

hava *nasıl* tarih yazar

antikçağdan günümüze iklim değişiklikleri *ve* felaketler

RONALD D. GERSTE

Türkçesi Meltem Karaismailoğlu

Ronald D. Gerste, Düsseldorf Üniversitesi'nde tıp ve tarih eğitimi aldıktan sonra, doktorasını 1994 yılında aynı üniversitede tamamladı. İngiliz ve Amerikan tarihi hakkında yazdığı çok sayıda makale ve kitabın yanı sıra Abraham Lincoln ve John. F. Kennedy'nin biyografilerini de kaleme aldı. Bir dönem gazetecilik yapan Gerste oftalmoloji, iklimbilim, tarih, tıp ve tıp tarihi alanlarını kateden disiplinlerarası çalışmalar yapıyor.

HAVA NASIL TARİH YAZAR

Antikçağdan Günümüze
İklim Değişiklikleri ve Felaketler

Ronald D. Gerste

Kolektif Kitap ~ 105

Hava Nasıl Tarih Yazar
Antikçağdan Günümüze İklim Değişiklikleri ve Felaketler

Özgün Adı: *Wie das Wetter Geschichte macht: Katastrophen und Klimawandel von der Antike bis heute*

© Ronald D. Gerste, 2015 ~ © Kolektif Kitap, 2017

ISBN: 978-605-5029-80-7

Türkçesi: Meltem Karaismailoğlu, 2017
Yayıma Hazırlayan: Cemil Üzen
Redaksiyon: Duygu Bolut
Sayfa Düzeni: Kolektif Tasarım
Kapak Tasarımı: Deniz Akkol

1. Baskı, Aralık 2017, İstanbul
Sertifika No: 25574

Baskı ve Cilt: Berdan Matbaacılık
Güven Sanayi Sitesi C Blok No: 215-216
Topkapı, İstanbul - 0212 613 11 12
Sertifika No: 12491

kolektif. kitap, bilişim ve tasarım ltd. şti.

Kuloğlu Mah. Turnacıbaşı Cad. No: 26/5 - Beyoğlu, İstanbul
www.kolektifkitap.com - info@kolektifkitap.com
T: 0212 252 89 30 - F: 0212 243 96 39

Bu kitabın hakları Anatolialit Telif Hakları Ajansı aracılığıyla alınmıştır. Yayıncının izni olmaksızın elektronik ya da mekanik herhangi bir yolla çoğaltılamaz ve iletilemez. Tüm hakları saklıdır.

HAVA NASIL TARİH YAZAR

Antikçağdan Günümüze
İklim Değişiklikleri ve Felaketler

Ronald D. Gerste

Türkçesi: Meltem Karaismailoğlu

İÇİNDEKİLER

Önsöz **9**

MÖ 200 – MS 300 **17**
Optimum Dönemi ve İmparatorluk:
Roma'nın Altın Çağından "Karanlık Çağlara"

MÖ 480, Eylül **29**
Demokrasi Aurası

535 – 542 **34**
Güneşin Solgun Gölgesi ve Jüstinyen Veba Salgını

Erken Modernçağ Hava Durumu Günlüğü ve Arktik Buz **40**
İklim Tarihinin Belgeleri

9. Yüzyıl **45**
Maya Yüksek Kültürünün Ani Sonu

950/1000 – 1300 **49**
Ortaçağ Sıcak Dönemi

1274 ve 1281 (ve 1944-45) **59**
Tanrıların Rüzgârı

1315 – 1350 **64**
Uzun Süreli Yağmurlar, Büyük Kıtlık, Kara Ölüm

Yaklaşık 1315 – 1850 **74**
Küçük Buzul Çağı

1588 Yazı **94**
"Protestan Fırtınası" İngiltere'yi İspanyol Donanması'ndan Kurtarır

Ocak 1709 **103**
"Hafızalardaki En Soğuk Kış..."

Ağustos ve Aralık 1776 **111**
George Washington'ın Talihi

13 Temmuz 1788 – 14 Temmuz 1789 **117**
Dolu Yağmuru: Eski Rejimin Cenaze Çanları

27-28 Temmuz 1794 **123**
"Yağmur devrime karşı!"

23 Ocak 1795 **129**
Buz Tutmuş Donanma

1812 **133**
Napoléon'un Kaderi I: Rusya'daki Olağanüstü Hava Şartları

18 Haziran 1815 **142**
Napoléon'un Kaderi II: Waterloo'da Yağmur ve Balçık

25 Ağustos 1814 **147**
"Büyük bir çağlayanın gürültüsüyle yağan yağmur..."

1815 – 1816 **153**
Yazsız Geçen Bir Yıl

8 Kasım 1939 **161**
Münih'in Üzerine Çöken Sis Bulutu

Aralık 1941 **167**
İlerlerken Donan Alman Nazi Ordusu

6 Haziran 1944 **174**
D-Day: Fırtınanın Ortasındaki Sessizlik

20 Temmuz 1944 **183**
Wolfsschanze'de Şiddetli Bir Yaz Sıcağı

Aralık 1944 **185**
Savaş Sisi: Hitler'in Ardenlerdeki Son Saldırısı

Ekim 1946 – Mart 1947 **193**
Kıtlıkla Geçen Bir Kış Mevsimi

16-17 Şubat 1962 **198**
Gelgit

24 Nisan 1980 **206**
Kartal Pençesi Harekâtı: Kum Fırtınasıyla Son Bulan Başkanlık

29 Ağustos 2005 **212**
Katrina Kasırgası

2015 Yazı **217**
Kaliforniya Kuraklaşıyor

Son Söz **221**
(Şimdiki) Küresel Isınmanın Kısa Tarihi

ÖNSÖZ

THORKEL FARSERK ATLETİK BİR ADAMDI ve muhtemelen atletik olduğu kadar da misafirperverdi. Müşterisinden kuzeni Eirik'in kendisini ziyaret edeceğini öğrenince onun şerefine bir ziyafet vermek istedi. Bir koyun ikram etmeliydi. Thorkel'in çiftliğinin yakınlarında bir adada bu hayvanlardan çokça bulunuyordu. Adaya gitmek için kullanabileceği bir sandalı yoktu. Hiç tereddüt etmeden suya dalıp –en azından buna uygun giyindiğini varsayabiliriz– yüzerek bu küçük adacığa ulaştı. Adaya varınca koyunlardan birini kaptı ve sırt üstü yüzerek geri döndü.

Thorkel'in ziyafet için sarf ettiği çabaları bu denli dikkat çekici kılan şey, seçtiği kart koyunun saatlerce pişirilmesine rağmen etinin sert kalması ve ağızda ekşi bir tat bırakması değildi. Asıl ilginç olan, sırf bir ziyafet vermek uğruna böylesi bir bedensel çaba harcamasıydı. Bu çiftçi Hvalseyjarfjord Kıyısı ile Hvalsey Adası arasındaki yaklaşık iki kilometrelik mesafeyi yüzerek gidip gelmek zorunda kalmıştı ki bahsi geçen bölge Grönland'daydı.

Thorkel Farserk'in bu etkileyici performansının öyküsü, bizim "Vikingler" olarak bildiğimiz bir medeniyet tarafından İzlanda'nın ve Grönland'ın fethedilme ve yurtlaştırılma hikâyelerinin İzlanda dilinde yazıya döküldüğü *Landnámábok* adlı derlemede anlatılmıştır.[1] Thorkel ve ailesi, buraya muhtemelen 990 ila 1000 yıllarında yerleşmişti. Çağımız araştırmacılarının Thorkel'in yaptığı yolculuk ve katettiği

1. Hermann Pálsson (Der.), *The Book of Settlements: Landnámábok*, Winnipeg, Manitoba, 2006.

mesafeden hareketle yürüttüğü tahminlere göre o dönemde suyun sıcaklığı en az 10 °C olmalıdır. Aksi halde Thorkel'in (ve muhtemelen koyununun da) bu eziyetten sağ kurtulması oldukça zor olurdu. 10. yüzyılın sonlarında insanların ortalama beslenme düzeni göz önünde bulundurulduğunda, mahsul elde etmek için genellikle gün doğumundan gün batımına kadar ağır bedensel işlerde çalışmak zorunda olan o dönemin tüm insanları gibi Thorkel'in de vücudunun (o dönemde Avrupalılarının yaklaşık %90'ı için geçerli olduğu üzere) kendisini soğuktan koruyabilecek belirgin bir deri altı yağ tabakasından mahrum olduğu söylenebilirdi. Thorkel'in o zamanlarda daldığı suyun sıcaklığı, daha doğrusu soğukluğu bugün ortalama 3 ila 6 °C'dir.[2]

Bundan yaklaşık bin yıl önce gezegenin bu en büyük adasında pek çok şey şimdikinden farklıydı. Grönland'da yaşayan insanlar aralarından birini son yolculuğuna uğurlarken naaşını tıpkı atalarının ülkeleri Norveç ve İsveç'te yaptıkları gibi toprağa gömebiliyordu. Fakat bugün Grönland toprakları öylesine donmuştur ki ölüyü toprağa gömmek imkânsızdır. Eriyen buz kütleleri hariç tutulursa, şimdiki Grönland bir önceki bin yıla, 1000'li yıllara ve takip eden bir ya da iki yüzyıla kıyasla çok daha soğuk ve yaşanması çok daha zor bir yerdir.

Yaklaşık bin yıl önce Grönland'a –ve çok daha belirgin ve kalıcı bir biçimde İzlanda'ya– yerleşilmesi, iklim özelliklerinin beşeri kültürleri nasıl etkilediğine dair güzel bir örnektir. Kuzey ve Orta Avrupa'nın büyük bir kısmı 10. yüzyıldan 13. yüzyıla, belki de 14. yüzyılın başlarına kadar ortalamanın üzerinde ılıman ve sıcak bir iklimin tadını çıkardı. Burada "tadını çıkarmak" ifadesi oldukça yerinde, çünkü bugün ortaçağ sıcak dönemi olarak tanımlanan iklim evresinin etkileri pek çok Avrupalı birey ve toplum için oldukça olumluydu. Bereketsiz hasat ve kıtlık azalırken nüfus hatırı sayılır ölçüde arttı. Birçok insan için varoluş sadece bir hayatta kalma mücadelesi olmaktan çıktı, insanlar enerjilerini farklı girişimlerde bulunmaya, örneğin inşaat işlerine yönlendirmeye başladı. Yüksek ortaçağla birlikte yepyeni bir mimari anlayış ortaya çıktı ve bize bugün bile bir şehirle ya da kültürle özdeşleştirilebilecek kilise ve katedrallerin yanı sıra kemerler, kaleler ve su kanalları gibi seküler yapıları miras bıraktı. Bugünün yaygın ekolojik

2. Hubert H. Lamb, *Climate, History and the Modern World*, Londra, New York, 2006, s. 175.

yaklaşımları açısından pek hoş karşılanacak bir girişim olmasa da yeni tarım arazileri ve yerleşim alanları yaratmak için ağaçlar kesildi ve ormanlar yok edildi. Yerleşim yerleri belirlenirken daha önce kimsenin ya da en azından yerleşimcilerin kendi etnik gruplarından herhangi birinin yaşamadığı yerler arandı: Örneğin Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu'nun çevresinde bulunan nüfusu nispeten az bölgelerden birinde yüzyıllar sonra Prusya adında bir devlet kuruldu. O zamana kadar Avrupalıların hiç bilmediği veya çok az bildiği İzlanda ya da Grönland gibi bölgeler de Vikinglerin kendi kültürlerini yaratmasına imkân tanıdı ve Kuzey Avrupa kültürü bu şekilde doğup gelişti. Vikingler tamamıyla yabancı bir kıtaya ulaşmayı başarmıştı. Kuzey Avrupalılar birkaç yıl boyunca –"Eski Dünya"nın ılıman iklim koşulları bu bölgeye geçişlerini ve yerleşmelerini kolaylaştırmıştı– Kuzey Amerika'da yaşadılar. Norveç, İzlanda ve Grönland arasında kalan gemi geçiş rotalarında o zamanlar buzlanmaya neredeyse yıl boyunca hiç rastlanmıyordu; bu da erzak bulmalarını ve daha fazla ilerlemelerini kolaylaştırmıştı. Tarihçi Wolfgang Behringer ve "iklim tarihçilerine" göre, "Pusulanın keşfinden önceki dönemin yetersiz denizcilik bilgisine rağmen Vikinglerin denizlerdeki efsanevi becerilerini mümkün kılan şey, fırtınaların seyrekliği ve iklim koşullarının uygunluğuydu."[3]

Bu uzak kıtayı "Vinland" yani Şarap Ülkesi olarak adlandırdılar. Bu ismin Vikinglerin keşiflerinin en uç noktası olduğu düşünülen Kanada'nın Newfoundland eyaletindeki *L'Anse aux Meadows* kazı alanında bulunan yerleşim yerini mi, yoksa daha aşağılarda Massachusetts'e kadar uzanan bölgenin –bugün o bölgede hiçbir yerde asma yetişmemektedir– tamamını mı kapsadığı kesin olarak bilinmiyor. 21. yüzyılın başında Danimarka hâkimiyeti altında yarı özerk bir bölge olan Amerika'nın kuzeydoğu ucu artık ne bölgesel ve mevsimsel istisnalar haricinde "yeşil bir diyar" ne de bir şarap ülkesi. Kabul edelim, Vikinglerin pazarlama yetenekleri vardı, keşfettikleri topraklara isim vermekte mahirdiler. Nitekim kimse ailesiyle birlikte *"Shitland"*[4] olarak anılan bir bölgeye yerleşmek istemez. Öte yandan o zamanın iklim ve altyapı koşulları bugün Grönland sahil şeridinden ısıtmalı kamaralarda turistleri

3. Wolfgang Behringer, *Kulturgeschichhte des Klimas,* dtv, Münih, 2014, s. 114.
4. Bok Ülkesi. –çn

taşıyan yolcu gemilerinin maruz kaldığı iklim ve altyapı koşullarından kuşkusuz çok daha farklı ve insancıldı.

İklim değişebilir; bu konuda en yaygın farkındalık içinde bulunduğumuz çağda oluşmuştur. Ortaçağ sıcak dönemi de sonsuza kadar devam etmedi; 300, hatta 400 yüz yıl kadar sürdü. Grönland giderek daha soğuk ve yaşaması zor bir yere dönüşürken bölgede kalan son kuzeyli yerleşimciler de gitti. Kuzey Amerika'da bu gelişmeler çok daha hızlı yaşandı, çünkü *skraenklingar* denen yerlilerle uyum içinde yaşamayı başaramadılar. Avrupalılar bu kıtayı neredeyse unuttuğu için bugün Kızılderili ya da *Yerli Amerikalılar* olarak adlandırdığımız o dönemin yerleşimcileri yaklaşık 500 yıl boyunca herhangi bir düşman işgaline maruz kalmadan yaşadı. Grönland'da Vikinglerden geriye kalanlarsa daha geç bir dönemde, tahminen 1300 civarında inşa edilen ve pek rağbet görmeyen Hvalsey Kilisesi gibi bazı taş yapılar ve anıt mezarlardı.

Ilıman ortaçağ dönemini 1315'ten itibaren Avrupa ikliminin temel özelliklerinin oldukça çarpıcı tarihsel değişimler yaşadığı, dönemin insanlarının sonsuza dek süreceğini sandığı bitmek bilmez yağışların hükmettiği bir süreç takip etti. Ardından 17. yüzyılda "küçük buzul çağı" olarak adlandırılan ve bize kış peyzaj tablolarını miras bırakan dönem baş gösterdi. Bu dönem dini ve sosyal sarsıntıları, veba salgınlarını, cadı avlarını ve Otuz Yıl Savaşları'nın felaketleriyle krizleri beraberinde getirdi.

Bugün iklim değişiklikleri konusunda giderek hararetlenen tartışmalar, iklim tarihinde göze çarpan olayların ve net olarak görünen değişimlerin yeniden değerlendirilmesini zorlaştırmaktadır. Eldeki verilerden hareketle pek çok iklimbilimciye, jeofizikçiye ve diğer biliminsanlarına göre diğer tüm değişikliklerin arasından sıyrılan en büyük değişim, bugün dünya çapında yaşanan küresel ısınmadır. Kayıtlara geçen en sıcak on beş yaz mevsiminin on dördünün 21. yüzyılın başlarında yaşanmış olması kayda değer bir durumdur. Uzmanların çoğu iklim değişikliklerinin nedenlerinin antropojenik olduğunu ya da en azından olası ve doğal değişime etki eden diğer faktörlere ek olarak bir antropojenik faktörün de bulunduğunu düşünmektedir: Çarpıcı bir şekilde artan nüfus yoğunluğuyla beraber atmosfere salınan gazlar hızlı, beklenmedik ve öngörülemeyen sonuçlar doğurarak gezegenimizin atmosferinin ısınmasına neden olmaktadır.

Üstünkörü hazırlanan ya da abartılı olarak nitelenebilecek bazı bilimsel makalelerin ya da küresel ısınmanın insan kaynaklı olduğunu savunarak telaş ve endişeyi tetikleyen düşünürlerin iklim değişikliği konusunda kitlelere yardımcı oldukları pek söylenemez. Ancak bazı iklim araştırmacılarına göre araştırma fonu alabilmek için en güvenilir yol, manşete çıkacak bir "dünyanın sonu" söylemi yaymaktır. İklim değişikliğine şüpheyle yaklaşan ya da onu inkâr eden kişiler buna benzer psikolojik açıklardan ya da içeriğe ilişkin yetersiz açıklamalardan fayda sağlamaktadır. Bir yandan da iklim değişiklikleri konusunda sürdürülen tartışmalar sıklıkla dini çekişmelere ve farklı bakış açıları arasında ciddi bir uzlaşma sağlanmasını zorlaştıran kutuplaşmalara dönüşmektedir. İklim değişikliği ya da iklimin korunması gibi konular üzerine bir makalenin, yazının ya da buna değinen bir programın dünyanın sonu söylemi karşıtı internet yorumları ya da izleyici mektupları olmaksızın medyada yer bulması oldukça zordur. Yakın zamanda yaşadığımız en soğuk kış gecelerinin hatırlatılmasının amacı, bu değişimin gerçekten de bir "iklim ısınması" olup olmadığının sorgulanmasıdır. İklim tarihi de uzun süredir bu iki görüşün tekelindedir. "İklim değişikliklerinin antropojenik nedenlerden ya da antropojenik nedenlerin de aralarında yer aldığı farklı nedenlerden kaynaklandığı" görüşünü eleştirenler, ortalama hava sıcaklıklarının ve iklim olaylarının her zaman değişken olduğunu ve bundan sonra da böyle olacağını göstermek için ortaçağ sıcak dönemini örnek gösterirler. Onlara göre tüm bunlar gezegenimize herhangi bir zarar vermeyecekmiş gibi gönül rahatlığıyla evlerimizin bacalarını tüttürebilir ve her gün arabalarımızın içinde saatlerce trafikte kalabiliriz. Bu görüştekilerin iddiası şudur: "Bakın, 1015 yılında sera gazı salınmıyordu ve sıcak iklim koşulları o zamanlar da mevcuttu!" Bir sonraki aşamada ise yüksek ortaçağda insanlığın –bizim Avrupalı atalarımızın çoğunun– bu ılıman yıllık sıcaklık ortalamalarından ve daha yumuşak geçen kış mevsimlerinden ne kadar memnun olduklarına işaret ederler. Ardından da bebeklerin annelerinin memelerini emerken donarak öldüğü ve kış aylarında çok sayıda can kaybının yaşandığı küçük buzul çağında pek çok yerde durumun ne kadar kötü olduğuna dikkat çekerler. Hal böyle olunca, iklim değişikliğinin antropojenik nedenlerden kaynaklandığını savunanlar yüksek ortaçağ sıcak dönemine ait grafiklerden ve verilerden yararlanarak iddialarını destekleseler de

bunun pek yararı olmaz: Çünkü onlara göre o zamanki hava sıcaklıkları bugün olduğu kadar yüksek değildir ve günümüzdeki iklim değişikliğiyle mukayese edilemezler.

Sanayileşmiş ülkelerde yaşayan toplumların büyük bir kısmı, hangi tarafın görüşlerine katılırlarsa katılsınlar, iklim değişikliklerinin insan kaynaklı olduğu ve bunun için gerekli önlemlerin alınması gerektiği hususunda birleşmektedirler; ancak aynı zamanda bunun karşısında etkin bir muhalefet ve itirazlar da mevcuttur. Dünya üzerindeki endüstri toplumlarının öncüsü sayılan ABD'de politik kanadın yarısı küresel ısınmaya insanların sebep olduğu düşüncesini reddetmektedir. Amerikan Kongresi'nde, iklim değişikliğinin insan kaynaklı olduğu tezini kabul eden ve adının yanında parantez içinde büyük bir C harfi (Cumhuriyetçiler) bulunan hiçbir milletvekili ya da senatör yoktur. Bu topluluk (ve çok sayıda demokrat) ve fosil yakıt endüstrisi, özellikle de petrol üreticileri arasındaki ittifak, bilhassa seçim zamanlarında, oldukça derin ve güçlüdür. Bu kadar güçlü ve nüfuzlu bir endüstri, daha az miktarda fosil yakıt kullanılmasından ya da binek araç kullanıcılarının yüksek hızlı trenleri tercih etmelerinden herhangi bir çıkar sağlamaz (hızlı tren üretim planları, uygulama aşamasında cumhuriyetçi valiler tarafından yönetilen tüm eyaletlerde durdurulmuştur). Diğer ülkelerde kanun komisyoncuları ve parlamentoda bağış alanlar biraz daha çekingen davranmaktadır. Buna rağmen iklim, iklim değişikliği ve sonuçları öngörülebilir bir süre boyunca politikanın tartışma konusu olmayı sürdürecektir.

Bu kitapta öncelikli olarak iklimin toplumların gelişimi ya da gerilemesi üzerindeki etkileri incelenmektedir. İklimin bu makro düzleminin yanı sıra mikro düzlemde de *hava durumu* ele alınacaktır. Hava durumu kısa süreli, dönemsel ve sadece birkaç gün ya da hafta boyunca etkin bir tarihsel faktörken iklim, birikimsel bir deneyimdir: Bir yerin ya da bölgenin çok daha uzun süreli meteorolojik koşullarının tamamını kapsar; ortaçağda 300 ila 400 yıl kadar süren sıcak dönemi gibi.

İklimin tarihsel sonuçları Grönland'daki yerleşkelerin altın çağı veya krizlerle sarsılan yeniçağın başındaki soğuk kış mevsimi gibi bazı durumlarda daha yavaş takip edilebilirken, bazen de havanın tarih üzerindeki "etkisi" çarpıcı bir biçimde ani olabilmektedir: Örneğin 1944 yılında yaz fırtınalarının sadece 24 saatliğine kesilerek müttefiklerin

Normandiya Çıkarması'nda başarılı olmasını sağlamıştır. Bu durumda "Hava Nasıl Tarih Yazar" şeklinde bir başlık, doğal olarak akla yatkın görünmektedir. Ancak biz yine de gerçekçi olmaya devam etmeliyiz: Hava koşulları pek çok faktörden biridir sadece. 1941 yılının Aralık ayında Hitler'in ordusunun ilerlemesine mâni olan kış mevsiminin Rus tarihindeki en soğuk kışlardan biri olduğu tartışmasız bir gerçektir. Ancak başka faktörler de bu olayda rol oynamıştır: Kızıl Ordu'nun beklenmedik derecede kuvvetli direnişi, Alman ordusunun (ondan 129 yıl önce Napoléon'un Büyük Ordusu'nda olduğu gibi) ihtiyaçlarının karşılanması açısından ülke topraklarının genişliğinin etkileri, Hitler tarafından aniden değiştirilen işgal planı... Rusya Çıkarması belki de Nazilerin işgal planlarındaki dönüm noktası olacaktı, ancak kritik birkaç hafta boyunca devam eden özel hava koşulları tarihin yönünü bizim bugünkü değerlendirmelerimize göre doğal ve neredeyse mantıklı bir şekilde değiştirdi. Tarihte kaçınılması mümkün olmayan hiçbir şey yoktur. Din savaşları döneminde Kuzey Denizi sadece birkaç hafta durgun kalabilseydi, Protestanlığın en önemli kalesi askeri açıdan en güçlü Katolik kuvvetlerine kolaylıkla yenilebilirdi. Böyle bir durumda Avrupa'nın ilerlemesinin neticeleri öngörülemez olacaktı: Engizisyonun zaferi ve tahammülsüzlük, kültür alanındaki altın çağın erken sona ermesi ve İspanyolcanın tüm Amerika'da ve *Estados Unidos*'ta[5] bugüne dek süren hâkimiyeti... Dünya şimdiki halinden çok daha farklı görünecekti. Uzun lafın kısası, 1588 yazında İspanyol donanmasına, Sir Francis Drake komutasındaki kraliyet donanmasından çok daha fazla zarar veren fırtınalar dengeleri altüst etti ve başka bir yöne evrilmekte olan tarihin yönünü değiştirdi.

Şimdi yelkenlerimizi açalım ve bu dönüm noktalarından birkaçından geçelim. Bunlar genellikle Avrupa odaklı olsalar da bunun nedeni asla uzak kültürlerin hor görülmesi değildir; daha ziyade bireysel deneyimleri ve okuyucuları dikkate aldık. Ancak bu yolculukta Doğu Asya, Kuzey ve Orta Amerika'ya da uğrayacağız. Kısa bir süreyi kapsayan hava koşulları ve daha uzun sürelerde etkili olan iklim, olayların sonucunu değiştirmekten ziyade karar verme süreçlerini etkileyen faktörler oldu. İngiltere'de sıcak ve bol yağmurlu yazların, Orta Ame-

5. Meksika Birleşik Devletleri. –çn

rika ya da Hindistan'da korkunç kuraklıkların yaşandığı daha erken çağlarda ayırt edici çizgileri daha belirgin şekilde çekmek mümkündü. Bugünse bu görece küçük gezegen üzerindeki her bir bölgede çocuklarımızla birlikte deneyimlemek zorunda olduğumuz hava koşullarının iklim değişikliği olarak da kabul edilebilecek bir noktadan diğerine farklılaşmasının bilinciyle hareket ediyoruz (ya da etmiyoruz). Bizler gerçekten de Thorkel Farserk gibi suya atlamak zorunda değiliz ama hepimiz –çoğunluğun fikrine göre kolayca parçalanabilecek– bir sandalda yolculuk ediyoruz.

MÖ 200 - MS 300

Optimum Dönemi ve İmparatorluk: Roma'nın Altın Çağından "Karanlık Çağlara"

BİZİM TAKVİMİMİZE GÖRE 98 yılında Romalı tarihçi Tacitus Roma İmparatorluğu'nun en uzak vilayetlerinden biri için şöyle yazmıştı: "*Caelum crebris imbribus ac nebulis foedum; asperitas frigorum abest.*" Bu ifade kısaca şu anlama gelir: "Gökyüzü sis ve sıkça yağan yağmur yüzünden bulutlanır ama hava çok soğuk olmaz." Tarihçi o dönem Romalıların hâkimiyetindeki bugün İngiltere ve Galler ülkelerini kapsayan Britanya Adası'ndan bahsediyordu.

Tacitus zamanında bir dünya imparatorluğunun başkenti olan Roma bugün güneş ışığından yılda ortalama 2500 saat faydalanırken Londra yılda 1500 saat güneş ışığıyla yetinmek zorundadır. Bazı aylarda aradaki fark daha da belirginleşir: Ocak ayında Roma'da 130 saat güneş görülürken bu süre Londra'da sadece 45 saattir. Yaklaşık 2 bin yıl önce de buna oldukça benzer bir durum yaşanıyordu. Tacitus düşük sıcaklıklardaki uzun süreli yağışları tuhaf buluyor olabilirdi, ancak gözlemlerine bakılırsa Roma İmparatorluğu'nun iklim açısından daha az cazip vilayetlerinde de kışlar sert geçmiyordu. Her ne kadar Britanya'daki kadar sık yağmur yağmasa da Tacitus Roma'dan ve Akdeniz bölgesinden yağmura alışkındı. Prensipte yağış miktarıyla ılık ve güzel havalar birbiriyle bağlantılıydı. Milattan sonraki ilk iki yüzyılda, yani Roma İmparatorluğu'nun altın çağında, şimdiki küresel ısınma çağının hava sıcaklıklarına denk düşen ve genelde istikrarlı seyreden bir iklim hüküm sürdü. Bununla birlikte yağış rejimi o kadar düzenliydi

ki İtalya'da ve Akdeniz'in diğer bölgelerindeki çarpıcı kuraklık burada, özellikle de Roma vilayetleri arasında yer alan Afrika'da (günümüzde Tunus ve Libya'nın kıyı şeridi) ve Roma metropolünün kalabalık nüfusunun gıda ihtiyacını karşılamakta önemli bir rol üstlenen Mısır'da etkili olmadı.

Tacitus iklim ve ekonomi arasındaki bağlantı üzerine kafa yoran titiz bir gözlemciydi. Britanya tasvirinde adanın iklim koşumlarını betimliyor ve o zamanlar yıllık sıcaklık ortalamalarının günümüze kıyasla daha yüksek olduğunu gösteriyordu: "Toprak büyükbaş hayvanların yetiştirilmesi için oldukça zengindir. Zeytin ağacı, sıcak yerlerde yetişen üzüm asması ve diğer bitkilerin yanı sıra tarla mahsulleri de yetiştirilebilir: Hızlıca filizlenir ve yavaşça olgunlaşırlar. Bunun tek bir nedeni vardır: Topraktaki ve havadaki yüksek nem" (Tacitus, *Agricola XI*). Sussex'te zeytin ağaçları mı? Thames Nehri boyunca uzanan üzüm asmaları mı? Bugün İngiltere'nin ve Galler'in güneyinde bu narin üzüm asmaları olsaydı, mevcut küresel ısınmanın önüne geçilebilirdi (Britanya'daki şarap ekonomisi bu konuda pek açık sözlü davranmasa da kendi sektörünün ekonomik gelişimi için iklim değişikliğinden memnun olan az sayıda sektörden biridir). Genellikle küçük çaptaki şarap üreticilerine ait üzüm bağlarının toplam sayısı 400 civarındadır. Bugün Birleşik Krallık'ta zeytin ağaçlarını ancak bir botanik bahçesinin uygun sıcaklık ve nem oranına sahip serasında bulabilirsiniz. Tacitus'un adaya ilişkin betimlemelerini Roma'nın fethine defalarca direnmiş insanların yaşadığı başka bir bölgeye, yani günümüz Almanya'sının yer aldığı topraklara dair betimlemeleriyle kıyaslayınca Britanya'nın Tacitus'un gözüne bir iklim cenneti gibi göründüğünü anlayabiliriz. *Germania* adlı eserinde Tacitus'un bölgenin iklimine dair saydığı özelliklerden çok azı caziptir: Balta girmemiş ormanlar, korkunç bataklıklar, fırtınalı hava ve üzerinde hiçbir meyve ağacının bulunmadığı, sadece kısa boylu büyükbaş hayvanların yetişebildiği topraklar.

Tacitus'un muhtemelen senatör ve toprak ağası olan kayınpederi Gnaeius Julius Agricola'nın biyografisinin bir bölümünde betimlediği Britanya, 98 yılında dikkat çekici bir tarihi sürece girdi: Trajan tahta çıktı. Tam adı Marcus Ulpius Traianus olan bu hükümdar; Hadrian (117-138), Antoninus Pius (138-161) ve Marc Aurel'e (161-180) kıyasla "iyi bir imparator" (98-117) olarak anılıyordu. Trajan diğerleri-

nin arasından sıyrılıyor ve tarih sayfalarında imparatorluğun başından beri, yani Roma İmparatorluğu'nun ilk imparatoru olan Augustus'un hükümranlığından bu yana (MÖ 27-MS 14), en iyi *princeps* (hükümdar) olarak tanımlanıyordu. Her ne kadar Güney İspanya'daki Romalı yerleşimcilerin soyundan gelenler ağırlıklı olarak Roma'da büyümüş olsalar da Trajan kökleri Roma'ya dayanan ilk imparatordu ve babasının da politik kariyeri burada şekillenmişti. Roma İmparatorluğu Trajan'ın iktidarda olduğu dönemde en geniş sınırlarına ulaştı. Bugün Yakın Doğu olarak adlandırılan Atlantik kıyısından Fırat'a uzanan tüm Kuzey Afrika kıyı şeridi Roma İmparatorluğu'na aitti. Doğu'ya doğru genişleyen sınırlar Romalı lejyonerleri kısa bir süre için Basra Körfezi'ne kadar götürdü. Modern Avrupa'nın ulus devletlerinden İspanya, Fransa, Portekiz, İsviçre, Avusturya, Romanya ve Yunanistan da bugünkü sınırları itibariyle o dönemde bütünüyle Roma İmparatorluğu'nun egemenliği altındaydı. Sonraki gelişmeler göz önünde bulundurulduğunda Roma İmparatorluğu'nun hem coğrafi hem de sembolik anlamda dayandığı sınırlar dikkat çekicidir. Doğu'da, günümüzde İran'ın bulunduğu bölgede yaşayan Partlar topraklarının işgaline karşı direndi. Part Savaşları birçok imparator için dış politikanın asli unsurlarından biri olarak kabul edilirdi. Trajan'ın altın çağı için bu pek söz konusu olmasa da sonrasında tahta çıkan III. Gordian 244 yılında Partlara karşı savaşırken hayatını kaybetti. Bir sonraki hükümdar ise esir alınarak çok daha kötü bir duruma düştü ve 260 yılı sonunda öldü. Romalıların fetih ve genişleme çabaları Cermen bölgesinde de başarısız oldu. Bundan dolayı daha sonra kendi topraklarını Ren ve Elbe nehirlerinin doğusundaki yorulmak bilmez halklara karşı belli bir savunma alanıyla korumaya çalıştılar. Benzer bir stratejiyi yağışlı ve oldukça soğuk bir iklimi olan Britanya'da da uyguladılar: Trajan'dan sonra tahta çıkan Hadrian, düşman halklara karşı bugün İskoçya sınırları içindeki bölgeye kendi ismini taşıyan ve kalıntıları Roma İmparatorluğu'nun günümüzdeki en etkileyici arkeolojik belgelerinden biri olarak tanımlanan bir taş duvar ördürdü.

Roma İmparatorluğu'nun kazandığı zaferlerde ve en az üç kıtaya yayılan egemenliğini güçlendirmesinde pek çok faktör söz konusuydu. Roma'nın çok gelişmiş yazı ve belgeleme kültürü, imparatorluğun yükselen cumhuriyet döneminde başlayan genişlemesi için mutlaka gerekli

idari yapıların oluşmasını mümkün kılmıştı. Roma'nın askeri gücünü düzenleme ve geliştirme yeteneği, MÖ 2. ve 3. yüzyıllarda rakibi Kartaca'yla yaptığı Pön Savaşları'nın üçünde de verdiği mücadelelerde belirleyici faktörlerden biriydi. İyi eğitimli ve (çoğunlukla) işinin ehli lejyonlardan oluşan bu profesyonel ordu, o çağda genel olarak kendisine kıyasla daha zayıf yapılandırılan diğer silahlı kuvvetlerden üstün gösteriliyordu. Lejyonerler hizmetleri ve fedakârlıkları karşılığında çoğunlukla bu şekilde Latinleştirilen topraklarla ve sıklıkla Roma vatandaşlığıyla ödüllendiriliyordu. Hukuk sistemi bilhassa zorbalıkla boyunduruk altına alınmış halklar için Roma'yı cazip hale getiriyordu. Roma İmparatorluğu'nda, her ne kadar kavramın bugünkü anlamından uzak da olsa, bir hukuk güvencesi söz konusuydu; diğer etnik grupların arkaik ilişkilerine göre daha üst seviyedeydiler. Başka kültürlerin etkilerine açık olması da Roma'nın yükselişine etki eden bir diğer faktör olarak görülebilir. Her şeyden önce cumhuriyet döneminde Yunanistan'ın fethedilmesinin Romalı seçkin sınıf üzerinde bazı etkileri oldu ve bu, Roma eğitim sistemi için bir nimetti. Aynı zamanda Mısır gibi kısmen daha eski kültürlerle alışverişleri de faydalı oldu.

Roma'nın yükselişi siyasal ve ekonomik istikrar olmadan düşünülemezdi. Her ikisi de nüfusu milyon sınırına yaklaşan Roma metropolünün sakinlerinin ihtiyaçlarının karşılanmasına bağlıydı: '*Plebs*'in [halk], '*panem et circenses*'e [yiyecek ve eğlence] ihtiyacı vardı ve bu ihtiyaç eğlence, dolu bir mide ve keyifli bir sohbetle karşılanmalıydı. Bu ihtiyaçlar, Mısır'dan gelen ve "İmparatorluğun Ekmek Hazinesi" olan gemilerin Roma'ya sağladığı tahıl sayesinde on yıllar boyunca karşılanabildi. Nil'in verimli vadileri, imparatorluğun diğer bölgelerinde alışılmışın dışında iyi seyreden iklim koşulları ve uygun şekilde inşa edilmiş yollar tarımın gelişimi için gerekli şartları oluşturuyordu. Roma ve onunla birlikte Avrupa yaklaşık üç yüz yıl boyunca, yani cumhuriyetin bitişinden "iyi" imparatorluk döneminin sonuna dek Roma İmparatorluğu'nun altın çağına katkıda bulunan, sıradışı hava koşullarının az yaşandığı, sıcaklıkların ve yağış oranlarının ortalama seviyelerde seyrettiği istikrarlı bir iklimin keyfini sürdü. Dolayısıyla bu dönem aynı zamanda *Roman Climatic Optimum*, yani Romalıların İdeal İklim Dönemi diye adlandırılmaktadır. İklim dönemlerinde keskin bir sınırlama yapmak yeterince güçken bu bölümün başlığında

belirtilen zaman dilimi için söz konusu sınırlamayı yapmak çok daha zordur. İklim ve hava koşullarını belirlemek için ortalama hava sıcaklığına başvurmak genel eğilimdir ve bu durum *Roman Climatic Optimum* için de geçerlidir. Günümüz Almanya'sının her dönemde benzer sıcaklıklar görmesi ve Britanya'nın belki de ondan biraz daha sıcak olması buralarda hiçbir zaman sert kışların yaşanmadığı anlamına gelmez. Ne hava durumu ne de iklim sabittir ve bu anlamda özellikleri kesin bir biçimde saptanamaz.

Politik doğruculuğun yön verdiği çağımızda dilsel hassasiyet, geçmiş dönemlere ve o dönemlerdeki kültürlere de gösterilmelidir. *Roman Climatic Optimum* terimi doğal olarak Avrupa merkezlidir; daha doğrusu Roma merkezlidir. Pek çok nedenden ötürü, duruma uygun düşecek şekilde, bünyesinde bir Roma hayranlığı barındırır. Bu kitabı okuyan her insan Roma'nın kültürel mirasından faydalanmaktadır: Bu sayfalardaki harfler Arapça yazı karakterleri değildir örneğin, Yunan ya da kiril harfleri de değil, Romen harfleridir. Roma'nın altın çağı değerlendirilirken iklim koşullarının idealliğinin yanı sıra iktidar politikasının da göz önünde bulundurulması gerekir. Elbette ki bu imparatorluğun topraklarında yaşamış ya da yaşamak zorunda kalmış; hanelerde, özellikle de varlıklı Romalı yurttaşların evlerinde, madenlerde ve belki de en bilinen köle faaliyet alanı olan gladyatör arenalarında çalıştırılmış kölelerin, varoluşlarına ve kaderlerine yön veren bu yaşam biçimini kuşkusuz hiç de ideal bulmadığı göz ardı edilmemelidir.

Geçtiğimiz 12 bin yılın, özellikle de son 2 bin ila 3 bin yıllık zaman diliminin iklim tarihi incelendiğinde, bir ayrıntı göze çarpacaktır: Sıcak dönemler daha ziyade kültürel ve toplumsal hareketliliklerin, gelişmenin ve ilerlemenin göstergesidir; soğuk dönemlerdeyse istikrarsızlıklar ve krizler ortaya çıkmıştır. Tarihte yazının gelişimi ve ilk kültür ve örgütlenme biçimlerinin ortaya çıkışıyla birlikte insanlığın neredeyse tüm tarihsel gelişimi sıcak iklim döneminde, yani Holosen Devri'nde gerçekleşmiştir. Dünya tarihinin günümüze dek süren bu kısmına iklimsel sıcaklık artışları da eşlik etmektedir, ancak bu sürekli bir gelişme değildir: Holosen Devri'nde de, Sahra'nın büyük bir kısmının bozkır topraklardan çöle dönüştüğü MÖ 4100 ve 2500 yılları arasındaki dönemdeki gibi, sıcaklık düşüşleri kendini tekrar etmiştir. Biliminsanlarına göre Holosen devri MS 2000 yılı baz alınarak 11700 yıl öncesinde

başlamıştır; Eyfelien'deki[6] Maarfeld kraterlerinin tortularının analizinde de benzer sonuçlara ulaşılmış ve bu veriler, Holosen Devri'nin başlangıcı için yaklaşık olarak MÖ 9640 yılına işaret etmiştir.

İsviçreli yazar Max Frisch'in *Der Mensch erscheint im Holozän* [Holosen'deki İnsan] adlı romanı bu konuyla ilgili kısa bir anlatı olarak zikredilebilir. İnsanlık yaratılışın ilk 10 bin yılında oldukça zorlu iklim koşullarını geride bırakmıştır ve yaklaşık 100 bin yıl önce başlayan ve yaklaşık 12 bin yıl önce sona eren son soğuk dönemin (ya da daha iyi bilinen ismiyle buzul çağının) sonlarında hayatta kalmak için mücadele verirken erken dönem sanat anlayışını da geliştirmiştir. Bugün Viyana'daki Doğa Tarihi Müzesi'nde sergilenen ve yaklaşık MÖ 25.000 yılına tarihlenen hayranlık uyandırıcı Willendorf Venüsü heykelinin yanı sıra İspanya ve Fransa'daki mağaralarda bulunan ünlü kaya resimleri de bu soğuk dönemden kalmadır.

Sanatsal şekillere duyulan bu ilgiye nazaran insan etkinliklerinin çok daha az hayranlık uyandırıcı bir diğer neticesiyse atalarımızı şüpheli konumuna düşürmektedir. Buzul çağının sonuna doğru, Holosen'e geçiş döneminde megafauna (büyük ya da dev hayvanlar) nesli tükendi. Buzul döneminde her kıtada yaşayabilen binlerce hayvan türü ortadan kayboldu. Aniden –"aniden" zarfı burada birkaç yüzyıla tekabül etmektedir– dünyanın birbirinden farklı bölgelerinde yaşayan kılıç dişli kaplan, yünlü gergedan ve mamut gibi bir tondan daha ağır hayvanların soyu tükendi. Sadece Afrika ve Asya'nın bir bölümü bu durumdan azadeydi; zira bu istisnalar olmasaydı biz bugün bir filin ya da hipopotamın ne olduğunu bilmeyecektik. Tarihsel süreç zarfında yünlü mamut türünde sadece tek bir sürü MÖ 1700 yılına kadar bugün Rusya sınırları içindeki Kuzey Denizi'ndeki Vrangel Adası'nda (bugün UNESCO Dünya Kültür Mirası listesinde) hayatta kalmayı başarabilmişti. Dev hayvanların neslinin tükenmesiyle eş zamanlı olarak ada üzerinde insanlara ait ilk yerleşim izlerine rastlandı ki bu bir tesadüf olamazdı. Bu anlamda megafaunaların Holosen'e geçiş evresinde nesillerinin tükenmesine açıklık getirmek için ortaya atılan hipotezlerden bir tanesi şudur: Bu hayvanlar insanlar tarafından aşırı avlanmıştır. Basitçe söyle-

6. Eyfelien ya da Ayfeliyen Dönem. Yeryüzünün iki dev kıtadan ibaret olduğu ve kayaç sistemlerinin oluşmaya başladığı jeolojik bir zaman dilimi olan devoniyen dönemin orta devoniyen bölümünde bir çağ. –yhn

nirse, soyları tüketilmiştir. Yaklaşık beş milyon[7] civarındaki dünya nüfusu göz önünde bulundurulduğunda –ki günümüz Berlin ve Hamburg nüfusunun toplamından sadece biraz azdır– ortada atalarımızın sebep olduğu çok korkunç bir katliam var gibi görünmektedir (büyük hayvan türlerin yanı sıra daha küçük hayvanların da neredeyse yüzde sekseninin ortadan kaybolduğu düşünülmektedir). Buz ve taş devirlerindeki avcıların silahları ve avlanma taktikleri mamut büyüklüğündeki hayvanları öldürmek için yeterliydi. Aşırı avlanma ya da "aşırı öldürme" ile ilgili bu iddia bekleneceği üzere fazlasıyla tartışmalıdır. Öldürmenin tüm bu türlerin doğal yollardan yeniden üremesini engelleyip engellemeyeceğine dair soru henüz cevaplanamamıştır ki Afrika kıtasında pek çok büyük hayvan türünün neden hayatta kaldığına dair kesin bir açıklama getirilmemiştir. Bu bölge, insanlığın köklerinin dayandığı Hominidlerin, diğer kıtalarla karşılaştırıldığında çok daha uzun süre yaşadıkları bir yerdir. Diğer önemli hipotezlerdeyse kitlesel yok oluşlardan iklim değişiklikleri sorumlu tutulur. Bu tezlere göre sıcaklıkların yükselişi daha kalın kürklü canlı türleri için uygun değildi: Tundraların yok olması da yaşam alanlarının ortadan kalkması anlamına geliyordu. Ancak nesli tükenen türlerin tümünün kalın tüylü oldukları ya da Kuzey Sibirya'ya benzer çevrelerde yaşadıkları söylenemez. Aslında, buzul çağından Holosen'e geçişte birçok bölgede belirgin olarak görülen iklim değişikliğine nesillerin kitlesel olarak tükenmeleri eşlik etmiştir. Ancak yaklaşık 45 bin yıl önce dev kanguruların, keseli aslanların ve dev bir kertenkele türü olan megalanyanın ortadan kaybolduğu Avusturalya'da iklim değişikliği yaşanmamıştır, fakat bu dönem kıtaya insanların yerleşmeye başladığı dönemdir. Yeni Zelanda, Madagaskar ve hatta Vrangel Adası gibi adalara insanların ilk defa yerleşmesiyle bazı canlı türlerinin nesillerinin tükenmeye başlaması, insanlığın sicilinde kötü bir iz bırakmıştır.

Holosen devrinde artan sıcaklıklar özellikle MÖ 8000 ve 5000 yılları arasında deniz seviyesinin yükselmesine neden olmuş ve böylece bugünkü Avrupa'nın coğrafi şeklini oluşturmuştur. O zamana kadar Britanya'daki en büyük ada (İngiltere, Galler, İskoçya), *Kuzey Zelanda* ya da *Doggerland*'dan kıtaya bağlı bir kara parçasıydı. Dover Boğazı

7. Ulusal İklim Veri Merkezi'nin Beyanı, http://www.ncdc.noaa.gov/paleo/ctl/100k.html

yaklaşık MÖ 7600 yılında oluştu ve tarihsel anlamda önem arz eden bir ayrılığa, Britanya'nın Avrupa'nın geri kalan kısmından ayrılmasına neden oldu. İstikrarlı ve genel anlamda yumuşak ve ılık hava hem tunç devrinde (Orta Avrupa'da yaklaşık MÖ 2200 yılından itibaren) hem de Orta Avrupa'da bizim takvimimize göre Yakın Doğu'ya kıyasla daha geç bir zamanda, yani MÖ 9. yüzyılda başlayan buzul çağında, erken dönem yüksek kültürlerin oluşmasına vesile oldu. Hindistan ve Çin'de, Mezopotamya ve Mısır'da klasik antik medeniyetler şekillendi. MÖ 5000'lerde bölgesel iklim değişikliklerinden dolayı Sahra'da artan kuraklık ve Nil Nehri boyunca sürdürülebilir ve belirgin bir nüfus artışı sağlayan tarım ekonomisinin canlanması arasında bir bağlantı olmalıydı. Diğer yerlerde olduğu gibi burada da elverişli iklim koşulları sayesinde edinilen tarımsal kazanç yeni ve kapsamlı bir yerleşim biçiminin şekillenmesini sağladı: şehirler. Mezopotamya'daki Uruk şehri bazı yayınlarda dünyanın en eski şehri olarak tanımlanmıştır ve muhtemelen MÖ 4500 civarında kurulmuştur. Aynı zamanlarda kurulan Halep, Şam ve Eriha gibi diğer şehirlerden arda kalan duvar kalıntılarının geçmişinin MÖ 6800 yılına kadar dayandığı düşünülmektedir.

Roma'nın yükselişiyle çağın iklimsel eğilimleri birbirine paralel seyretmiş olmalı. Cumhuriyet en başta Akdeniz bölgesi kıyılarında yaşayan zayıf, daha az örgütlenmiş ve daha az saldırgan halkları egemenliği altına aldı. Altın çağını geride bırakan Antik Yunanistan da MÖ 146 yılında, önemlerini daha önce vurguladığımız Kuzey Afrika vilayetleri gibi, Roma'ya yenik düştü. Wolfgang Behringer *Werk zur Kulturgeschichte des Klimas* [İklimlerin Kültürel Tarihi Üzerine Çalışma] adlı önemli eserinde Roma'nın ilk önce güneye daha sonra da hava sıcaklıklarındaki artışla beraber kuzeye doğru genişlemesinin önemli olduğunu yazmıştır.[8] Optimum Dönemi, Romalıları sadece ilerlemeleri ve diğer toplumları boyundurukları altına almaları için değil, aynı zamanda Avrasya boyunca nüfuslarını arttırmaları yönünde de teşvik etti. MÖ 400 ve MÖ 200 yılları arasındaki dönem için yapılan modern hesaplamalara göre dünya nüfusunun takriben yüzde sekseninin yaşadığı büyük bir alanı kapsayan Avrupa, Kuzey Afrika, Çin ve Hindistan'da yaşayan insanların toplamı yaklaşık yüzde yetmiş ila seksen artarken, dünya-

8. Wolfgang Behringer, age., s. 87.

Vezüv Yanardağı patlaması, Ağustos MS 79.

nın diğer bölgelerinde yaşayanların sayısı ortalama yüzde kırk artmış olmalıydı.[9] Romalıların Optimum Dönemi'ne girmesiyle sadece Galya, Ren Nehri'nin batısında kalan Cermen bölgesi ve Britanya gibi iklim açısından daha az cazip bölgeler fethedilmemiş, aynı zamanda orada konuşlanmış lejyonerlerin ve Romalı sakinlerin beslenme ihtiyaçları da sert hava koşullarından etkilenmeyen verimli tarım ekonomisiyle karşılanmıştır. Lejyonerlerin ihtiyaçlarının giderilmesi, iktidardakilerin ilişkilerindeki istikrar açısından temel bir gereklilikti. Napoléon'un dediği gibi, ordular midelerine göre hareket etmekle kalmaz, mideleri boşsa ayaklanmaya da kalkışırdı. Roma'nın yükselişiyle gelen ekonomik düzen, elverişli iklim koşulları sayesinde o güne dek beslenme ihtiyaçlarının farklı yollarla karşılandığı ve genelde problemli bazı bölgelerde de uygulandı: "Klasik Optimum Dönemi'nin sıcaklığı ve kuruluğu kelimenin tam anlamıyla Roma İmparatorluğu'na Batı Avrupa'nın kapılarını açtı. Çünkü bu durum daha çok soğuk iklime uygun ve Keltlere özgü büyükbaş hayvancılığına dayalı buzul çağı ekonomisinden ziyade, Ak-

9. Jean Noel Biraben, "Essai sur l'évolution du nombre des hommes", *Population,* 1979; 34: s. 13–24.

deniz bölgesine özgü tahıl ve şarap ekonomisine fayda sağladı. Bunun aksine, yaklaşık MÖ 300 yılında başlayan ani iklim değişikliğiyse Avrupa'nın güneyinden soğuk ve nemli bir hava akımı taşıyarak imparatorluğun tarım ekonomisine darbe indirdi."[10]

İklim tarihinde sıklıkla geçerli olduğu üzere, diğer iklim dönemlerinin aksine bir Optimum dönem sürekli olarak "ideal" değildir, sıcak ve tarlaları çiçeklendiren hava koşulları mütemadiyen aynı kalmadı, genel tabloda iniş çıkışlar da oldu. Örneğin buzul hareketlerine ve Alplerde yetişmiş ağaçların yaş halkalarına yönelik yapılan çalışmalar, MÖ 85 ve 35 yılları arasında hafif bir soğuma yaşandığına işaret etmektedir ve bu soğumayı yeniden ısınma takip etmiştir. Sıcaklık açısından bir sapma da MS 75 ve 90 yılları arasında gerçekleşti, bu da 79 yılının Ağustos ayında gerçekleşen Vezüv Yanardağı patlamasının kısa süreli ve görece bir soğumada etkisinin olduğuna dair spekülasyonlara neden olmuştur. Volkanik patlamalar, belirli bir zaman dilimi için de olsa, her daim hava sıcaklıklarını uzun süreli ve etkili bir şekilde değiştirmiştir. Bunun iyi yönde bir değişim olduğu da söylenemez. Roma İmparatorluğu'nun vilayeti Mısır'da, ekinlerin yetişmesi ve böylece Romalı sakinlerin ekmek ihtiyacının karşılanması hususunda belirleyici olan Nil Nehri'nin yıllık su taşma oranları yazılı belgelerde ortaya konmuştur. Roma döneminin 200 yılı boyunca Mısırlılar tarafından yapılan hesaplamalardan elde edilen verilere göre, MÖ 30 ila MS 155 yılları arasındaki zaman diliminde tarlaların yeterli bir biçimde sulanması için gereken ideal taşkınlar, Romalıların ideal ikliminin de imparatorlukları gibi düşüşe geçtiği MS 3. yüzyılda normalden daha sık yaşanmıştır.

Roma İmparatorluğu'nun politik istikrarı tahıl ağırlıklı tarım ekonomisine dayanmaktaydı; bununla birlikte elverişli iklim koşulları, kalıcı sınırlar ve sürekli sadık bir ordu ile yönetim de önemli faktörlerdi. Monarşi rejiminde, yani tüm yetkiyi elinde toplamasa bile iktidara tek bir kişinin hükmettiği yönetim biçiminde, bu tek kişinin sorumluluklarının bilincinde yetenekli bir lider mi, yoksa bir fiyasko mu olduğu kritik bir öneme sahipti. Milattan sonra ikinci yüzyılın sonlarında pek çok şey üst üste gelmişti. "İyi İmparatorlar" olarak adlandırılan ve

10. John L. Brooks, *Climate Change and the Course of Global History*, New York, 2014, s. 325–326.

Commodus (iktidar dönemi 180-192), Caracalla (211-217) ve Elagabal'ın (218-222) da dahil olduğu gözle görülür ruhsal rahatsızlıklara sahip bir grup hükümdar tahttan indirildi. Diğer hükümdarlar kısa süreliğine iktidarda kalabildi ve kısa bir zaman zarfında suikast iktidarı sona erdirmenin klasik bir yöntemi haline geldi. Sınırlar giderek daha güvensizleşti, o zamana dek görülmemiş göçler yaşandı: Gotlar, Franklar, Alemanlar ve Vandallar imparatorluk sınırlarına doğru ilerlerken 4. ve 5. yüzyıllarda büyük Hun saldırıları yaşandı. Halkların göç etmesinin birden çok nedeni vardı: Bunlardan biri açıkça kötüye giden iklimdi; bu aşamada Romalıların Optimum Dönemi'ni halkların göç zamanı "Pessimum" devri takip etmişti. Bu dönem *karanlık çağlar* olarak adlandırılan bir devrin başlangıcıydı: İmparatorluğun küçülmesi ve nihayet yıkılması sonucu uygun yönetimsel yapıların yokluğu, edebiyat ve diğer kültürel alanlarda gerileme, çarpıcı bir biçimde azalan nüfus, tarım arazilerinin yok olması ve tam anlamıyla ekonomik, politik, toplumsal güvensizlikle zorunlu göç. Bu gerçekten de soğuk ve karanlık bir dönemdi. O devirdeki tek istisna, edebiyatı ve bilimi muhafaza eden, Hıristiyan dinine yeni tabi olmuş, 5. ve 6. yüzyılda altın çağını yaşayan bir ada; Winston Churchill'in kelimeleriyle "karanlığın ortasında parlayan" İrlanda'ydı.[11]

İklimde fark edilir soğumalar yaklaşık MS 250 yılında görüldü; 536 yılı sıcaklıklar açısından en olumsuz yıl olarak kayıtlara geçti. Bunun nedenleri ve her ne kadar öngörülebilir olmasa da demografik sonuçları, sonradan görüleceği üzere hayli yıkıcıydı. Yağış miktarı azalmış, verimli toprakların ve şaraplık üzüm bahçelerinin devri kısa bir süre için sona ermişti. 4. yüzyılın ilk yarısında yağış miktarı bir süreliğine yeniden arttı ki bu dönem Roma İmparatorluğu'nun I. Konstantin (306-337) yönetimi altındaki kısa süreli istikrar dönemine denk geliyordu. Bir zamanların güçlü imparatorluğu, 395 yılından sonra kalıcı olarak ikiye bölündü. Batı Roma İmparatorluğu hızla çökerken Doğu Roma İmparatorluğu uzun bir süre daha yaşayacaktı. Batı'da savaşların ve salgın hastalıkların yarattığı kaotik koşullar nüfusun azalmasına ve tarım arazilerinin boşalmasına neden oldu; bir nesil önce toprağın

11. Brian Fagan, *The Long Summer, How Climate changed Civilization*, Cambridge, Massachusetts, 2004, s. 207.

verdiği mahsulü şimdi doğa geri alıyordu. Tüm yerleşim yerleri terk edildi ve unutulmaya yüz tuttu.

Roma'nın altın çağındaki iklim koşullarına benzer koşullar, Batı ve Orta Avrupa'da ancak 800 yılı civarında tekrar görüldü. Tesadüf ya da değil, Fransa ve Almanya'nın ve birbirinden farklı dil ve kültürlerin bir arada olduğu, modern Avrupa'nın birleşmesinin de arketipi olan Büyük Karl'ın, yani Frank kralı Şarlman'ın imparatorluğu bu yıllarda filizlendi (Karl Ödülü'nün Şarlman'ın en sevdiği ikametgâhı olan Aachen'da verilmesi Avrupa'nın bütünleşmesini kutlar). Bu dönemde toplumsal açıdan bir altın çağa girilmesi ılık, çoğunlukla istikrarlı bir iklimin hüküm sürmesiyle nedensel bir ilişki içinde olmalı, öyle değil mi?

Sonradan Bizans olarak adlandırılan Doğu Roma İmparatorluğu'ysa, imparatorluğun batı bölümüne kıyasla hem iklimsel hem de politik açıdan daha iyi bir konumdaydı. Nemli bir yaz ve iyi bir hasat sayesinde Doğu Roma 5. yüzyılda büyük bir gelişim gösterirken, on altı yaşında olmasına rağmen çok fazla sorumluluğu yüklenen son Batı Roma imparatoru Romulus Augustus, artık Romalılardan çok göçmenlerden oluşan silahlı kuvvetler tarafından tahtından indirildi. Doğu Roma ise (1453'te Türkler tarafından fethedilene kadar ayakta kalmıştır) sınırlarına kitleler halinde göç eden grupları bünyesine dahil ederek ilerlemiş, hatta daha önce Batı Roma hâkimiyetindeki bazı vilayetleri de fethetmiştir. 6. yüzyılda imparatorluğu sarsan oldukça farklı bir hava olayı meydana gelmiş ve Avrupa tarihindeki en büyük felaketlerden birine zemin hazırlamıştır. Ancak Roma'nın yükselişinden önce de sayıca az, fakat yaşandığı dönem için belirleyici günlerde hava koşullarının tarihsel etkileri olmuştur. Belki de bu şekilde yönetimlerin varlıklarını sürdürmeleri için anlamlı bir yan rol oynayarak günümüzde bütün Avrupa devletlerinin yönetim ve toplumlarını biçimlendiren zaferine katkıda bulunmuştur. Ancak Avrupa'da hâkim olan bu yeni yönetim şekli Winston Churchill'in deyimiyle o güne dek insanlığın denediği diğer tüm yönetim biçimleri arasında en kötüsüdür.

MÖ 480, Eylül

Demokrasi Aurası

TANRI-KRAL DÜNYANIN daha önce hiç görmediği bir orduya önderlik etti. Babası I. Darius Maraton Meydan Muharebesi'nde başarısız olduktan on yıl sonra I. Serhas işini şansa bırakmak istemedi. Büyük tarihçi Herodot'un ve pek çok diğer antik dönem yazarının abartılı şekilde tasvir ettiği gibi, hükümdarın Çanakkale Boğazı üzerine inşa ettirdiği iki köprü üzerinden aynı anda harekete geçen ordu bir hayli güçlüydü. Bir kuşak sonra tüm bu olayları derleyen Herodot, orduya mensup askerlerin toplam sayısının destek kuvvetlerle birlikte bir milyon olduğunu ifade etmişti. Bugünkü araştırmalarda ordudaki asker sayısının 50 binin, hatta 200 binin üzerinde olduğu belirtilmektedir. Bu durum, atalarının fethettiği büyük imparatorluk topraklarına Helen topraklarını da dahil etmek ve isyancı Yunanları kontrol altına almak üzere Makedonya ve Tasalya'dan geçen I. Serhas'ın ordusunun hem personel hem de mühimmat açısından oldukça büyük olduğu anlamına geliyordu. Pers İmparatorluğu da o zamana dek Avrasya'da yaşayan en büyük hükümdarlıktı. İmparatorluğun sınırları doğuda bugünkü Pakistan ve Afganistan'dan başlayıp asıl merkezi olan günümüz İran'ına, oradan da Mezopotamya ve Türkiye üzerinden Bulgaristan'a uzanmaktaydı. Hatta Mısır'da da bu büyük Tanrı-krala saygı göstermek bir mecburiyetti.

Birçok Yunan şehir devleti Perslerin eline geçmiş, ama direniş tam olarak kırılmamıştı. Spartalı Kral Leonidas ve 300 Spartalı askeri Termopylae'de efsanevi bir savaş verip kendilerini feda etmişti. Böylece

hâlâ özgürlüğünü yitirmemiş Yunanların önderine, yani güneye, "Atina'ya" uzanan yollar açılmıştı. Bu bölgede Serhas'ın mutlak hâkimiyet anlayışına tamamen ters yeni bir toplum ve yönetim şekli ortaya çıkmıştı. Bir tiranlığa karşı hayatta kalabilmek için tarihte ilk kez MÖ 480 yazının sonlarında savaşıldı. İki sistem arasındaki bu mücadele modern dönemde hem egemen devletler arasında hem de toplumların kendilerinde sürekli tekrarlanacaktı: 1940 yılında İngiltere semalarında, bu tarihten dört yıl sonra Normandiya kıyılarında, 1982'de Güney Atlantik'teki uzak adalarda, 1989'da Tian'anmen Meydanı'nda ve bugün başka benzer bölgelerde... Kuşkusuz o dönemin Atina'sındaki demokrasi herkesi kapsamıyordu. Örneğin 500 yılındaki meclis seçimlerinde kadınların, tutsakların, kölelerin seçme ve danışma hakkı yoktu. Yine de bu bir başlangıçtı.

Serhas'ın topladığı ordudan daha dehşet verici bir başka unsursa yine Serhas'ın bir araya getirdiği donanmanın gücüydü. Atina'nın sadece dizlerine kadar denize girebilen bir deniz kuvveti vardı. Pers filosu ve müttefiklerinin, yani vasalların modern dönemde yapılan tahminlere göre üç sıra kürekçi tarafından hareket ettirilen 1237 kadırgası vardı. Atina ve müttefiklerinin ise etkisi zırhlı mahmuzlara, okçu mücadele birliklerine ve gemideki diğer savaşçılara bağlı yaklaşık 330 savaş gemisi (bunlardan yaklaşık 200'ü Atina'ya aitti) bulunuyordu. Atina'ya önderlik eden devlet adamı ve stratejist Themistokles, şehir devletinde güçlü bir filo hazırlanmasını sağlamıştı; Delfi kahinlerinin, "Atina'yı tahta duvarlar arkasında güçlendirmek Atina'nın tek şansıdır," demesi de silahlanma arzularını desteklemişti. Atinalı Yunanların arzusu şüphesiz daha fazlaydı. Günümüz Amerikalı yazarlardan biri bunu şöyle ifade ediyor: "200 kadırgadan oluşan bir kitle gücünü, yani 40 bin askeri ancak demokrasi bir araya getirebilir ve bu kitleyi iyi yönetmek için onlara arzu edecekleri bir şey verilmelidir." Bu tam olarak doğru değildi, çünkü Atinalı kürekçilerin oturması gereken tahta banklarda aslında köleler oturuyordu; mürettebatın çoğu için bağımsızlığa ve özgürlüğe kavuşma isteği kuşkusuz önemli bir itici güçtü. Herodot bu durumu Atina'nın bu zamana kadar içinden geçtiği tarihsel süreç açısından şöyle değerlendirmektedir: "Atinalılar bir tiranın hükümdarlığı altında yaşadıkları süre boyunca savaşlarda komşularından daha başarılı olamadılar. Ama ne zaman ki tiranlardan kurtuldular, işte o

zaman en iyisi oldular (...) kurtuluştan sonra her birey kendi meselesi için savaştı."[12]

Ne zaman ki gemilerinin bire dört oranında az olduğunu gördüler, şiddetli özgürlük arzuları azalıverdi. Ancak Hava Tanrısı, Themistokles ve yoldaşlarının yanındaydı (Yağmur, yıldırım ve gök gürültüsünden Zeus ya da Kuzey Rüzgârı Tanrısı Boreas sorumlu olmalıydı). Pers donanmaları kıyı boyunca güneye doğru hareket ederek Cape Sepias'da demir attığında, Herodot'un tabiriyle "muazzam bir fırtına" patladı ve bazılarının pek de sağlam inşa edilmediği anlaşılan çok sayıda gemi paramparça oldu. 400 kadar savaş gemisi kullanılamaz hale geldi. Bu hadiseden hemen sonra Pers donanması Atemision'da Atinalılarla karşı karşıya gelince yeni bir fırtınaya doğru çekildi ve diğer gemileri de burada hasar gördü. Geriye kalan 650 kadar gemisiyle Serhas'ın donanması sayısal olarak üstündü, ancak güç açısından bakıldığında, savaş net bir biçimde Atinalıların yararına olacak şekilde ilerledi.

Karada kimsenin yoluna çıkmasını istemeyen Pers ordusu Atina'yı işgal edip Akropolis'i ateşe verdi; öyle ki duman bulutları denizden ve tüm Atina'dan görülebiliyordu. Atina'nın tepesindeki dağda yer alan Partenon, Propylaion ve Nike Tapınağı gibi dünyaca ünlü yapılar bu savaştan, yani "İkinci Pers Savaşı"ndan sonra inşa edilmiştir; bugün hepsinin birer harabe olmasının sebebiyse 1687 yılındaki barut patlamasıdır. Perslere karşı koyan ve onlar tarafından fethedilen şehirlerin akıbetinin farkında olan Atina halkı –genellikle erkekleri idam, kadınları tecavüz, çocuklarıysa kölelik tehdidi altındadır– güvenlikleri için Salamis Adası'na getirildi ya da Salamis Körfezi'ndeki kadırgalarda çalıştırıldı.

Pers donanması Faleron Limanı'nda toplandı; Serhas da MÖ 480'ün 24 Eylül'ünde (kesin olmasa da büyük olasılıkta bu tarihte) son savaş konseyini topladı. Karar verilmek üzereydi. Yunanlar karşılaşmanın Serhas'ın tahmin ettiğinden daha çabuk gerçekleşmesini Themistokles'in hilesine borçluydular. Akşam saatlerinde Atinalılar sadık bir kölelerini sahte bir sığınmacı olarak düşman bölgesine gönderdiler ve Serhas'ın kumandanına Yunan donanmasının kaçmayı planladığı

12. Barry Strauss, *The Battle of Salamis, The Naval Encounter that Saved Greece – and Western Civilization*, New York, 2004, s. 13.

bilgisinin verilmesini sağladılar. Bunun üzerine Pers ordusu gece yarısı Salamis Körfezi'nin çıkışını kapatmak için denize açıldı. Böylece dinlenmemiş ve hazırlanmamış birliklerle aceleye getirilen bir savaş başlamış oldu. Ancak bir kadırganın ne sürekli suda durabileceği ne de demir atabileceği göz önünde bulundurulması gereken bir ayrıntıydı. Kadırganın birliğini korumak için sürekli hareket etmek zorunda oluşu donanma için sıkıntı yaratmıştı: Atinalılar ve müttefikleri son derece sağlıklı kürekçileriyle 25 Eylül sabahı demir attıkları yerleri Perslere karşı savaşmak için terk ederken, Pers kürekçiler altı ya da sekiz saat boyunca ağır fiziksel şartlarda çalışmıştı. Themistokles, ikinci darbeyi gönderdiği ulak sayesinde vurmuştu: Yunan şehirlerinin müttefiklerinden bazı kaptanlar daha önce galip gelen Perslerle yeni bir savaşa girmek istemiyor; geri çekilmeyi ve kaçmayı düşünüyordu. Ancak körfez çıkışının kapatılması bunu imkânsız hale getirmişti.

Deniz yolculuğunu tecrübe eden tüm Atinalılar gibi Themistokles ve komutanları da kendi memleketlerine özgü bir hava olayından haberdardılar; sabahları denizden esen rüzgâr: Aura. Genel olarak saat sekiz ila onda ortaya çıkıyor ve her koşulda güneyden karaya doğru esiyordu. Bu esinti, Salamis'in oldukça dar sokaklarının kanal etkisinden dolayı kuvvetini arttırabilirdi. Bu rüzgâr, genellikle yüksek inşa edilmiş Pers gemilerinin daha şiddetli sallanmasına neden olacaktı (ve düşmanla karşı karşıya gelinmesi halinde düşman gemileri daha kolay alabora olabilecekti). Yunanlar daha savaşın başında en azından rüzgârı arkalarına alabilecekti. Persler ise aksine rüzgâra karşı savaşmak zorunda kalacak ve kendilerini daha fazla zorlayacaktı. Bu sabah saatlerini, 500 yıldan fazla bir zamanın ardından, tarihçi Plutarch şöyle anlatmıştır: "Themistokles büyük bir başarıyla savaşmak için sadece en iyi yeri değil, en iyi zamanı da seçmişti; çünkü henüz gün ağarmadan, denizden canlı bir esinti gelmeden ve boğazda henüz dalgalar yükselmeden kendi kadırgalarını barbarların gemileri üzerine yollamak konusunda temkinliydi. Esinti suda sabit durdukları ve daha küçük oldukları için Yunan gemilerine zarar veremedi, ancak yüksek güverteli ve manevra kabiliyeti kısıtlı barbar gemileri için ölümcüldü; çünkü bir o yana bir bu yana savruluyor ve borda ateşine maruz kalıyorlardı. Yunanlar sert bir saldırıya geçtiler ve gözleri hep Themistokles'teydi, çünkü ne yapıl-

ması gerektiğini en iyi onun bildiğinden emindiler."[13]

Serhas Aigaleo Dağı'na kadar yükselen tahtında mükemmel bir manzara seyrediyordu; ilerleyen saatlerde gemilerinin art arda nasıl sıkıştırıldığını, batırıldığını ya da ele geçirilip işgal edildiğini takip edebiliyordu. Şair Timotheos'un "gemileri yok eden esinti" kehaneti doğru çıkmış olmalıydı. Aura, azalan güç kaynakları, daha iyi bir saldırı taktiği, tecrübeli denizcilerin katkısı ve son olarak da Yunanların özgürlük arzusu birleşerek antikçağın en büyük deniz savaşının Atinalılar ve müttefiklerinin ezici zaferiyle sonuçlanmasına katkıda bulundu. Batı medeniyetlerinin gelişimi açısından bu savaş küçümsenemez. Bu arada Tanrı-kral da pek çok diğer tiranla aynı kaderi paylaştı. I. Serhas kılıçla hükmünü sürdürdü ve MÖ 465 yılında muhafız kumandanının kılıç darbesiyle öldürüldü.

13. Plutarch'ın İngilizce baskılarının birinden tercüme edildi. http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Plutarch/Lives/Themistocles*.html

535-542

Güneş'in Solgun Gölgesi ve Jüstinyen Veba Salgını

KİMSENİN FELAKETİ fark etmediği düşünülemez. Gök gürültüleri 300 kilometre öteden duyulmuş olmalıydı, gün içinde atmosferin üst katmanlarına kadar yükselen duman bulutları fark edilmeyecek gibi değildi. Daha sonra yavaş yavaş yeryüzüne düşen siyah toz topakları ve havada insanı nefes almaktan soğutan kötü bir kokuyla birlikte günlerce süren bir tutulma meydana geldi. Bizim yaşananları daha iyi anlamamızı sağlayacak herhangi bir kayıt, görsel bir tasvir, tropikal bölgenin yakınlarında yaşayan bir tanığın ifadesi mevcut değildi. Çok sonra olayın tanıkları korkutucu ve şaşırtıcı buldukları bu olayı kendi kelimeleriyle anlatmaya çalıştılar. Çin İmparatorluğu'nun güneyinde yer alan başkent Nanjing'de tarihçilerden biri şöyle yazmıştı: "Sarı tozlar kar gibi yağıyordu."

Bizim zaman hesaplamalarımıza göre bu kayıt 535 yılının Kasım ya da Aralık ayında tutulmuştu. Olaydan birkaç hafta ya da ay öncesinde nerede olduğu bugün hâlâ bir muamma olan güçlü bir volkanik patlama meydana gelmişti. Hem Grönland'daki hem de Antarktika'daki buz çekirdeklerinde böyle bir olayın tipik bir neticesi sayılan ve bahsi geçen zaman dilimine ait olduğu düşünülen kükürt bileşenlerine rastlandı; bu kanıtlar Ekvator yakınlarında gerçekleşen bir patlamaya işaret ediyordu. O bölgede çok sayıda volkan vardı; sadece bugünkü Endonezya sınırları içerisinde bile son 10 bin yıl içinde en az bir kere patlamış yirmi yedi yanardağ vardır. Papua Yeni Gine'de otuz bir, Samoa Adaları

bölgesinde beş; gezegenin diğer yarımküresinde, Güney Amerika'daki her bir ülkede ve adını Ekvator'dan almış Ekvador'da zaman zaman aktifleşen on dört volkan mevcuttur. Arkeoloji alanında uzmanlaşmış, kurgudışı kitaplar kaleme alan gazeteci yazar David Keys'in yaptığı araştırmalara göre 535 yılındaki patlama Krakatau Yanardağı'nda olmuştur; bu dağın bir sonraki patlaması 27 Ağustos 1883'te Viktorya döneminde gerçekleşerek insanları korkutacaktır. Bu, aynı zamanda bariz bir biçimde iklimsel soğumayı beraberinde getiren ilk doğal felaketlerden biridir: 1883 yılında Kuzey Yarımküre'de ortalama sıcaklık 0,5 ila 0,8 derece azalmıştır.

Krakatau, Papua Yeni Gine'deki Rabaul yakınlarındaki Tavurvur ya da bir başka büyük volkan patlamasının (veya 535-536 yıllarındaki hava durumunun mevsim normallerinin dışında seyretmesinin kaynağı olabileceği tartışılan bir asteroit ya da kuyrukluyıldız çarpmasının) etkileri, bu patlama nerede olursa olsun, tüm dünyada hissedildi. Volkanik patlamaların iklim üzerinde daima önemli etkileri olmuştur. Her şeyden önce kül ve kükürt bileşikleri stratosfere (Ekvator'un yaklaşık 18 kilometre üzerine) ve hatta daha üst katmanlara kadar yayılabilir. Orada oluşan aerosoller[14] tüm yerküreyi dolaşırken aynı zamanda güneş ışığını emerek iklimi etkileyebilir, havayı soğutabilir. Bu olayların en şiddetlisi muhtemelen 74 bin yıl önce patlayan ve Süper Volkan olarak adlandırılan (bugünkü Endonezya sınırları içerisindeki) Toba Yanardağı'dır. Bu büyüklükteki patlamalar "volkanik kışları" da beraberinde getirebilir. Külleri muhtemelen 80 kilometre yüksekliğe kadar ulaşan Toba patlaması, tahminen sıcaklık değerlerinin (bilimsel yazında kullanılan sıcaklık ölçeğine göre) 5 °K düştüğü bir volkanik kışa yol açmıştır. Aralarındaki ilişki şu şekilde daha iyi anlaşılabilir: Yapılan tahminlere göre günümüzdeki küresel ısınma döneminde, yüz yıl içinde hava sıcaklığında yaklaşık olarak 0,85 derece, on yıllık zaman dilimindeyse 0,17 derece artış gerçekleştiği belirtilmektedir. Toba felaketi kuramına göreyse volkanik kış neredeyse insan neslinin sonunu getiriyordu; atalarımızdan sadece birkaç on bin kişi hayatta kalmış olmalıydı. Ancak bilindiği üzere, bu felaket bile insanları durduramadı.

14. Havada asılı kalan tanecikler. –çn

535 yılındaki volkanik patlamanın etkileri daha önce gerçekleşen Toba Yanardağı'nın patlaması kadar yıkıcı değildi. Yine de iklim değişiklikleri o çağın insanlarının gözünden kaçmadı. Piskopos ve kilise tarihçisi Efesli Johannes şöyle yazmıştı: "Güneş karanlıktı ve bu karanlık on sekiz ay boyunca devam etti; gün ışığı her gün yalnızca yaklaşık dört saat görünürdü ve bu ışık da soluk bir gölgeden ibaretti. Herkes Güneş'in parlaklığını bir daha asla geri kazanamayacağını söylüyordu." Midillili Zacharias'in düşünceleri de benzerdi: "Gündüz Güneş, geceyse Ay karanlıktı." Derin bilgisinden dolayı kendisine aynı zamanda *Scholasticus*[15] denen Zacharias, "Doğu için alışılanın oldukça dışında bir mevsim yaşandı: Kış öyle sertti ki hiç görülmediği kadar çok yağan kar yüzünden kuşlar ölmüştü," diye yazıyordu. Böyle bir mevsim elbette önce tarım ekonomisi üzerinde etkisini gösterdi. Efesli Johannes, "meyvelerin olgunlaşmamasından ve şaraptaki ekşi üzüm tadından" şikâyet ediyordu. [16]

Bahsi geçen bu tanıkların izlenimleri eldeki verilerle de destekleniyordu. Ağaçların yaş halkalarının analizleri İskoçya'da, İsveç'te, Şili'de, Kaliforniya'da, hatta Tazmanya'da, yani neredeyse tüm dünyada büyümenin gerilediğine işaret ediyordu. Finlandiya'da bir üniversitenin yaptığı *dendrokronolojik*[17] bir araştırma, 536 yılında sıcaklıklarda düşüş yaşandığını gösteriyordu; bunun akabinde ortalama sıcaklık değerlerinde iki kez daha düşüş yaşandı ve 542 yılında son 1500 yılın en düşük hava sıcaklığına erişildi.[18]

Güneşten faydalanma süresinin azlığı, uzun süreli kar ve yağmur yağışları ya da tam tersine tahrip edici dolu yağışlarıyla kesintiye uğrayan kuraklık dönemleriyle (536 yılında Çin'in bazı vilayetlerinde kıtlığın baş göstermesi gibi) birlikte iklim anormallikleri, geç antik dönemde ekonomisi tarıma dayalı toplumlar için fazlasıyla tehlikeliydi: Kötü hasatla gelen baş etmesi hayli güç gıda kıtlığını ve hayati tehlikeleri hesaba katmak zorundaydılar. 6. yüzyılda insanların büyük bir kısmı ekmek ve pirinç elde edebilmek için sert koşullarda mücadele etmek zorunday-

15. Âlim, bilgin. –çn
16. David Keys, *Catastrophe. An Investigation into the Origins of the Modern World*, Londra, 1999, s. 251.
17. Ağaç halka analizi. –çn
18. Keys, age., s. 257.

dı; tıpkı daha önceki ve sonraki yüzyıllarda olduğu gibi. Günümüz beslenme uzmanlarına göre bu insanların çoğu yetersiz ya da az besleniyor, karınları doyduğunda dahi dengeli beslenmiyordu. İklimden ötürü kötü bir hasat elde edilince –aslında birden çok kötü hasat sonrasında demek daha doğru olacaktır, zira o döneme dair dendrokronolojik incelemeler bu durumun uzun süreli olduğuna işaret etmektedir– genel sağlık koşullarında da büyük bir gerileme yaşandı. Bu her şeyden önce vücudun savunmasının, bağışıklık sisteminin zayıflaması anlamına geliyordu. Doğu Akdeniz'de yani Doğu Roma İmparatorluğu'nda yaşayan insanlar onca eksiğe rağmen diğer bölgelerdeki topluluklara göre biraz daha iyi besleniyordu, çünkü bugün yediğimiz domuz budu ve hamburgerlere kıyasla daha sağlıklı olan Akdeniz mutfağıyla ilişkilendirdiğimiz zeytin ve sebzeleri tüketiyordu. Ancak olması gerekenden daha düşük sıcaklıkta ve yetersiz güneş ışığında zeytin ağaçları da beklenen miktarda ve kalitede mahsul vermez. Muhtemelen volkanik kökenli iklimsel anormalliklerden kaynaklanan bu korkunç felaket, sonraları Orta Akdeniz'i de vurdu. İklim değişikliğinin ardından da Jüstinyen veba salgını baş gösterdi.

Bu veba salgını, 1347 ila 1350 yıllarında yaşanan ve aynı şekilde kötü bir iklim döneminin ardından gelen (bu daha sonra ele alınacaktır) korkunç salgının aksine, büyük olasılıkla önce Moğol bozkırlarında değil, tropik Doğu Afrika'da baş göstermişti. Opone, Toniki (bugünkü Somali'de) ve Rhapta (bugünkü Tanzanya'da) gibi batık liman şehirlerinden, doğunun ve batının saray ve bahçeleri için oldukça kıymetli bir maddenin sevkiyatı yapılıyordu: Fildişi. Sonraları aniden yok olup giden kazançlı bir ticaret alanıydı bu. 400-540 yılları arasındaki dönemden yaklaşık 120; 540-700 yılları arasındaki dönemden ise sadece altı adet fildişi eser korunabilmiştir. Tüccarlar gemilerle kuzeye "Beyaz Altın"ın yanında vebanın üç ana taşıyıcısını da sevk etti: Zoologların *Rattus rattus* diye adlandırdığı beşeri yerleşim alanlarının ve göçlerin sadık refakatçisi kemirgen, *Xenopsylla cheopsis* adlı pire ve *Yersinia pestis* bakterisinin patojen mikrobu.

Tarihi kayıtlara göre 542 yılında veba salgınının başladığı ilk şehir Süveyş Kanalı inşa edilmeden önce Afrika'dan gelen malların Akdeniz üzerinden sevkiyatı için önemli bir ticaret –ve elbette bu vesileyle hastalık taşıyıcı mikrop– merkezi niteliğinde olan Nil kıyısındaki Pelusi-

um şehri oldu. Sıçanlardan, pirelerden ve bakterilerden oluşan bu üçlü, birkaç gün içinde yüklü bir yelkenlinin hızıyla Roma'ya, Marsilya'ya, İspanya kıyılarına ve en önemlisi de Avrupa uygarlığının merkezi sayılan Konstantinopolis'e ulaştı. Salgın karada daha yavaş ilerliyordu. Buna rağmen aynı yıl, yani 542 yılında Kudüs'e ve erken dönem Hıristiyanlığının kalbi olarak bilinen Antiochia'ya (bugün Türkiye'deki Antakya'ya) ulaştı. Kayseryalı tarihçi Prokopius bu yayılmanın ayrıntılı bir tasvirini yapmıştı: "Bu dönemde neredeyse tüm insan ırkını yok edebilecek bir salgın hastalık baş gösterdi. Akıllı insanlar, Tanrıların yolladığı diğer tüm belalar için bir açıklama getirebilir. Ancak bu felaketi kelimelerle ya da düşünerek açıklamak imkânsız, doğrudan Tanrı'ya havale etmekten başka çare yok. Pek çokları hayalle mi rüyayla mı bulaştığını bilmedikleri bu hastalığa yakalandı." Hastalığa yakalananlar ilk aşamada kronikleşen yüksek ateş nöbetleri geçiriyordu, "vücut renginde öncekine nazaran herhangi bir değişiklik olmadığı gibi beklenenin aksine beden de sıcak olmuyordu, ateş o kadar belirsizdi ki ne hasta tarafından ne de hastayı muayene eden doktor tarafından tehlike olarak algılanıyordu. Hastalığa yakalananların öleceğini düşünmemesi bu yüzden çok doğaldı. Ancak bazı durumlarda aynı günde, bazılarında ertesi gün ve bazılarında da birkaç gün sonra vücutlarının hem belden aşağı bölgelerinde hem de koltuk altlarında, hatta kimi durumlarda kulak arkasında ve baldırın farklı noktalarında belirgin şişlikler oluşuyordu. Ölüm bazen aniden bazen de birkaç gün sonra gerçekleşiyordu; bazılarının vücudunda mercimek büyüklüğünde siyah kabarcıklar oluşuyor ve bu kimseler bir gün bile dayanamadan anında ölüyordu. Pek çoğu nedenini bilmeden kan kusuyor ve kısa zaman içinde can veriyordu."[19]

Prokopius'un insanlığın yok olmak üzere olduğuna ilişkin ifadesi her ne kadar abartılı olsa da doğruluk yok değildir. Jüstinyen veba salgını tarihteki en büyük salgınlardan biriydi; ölenlerin sayısı yaklaşık 25 milyon olarak tahmin ediliyor. Salgın Avrupa'da uzun süre devam etti: Sonraki 200 yılda hastalık yeni merkezlerde yayıldı ve böylece 664 ila 666'da Britanya Adaları'na ulaştı. Ortaçağın sonlarında ve yeniça-

19. William Rosen, *Justinian's Flea. Plague, Empire and the Birth of Europe,* Londra, 2007, s. 217. Ayrıca: http://www.oeaw.ac.at/byzanz/pdf/Stadt_und_Umweltll_Quellen_der_Umweltgeschichte_Preiser-Kapeller_2013.pdf

ğın başlarında yaşanan salgınlarda olduğu gibi, insan ölümlerinin en çok yaşandığı yer bireylerin birbirlerine çok yakın yaşadıkları şehirler oldu. Ölü sayısı hiçbir yerde Konstantinopol'dekinden fazla olmamıştı. Modern hesaplamalara göre Konstantinopol'ün 500 bin civarındaki nüfusunun yaklaşık 244 bini salgın hastalıktan ötürü hayatını kaybetti. Hastalığa yakalananlardan biri de İmparator I. Jüstinyen'di ve pek çok kez öleceği düşünüldü (Tarihteki en önemli kadın figürlerinden biri olan eşi Theodora bu dönemde yönetimi devralmıştı). Ancak kendisi hastalığı atlatmayı başardı ve devletini yirmi üç yıl daha yönetti. Ancak bu önemli imparatorun ismi trajik bir biçimde bu korkunç hastalıkla birlikte anılmaya devam etti.

Erken Modernçağ Hava Durumu Günlüğü ve Arktik Buz

İklim Tarihinin Belgeleri

HER NE KADAR GEÇMİŞİN iklimi herkesçe bilinecek ve kolaylıkla öğrenilecek bir konu değilse de; modern bilimsel analiz yöntemleri çok sayıda tarihsel kaynağı değerlendirerek son buzul çağından itibaren gerçekleşen iklim değişikliklerinin kapsamlı bir resmini sunmuş ve pek çok hava dönemiyle iklimsel felaketin kanıtlanıp belgelenmesini sağlamıştır.

İklimsel gelişmelere dair bilgi veren doğal arşivlerin arasında hatırı sayılır bir geçerliliği olan, binlerce yıl öncesinden kalma buz kalıntıları vardır. Buz çekirdekleri Arktik'te, Grönland'da ve Antarktika'da bulunan buzullardan ya da daha önceki nesiller tarafından "ebedi buz" olarak adlandırılan buzullardan çıkarılabilir (bu konuya ilişkin sorgulamalar şimdiki ısınma döneminden çok önce başlamıştır). Grönland buzullarından alınan en eski buz çekirdeği parçası yaklaşık 120 bin yıllıktır. *Epica (European Project for Ice Coring in Antarctica)*[20] adlı araştırma projesi kapsamında Antarktika'da 3200 metreden daha derinde bulunmuş bir buz çekirdeği parçası, en eski buzulun yaklaşık 900 bin yıllık olduğunu göstermektedir. İçeriğindeki karbondioksit ve metan gazları o dönemki sıcaklıklara dair belli sonuçlara ulaşmamıza izin vermektedir; kükürt bileşiklerinin incelenmesi ve değerlerinin ölçümü, "yazsız geçen yıl" olarak ünlenen 1816 senesinde olduğu gibi, açık bir biçimde iklimi etkilemiş volkanik patlamalara işaret etmektedir.

20. (İng.) Antartika Buzul Çekirdeği Avrupa Projesi. –çn

Örneğin tortulardaki kalıntıların yaşları radyokarbon yöntemiyle yaklaşık 20 bin yıla kadar hesaplanabilir. Aynı şey kalıntılarda bulunan ve bitki örtüsünün durumuyla belirli bir zaman dilimi içerisindeki sıcaklıklar hakkında tahmin yürütmeye izin veren polenler için de geçerlidir. Bilim böylesine net bir tarihlendirme yönteminin yanı sıra başka bir doğal arşiv araştırmasında da faydalanmaktadır: Dünyanın sularındaki, yani nehir, deniz ve hatta okyanusların sularındaki tortular yağış miktarları, kalıntıların yapıları, hatta yıllık çökeltiler (katmanlar) hakkında belli sonuçlara ulaşmaya imkân vermektedir. Yıllık katmanların kronolojisi, İsveç'in güneyinden topladığı malzemeleri analiz ederek yaklaşık 10 bin yıllık bir takvim oluşturan İsveçli jeolog Gerhard Jakob de Geer'e dayanmaktadır. Eifelien'de, daha doğrusu Maarfelder Maar ve Holzmaar'da 23 bin yıldan daha eski çekirdek tortuları gün ışığına çıkarılmıştır.

Tropik sularda mercanların gelişimi de çevre ve hava koşullarındaki değişikliklere işaret eder. İklimsel geçmişin bu tanıkları da sondaj aletleriyle ortaya çıkarılır ve kaydetmiş oldukları kronolojiler laboratuvarlarda incelenir. Mağaralardaki damlataşı örneklerinin içerisindeki iki oksijen izotopunun (O_{16} ve O_{18}) doğrulanabilir oranları, farklı iz elementlerinin miktarı ve kalınlıkları; mağara tavanından aşağı doğru (sarkıt) ya da tabanından yukarı doğru (dikit) gelişimleri, en azından on yıl içerisindeki çevre koşulları hakkında kesin bir yargıya ulaşılmasına imkân vermektedir.

Belli bir yılda ya da yıl aralığında geçerli hava koşulları için benzer bir doğal "bellek" de insanlığın varoluşundan beri ona eşlik eden ve insanlar tarafından inşaat malzemesi, hammadde ve ısı kaynağı olarak kullanılan ağaçlardır. Dendrokronoloji bilimi her bir halkanın kalınlığından iklim ve beslenme koşullarıyla ilgili belli sonuçlar çıkarmak üzere ağaçların yaş halkalarını inceler ve değerlendirir. Bu yöntemin kullanım alanı, neyse ki, sadece yaşayan ağaçlarla sınırlı değildir; zira böyle bir durumda doğal bir arşiv olarak sadece birkaç tane oldukça yaşlı dev ağaçtan faydalanılabilirdi. Bu yöntem bir zamanlar atalarımızın evleri için kullandıkları odunlar üzerinde bile uygulanabilmektedir; bu yolla yapılan tarihlendirmelerin en çarpıcı olduğu yer, şimdiki adı Schleswig-Holstein olan Viking yerleşim bölgesi Haithabu'dur. Yöntemde prensip olarak odunun ne için kullanıldığından bağımsız bir

şekilde tarihlendirme yapılabilir; yani eski müzik aletleri, mobilyalar ve sanat eserleri üzerinde de inceleme yapılabilir. Ağaçların yaş halkalarının iklim tarihine yönelik birer kaynak olarak kullanılabileceğini düşünen ilk bilim adamlarından biri, kuşkusuz çok yönlü bir deha olarak nitelendirebileceğimiz Leonardo da Vinci'ydi. Bamberg Üniversitesi Arkeoloji, Kültürel Miras ve Sanat Tarihi Enstitüsü'nün sunduğu bilgiler şu şekildedir: "En basit durumda böyle bir kronoloji nadir rastlanan, çok yaşlı bir ağaçtan elde edilebilir. Kronolojiler prensipte her biri birbirinden farklı olan yıllık yaş halkası serilerinin örtüşme süreciyle (*cross-matching*) geçmişe kadar uzatılır. Tek bir yaş halkası serisi belli bir zaman aralığındaki yaş halkası genişliğini güvenilir bir şekilde tespit etmek için yeterli değildir; zira yaş halkası genişliği, iklimsel etkilerin dışında o ağacın özgül koşulları nedeniyle de farklılık gösterebilir. Bu özgül farklılıklar, farklı ağaçların aynı zamanda oluşturulan düzinelerce ya da yüzlerce yaş halkası serilerinin ortalaması alınarak ortadan kaldırılmalıdır."[21] Bu yöntemle oluşturulmuş kronolojiler, yüzlerce ya da bazen binlerce yaş halkası serisinin verilerine dayanır. Bu araştırma çabalarının başarılı bir örneği Stuttgart yakınlarında bulunan Hohenheim Üniversitesi Bitkibilim Enstitüsü tarafından yapılan *Hohenheim Yaş Halkası Takvimi*'dir. Bu takvim, günümüzle MÖ 10.461 arasındaki dönemi aralıksız bir şekilde kapsamaktadır.

Bugüne dek insanlar tarafından tutulan hava ve iklim hakkındaki kayıtlardan oluşan tarihsel kaynaklar, doğal olarak çok da gerilere gitmez. Gri bulutlarla kaplı ve bir Romalı için çok da davetkâr olmayan Britanya'yı tasvir eden Tacitus gibi antikçağ yazarları, özellikle felaketler ya da yaşaması zor koşullar konusunda havayla ilgili ayrıntılardan nadiren bahseder. Ancak ortaçağ döneminde doğayla ilgilenen bilginler izlenimlerini daha sık kaleme almıştır. *Klimageschichte Mitteleuropas* [Orta Avrupa'nın İklim Tarihi] adlı kitabın yazarı Rüdiger Glaser şunları yazmaktadır: "Muhtemelen en eski Frank hava durumu kayıtları Würzburglu Magister Enno tarafından tutulmuştur. Latince yazılmış notlarında, örneğin 1331 yılında 'Berchem'de evleri silip süpüren sel baskını'ndan ya da 1335 yılında 'Würzburg'da çıkan şiddetli rüzgâr'dan ve 1343'teki 'aşırı sıcaklar'dan bahsetmektedir. Özellikle

21. http://www.uni-bamberg.de/iadk/denkmalkunde/dendro/dendrochronologie-methode/

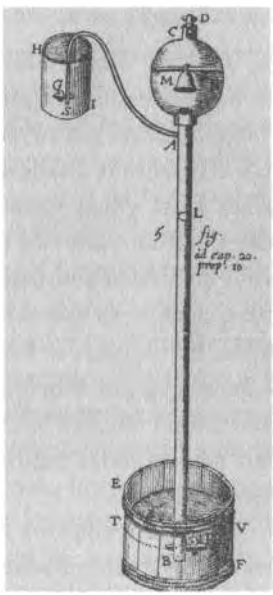
şiddetli ve gök gürültülü fırtınalar sıklıkla kaydedilen olaylar arasında yer alıyordu. Diğer olaylar hakkında kısa kayıtlar tutulurken şiddetli fırtınalar betimleyici bir dille ifade ediliyordu. Çokça gerçekçi olmayan benzetmeler yapılıyor, 'kış o kadar sertti ki gökyüzünden ölü kuşlar düşüyordu' ya da 'ezelden beri böylesi görülmedi' gibi basmakalıp ifadeler kullanılıyordu."[22]

Anahtar kelimeler ve tarihsel olarak düzenlenmiş gözlemler de barındıran hava durumu bülteni diyebileceğimiz sistemli kayıtlar, 15. yüzyıldan itibaren kimi bölgelerde mevcuttu. Bu tarzın öncüsü, Bavyera'daki Eichstätt, Rebdorf Augustinus Manastırı'nın başrahibi Kilian Leib'dır. Leib 1513 yılından 1531 yılına kadar hava durumu günlüğü tutmuş, havayla ilgili gözlemlerinin yanı sıra (ölçüm yapmak için gerekli teçhizat henüz mevcut değildi) manastırdaki ziraat faaliyetleriyle ilgili ayrıntıları da tohumlar, çiçekler ve mahsulleri de kapsayacak şekilde kaleme almıştır. Tarihçiler bu ilk ağızdan kaynakların yanı sıra tahıl fiyatlarındaki artış, kısa buzul çağının düşük sıcaklık ortalamalarının ve çoğu kez erken başlayan donun etkisiyle sıklıkla düşen şarap kalitesi gibi iklim koşullarına dair çıkarımlarda bulunmaya imkân veren pek çok diğer kaynağı da değerlendirmiştir.

Aydınlanma çağında doğa felsefecileri (o zamanki adlarıyla doğa bilimcileri) arasındaki mektuplaşmalar rutine dönüşmüştü. Bu fikir alışverişi ülke sınırlarını aşıyor ve sıklıkla Manş Denizi gibi doğal engellerle karşılaşsa da sağlanabiliyordu. Bilginler Londra'da, Oxford'da, Podova'da ya da Uppsala'da yaşayan hemfikir oldukları insanlarla aktif biçimde yazışıyordu. 1600 yılından itibaren hava sıcaklıkları gözlenmekle kalmayıp ölçülmeye de başlandı. Galileo Galilei 1597'den itibaren ilkel bir termometreyle deneyler yapmış olmalıydı; ilk sıvılı termometre büyük olasılıkla 1632 yılı civarında kullanılmaya başlandı. Kuşkusuz önceki aletlere dair bir standart yoktu ve bir araştırmacının yaptığı ölçeklendirme yazıştığı arkadaşı için genellikle pek de kullanışlı olmuyordu. 1643'te Evangelista Torricelli tarafından barometre bulundu. Aynı dönemde bilgi alışverişi yapılan bir ağ oluştu ve kısa zaman sonra da, örneğin 1659 yılında Londra'da, ilk ölçüm istasyonları kuruldu. Bu arada, barış zamanında ambarların dolup dolmayacağı

22. Glaser, *Klimageschichte Mitteleuropas*, Darmstadt, 2008, s. 14.

(ve haliyle halkın tepkisinin ne olacağı), savaş zamanında ise bilhassa deniz kuvvetleri için işlerin yolunda gidip gitmeyeceği konusunda belirleyici hava koşullarına dair araştırmalar da iktidarların ilgisini çekmeye başladı.

Eski bir barometre.

9. Yüzyıl

Maya Yüksek Kültürünün Ani Sonu

AMERİKALI DİPLOMAT VE YAZAR John Lloyd Stephens 1840 yılında Orta Amerika'nın balta girmemiş ormanlarını gezmiş ve karşısına çıkan şeyler onu şaşkınlığa uğratmıştı: "Mısır'da devasa tapınakların susuz iskeletleri çıplak çölün ortasında öylece duruyor; ancak burada uçsuz bucaksız ormanlar, harabeleri kaplayıp görünmelerini engelliyor ve vahşi bir izlenim uyandırıyor." Peki ama bu bölgede yaşayanlara ve piramitlerin mimarlarına Yucatan Yarımadası'ndaki balta girmemiş ormanda ne olmuştu: "(...) kılıçtan mı geçirilmişlerdi, kıtlığa mı maruz kalmışlardı ya da vebaya mı yakalanmışlardı?"[23] Maya yüksek kültürünün kâşiflerinden –daha doğrusu, 300 yıl kadar önce altın arayan İspanyol fatihlerin ardından onların pek de ilgi duymadığı bu yerel uygarlığı modern dönemde tekrar keşfeden– Stephens'ın oldukça gelişmiş bu medeniyetin sonunu getiren nedenlere dair varsayımları çok da yanlış değildi. Toplumsal karışıklıklar, salgın hastalıklar, diğer halklara karşı verilen savaşlar ve diğer mücadeleler elbette bu yok oluşta rol oynamıştı; ancak Maya'nın çöküşüne neden olan asıl neden bambaşkaydı. Son yılların modern bilimsel yöntemleriyle ispatlandığı üzere, Maya uygarlığı kesinlikle aşırı nüfus yoğunluğu ve doğanın acımasızca sömürülmesinin yarattığı etkilerin sonucunda geçim kaynaklarından mahrum kalmıştı.

Maya kültürü, üç bin yıldan daha uzun bir süre boyunca, bugün büyük oranda Guatemala ve Meksika Devletleri'ne ait bölgede hüküm

23. Brian Fagan, *The Long Summer, How Climate Changed Civilisation*, New York, 2004, s. 229–230.

sürdü. Sanat eserleri, çok gelişmiş bir yazı sistemi, ayrıntılı hesaplar içeren bir takvim yarattılar ve astronomi alanında muazzam bilgiler edindiler. Altın çağlarındayken düzlük bölgelerde piramitleriyle öne çıkan müreffeh şehir devletleri kurdular. Palenque, Tikal, Chichén, Itzá (MS 650 yılı civarında kuruldu) ve diğerleri şimdilerde haklı olarak tüm insanlığın ortak kültür mirası sayılmaktadır. Bu yerler ziyaretçilerin tüylerini ürpertecek kadar görkemlidir. Düzlük arazilerde, balta girmemiş ormanların arasında, Avrupa'daki tapınak bölgelerine benzer tapınak alanlarının yer aldığı Kuzey Akropolis ve Güney Akropolis olarak adlandırılan bölgedeki Tikal Meydanı'nın bir zamanlar ne kadar da canlı ve hayat dolu olduğunu insanın gözünde canlandırması hiç de zor değildir. Ya da şimdilerde derin bir sessizliğin hüküm sürdüğü ve harabeye dönmüş Uxmal'de bir zamanlar top oyunlarının oynandığı sahada seyircilerin tezahürat yaptığını duyar gibi olmak işten bile değildir.

Maya, kendi başarısının kurbanı olmuştur ve bu durum, sürekli daha ileriye gitmeye odaklı modern toplumlar için bir uyarı niteliği taşımaktadır. Çiftçiler o dönemde büyük baskı altındaydı: Normal hava koşullarından tropik yağmurların neden olduğu hava koşullarına geçen, ardından tekrar aylarca süren kuraklığa maruz kalan bir topraktan sürekli daha fazla ürün elde etmek zorundaydılar; çünkü nüfus artıyordu ve şehirler sürekli göç alıyordu. Tahminlere göre yüksek klasik dönemde Amerika'nın Colorado eyaleti büyüklüğündeki (yaklaşık 270.000 kilometrekare) Maya yerleşim bölgesinde neredeyse on milyon insan yaşıyordu. Sanayi devrinden önce tarım ekonomisinde uygulanan yöntemlerin sınırlarına ulaşıldığı öngörülebilirdi. Giderek artan nüfusun beslenme sorununu çözme umuduyla ormanlık bölgelerde daha fazla ağaç kesilmesi erozyonların artışına sebep olurken, rahipler yağmur yağması için mütemadiyen Tanrı'ya dua ediyordu.

Kuraklık daha en başta, düzlük yerleşim alanları ve devamlı büyüyen şehirler kurulurken bir sorundu. Mayalar depolama ve sulama düzenekleriyle bu tehlikeli iklim koşullarına karşı mücadele etmeye çalıştılar. MS 250 ve 760'ta yaşanan türden "normal" düzeyde kuraklık dönemlerinde bu yöntemler yeterli gelmişti. Ancak 9. yüzyılda gerçekleşen ani iklim değişikliğine halkın yaratıcı ruhu daha fazla karşı koyamadı. Felaketin boyutu teyit edilmiş verilerle kanıtlandı. David Hoddel ve Florida Üniversitesi'ndeki çalışma arkadaşları, Meksika'daki Chi-

chancanab adlı tuz gölünden tortu örnekleri aldı. Çekirdek bileşimi, özellikle de salyangoz ve kerevit kabuklarındaki hafif oksijen izotopu miktarının (^{16}O) ağır oksijen izotopu miktarına (^{18}O) oranı, kuraklık dönemleri hakkında çıkarım yapılmasına olanak sağlıyordu: ABD'li biliminsanlarının hesaplamalarına göre bizim takvimimizde 800 yılından 1000 yılına kadar süren dönem, son sekiz bin yılın en kurak zamanıydı.[24] Belize'de bulunan bir kireçtaşı mağarasındaki dikitler üzerine yapılan inceleme de keskin bir iklim değişikliğinin olduğunu göstermektedir.[25] Denizin kıyıya yakın bölgesinden sondajlanarak çıkarılan örneklerdeki titanyum miktarı, nehirlerden denize ulaşan tortular hakkında ve dolayısıyla kaynak alanındaki su bolluğu ya da kıtlığı hakkında bilgi veriyordu.[26]

Bugünkü tahminlere göre Mayaların yaptıkları orman tahribatı, 10. yüzyılda Orta Amerika'da yaşanan bölgesel iklim değişikliğinde önemli bir etkiye sahipti. Balta girmemiş ormanların yok edilmesiyle çırılçıplak olmuş arazilerde artık yeşilin esamesi okunmuyordu. Bu toprakların güneş ışığını daha fazla yansıtması toprağın sıcaklığının düşmesine neden oldu. Bu yüzden artık sular daha az buharlaşıyor ve verimli yağışların miktarı azalıyordu. Maya toplumunda muhtemelen krizden önce de mevcut toplumsal uyumsuzluklar iklim değişikliği, kuraklık ve kıtlıkla birlikte daha da hararetlendi. Her bir tetikleyici faktörün ayrı ayrı katkıda bulunduğu felaket, insanlığın büyük antik kültürlerinden biri olan Mayalara yıkıcı darbeyi indirdi. Kitlesel ölümler ve göçler neticesinde nüfus o kadar azaldı ki 1520 dolaylarında Cortés ve birlikleri Meksika'yı işgal ettiğinde Mayaların yaşadığı bölgede sadece 30 bin insan vardı. Arkeolojik bulgulara göre onca insanı kurban etmiş olsalar bile bugün yüksek uygarlık olarak tanımlanan bu topluluğun soyundan geriye kalan birkaç kişi de insani varoluşun en alt basamağına düşmüşlerdi: Tikal'de açığa çıkarılan insan kemiklerindeki ısırık ve yanık izleri yamyamlık belirtileriydi. Okyanuslardan ve denizlerden çıkarılan tortular üzerine yaptığı araştırmalarla Maya dönemindeki iklim

24. David A. Hodell, Janson H. Curtis, Mark Brenner, "Possible Role of Climate in the Collapse of Classic Maya Civilisation", *Nature 1995*, 375: 391–394.
25. Douglas J. Kennett, Sebastian F.M. Breitenbach, Valorie V. Aquino vd., "Development and Disintegration of Maya Political Systems in Response to Climate Change", *Science 2012*, 338: 788–791.
26. Gerald H. Haug, Detlef Günther, Larry C. Peterson vd., "Climate and the Collapse of Maya Civilisation", *Science 2003*, 299: 1731–1735.

değişikliğinin kanıtlanmasına katkı sağlayan Zürih Federal Teknoloji Enstitüsü'nden paleoiklimbilimci Gerald Haug, bu halkın çöküşünde ne Meksika ve Orta Amerika'yla ne de 9. ve 10. yüzyıllar arasındaki dönemle sınırlandırılamayacak bir uyarı görmüştür: "İklim verileri, çevrelerini sürdürülebilirliğin en uç sınırlarına kadar sömüren gelişmiş kültürlerin savunmasızlığına işaret etmektedir."[27]

27. http://www.dfg.de/download/pdf/gefoerderte_projekte/preistraeger/gwlpreis/2007/haug_forschung.pdf

950/1000 - 1300

Ortaçağ Sıcak Dönemi

BU ADETA KISA BİR zaman yolculuğuna benziyor, tabii 21. yüzyıl Almanya'sında şehirde yaşayan bir insanın hayal edebileceği ölçüde. Kuleli köprü kemerinden geçerek ana yapıya girilir, ancak burası çok ünlü olduğu için neredeyse her zaman ziyaretçilerle doludur. Yine de bir yaz günü, mümkünse bir pazar sabahı saat yedide gelirseniz, burada 800 yıl öncesini gözünüzde canlandırmayı başarabilecek kadar yalnız olabilirsiniz. Arnavut kaldırımı yollardan yokuş yukarı giderken arabalara ve otobüslere rastlamazsınız, neyse ki taşıtların bu yollara girmeleri yasaktır. En tepede asıl yapıdan 300 yıl daha genç, 15. yüzyılın ortalarından kalma bir kabartma figür bulunur: *Bruckenmandl*. Nehir, taş kemerlerin altından yavaşça akar. Jahninsel'in iki tarafından akan Tuna Nehri'nin en sığ kısmında her şey adeta eski günlerdeki gibidir. Manzara tabii ki tam olarak aynı değil, zira hiçbir yıl tekrar yaşanmaz, 1135 de öyle.

Taş köprü Regensburg şehrinin simgesidir. Eski şehir merkezinde 900'den fazla koruma altında tarihi eserin bulunduğu bu şehirde –ki bu bir rekordur–, hâlâ özel bir konumdadır. Yüksek Ortaçağ mimari eserlerine ve Almanya'nın eski köprülerine harika bir örnektir. Bir biçimde kendisini ve nehri sanayileşme öncesi bir çevre içinde korumuştur. Gemilerin geçemeyeceği kadar alçak taş kemerler sayesinde tankerler ve yük gemileri (bu gemiler Main-Tuna Kanalını kullanmak zorundadır) şehre girip kilise çan kulelerinin ve kalkan duvarlı tüccar evlerinin hâkim olduğu şehir manzarasını ve ziyaretçilerin seyir keyfini bozamamıştır.

Bu taş köprü on yıl gibi o dönem koşulları için hayli etkileyici bir zaman zarfında inşa edilmiş ve ismi tarihin sayfalarında yitip gitmiş bir mimarın (muhtemelen birden çok mimarın) planlarına uygun olarak tamamlanmıştır. İnşaatın başlangıç tarihi ve koşulları hakkında epeyce bilgi mevcuttur. 1135 yılında katedrale bir taş atımlık mesafede temelleri atılan, sorumluluğun güya işçilerde olduğu bu beşeri girişimin üzerinde Tanrı'nın inayeti göründü. Tuna Nehri'nden o kadar az su aktı ki üzerinden yaya olarak geçilebilir hale geldi. Bu durum hem inşaatın başlamasını epeyce kolaylaştırdı hem de kent yöneticilerini ve mağrur hükümdar Heinrich'i projenin başlatılması konusunda teşvik etti. Aslında büyük bir nehirden az su akması dönem insanları için alışıldık bir durumdu: Bundan beş yıl önce Bavyera Dükalığı'nın kuzeybatısına günübirlik yolculuk yapmak isteyen Rheinland sakinleri, yüzme bilmeyenler de dâhil nehri herhangi bir tehlikeyle karşılaşmadan geçebiliyordu. O dönemde dindarlık ve yaşamdan zevk alma olgusu birbirine tezat oluşturmadığı için 1146 yılında inşaatı tamamlanan köprünün açılışı dini törenlerle ve halk şenlikleriyle kutlandı. O zamanlarda bile sıradan insanlar Regensburg birasını seviyordu ve tüccarların evleriyle piskoposluklarda kadehler daima şarap doluydu. Meraklısı için seçenekler oldukça zengindi: Kaliteli şaraplar sadece Fransa'dan ve İtalya'dan değil, aynı zamanda Mecklenburg'dan, İngiltere'den, hatta Norveç'in güneyinden geliyordu. Tüm bu bölgeler o kadar bol güneş ışığı alıyordu ki asmalar hızlıca büyüyüp gelişiyordu.

Bu dönemde sadece köprüler inşa edilip açılış törenleri yapılmıyordu. Dini mimaride yeni bir üslup ortaya çıkmıştı; bu kelimenin tam anlamıyla göğe doğru yükselen bir üsluptu. Hıristiyan ibadethaneleri yeni bir boyut kazandı ve muhteşem tonozlarında o zamana kadar neredeyse her kilisede egemen olan ve erken ortaçağın olumsuzluklarını taşıyan karanlık, sonsuza dek yasaklandı. Wolfgang Behringer, *A Cultural History of Climate* [Kültürel İklim Tarihi] adlı kitabında bu durumu şöyle anlatıyor: "Ortaçağ sıcak döneminde, devasa pencereler güneş ışığının o yıllarda inşa edilen her bir heybetli katedralden içeri girmesine izin veriyordu."[28]

28. Wolfgang Behringer, *A Cultural History of Climate*, Cambridge, 2010, s.79.

İklim sıklıkla yaptığı üzere çok kapsamlı sonuçları olan değişikliklerde rol oynadı ve bu kez katkısı olumluydu. İnşaat işlerinde kullanılan araç gereçler iyileştirildi; hidrolik testere, palanga ve kaldıraç gibi yeni araç gereçlerin yanı sıra daha güçlü (tahtadan) vinçler kullanılmaya başlandı. Vinçlere pek çok yerde rastlanıyordu artık; Freiburg'da, Köln'de ve özellikle de Fransa'nın St. Denis ve Beauvais bölgelerinde. St. Denis Katedrali'nin başrahibi Suger, çok uzaklardan bile görünen nef ve kulelerle bezeli dikey kilise mimarisinin Tanrı'ya daha yakın olmayı sembolize ettiğini ilk düşünenlerdendir. Gotik katedrallerin çatılarına sonradan eklenen tonozlar bir yandan yapının daha dayanıklı olmasını sağlarken diğer yandan da kilisenin ortasındaki yüksek ve dar bölümlerde belli bir rahatlama sağlıyordu. Böylece duvarlarda o güne dek görülmemiş büyüklükte oyuklar açılıyor ve bu oyuklara yerleştirilen renkli vitray camlı pencerelerden yansıyan ışığın görüntüsü müminleri derin bir hayranlığa sürükleyip saygıya sevk ediyordu. Uzun kış gecelerini zayıf bir mum ışığının aydınlattığı sade bir barakada geçiren herhangi biri, ışıklı ve renkli katedrallerden birinde ibadet etmeye başladığında Tanrı ve onun merhameti karşısında derin bir minnet duyuyor olmalıydı.

East Anglia Üniversitesi, Çevre Bilimi profesörlerinden Hubert H. Lamb bundan 50 yıl kadar önce *medieval warm period (MWP)*, "ortaçağ sıcak dönemi" kavramını ortaya atmıştır. Bu dönem için aynı zamanda "ortaçağ anomalisi" tanımı da kullanılmaktadır. İklim araştırmalarında uygulanan modern analitik yöntemlerin birçoğu Lamb'in döneminde kullanılmıyordu. O zamandan bu yana ortaçağdaki sıcaklık değişimlerinin ölçeğini önceki ve sonraki dönemlere kıyasla göreceli hale getiren pek çok yeni bilimsel araştırma yapılmıştır.

Ortaçağ sıcak dönemi 1000-1300 yılları arasını kapsamaktadır, ancak tabii ki kesin bir başlangıç tarihi ve net bir bitiş tarihi yoktur. Bu sıcak dönem Kuzey Avrupa'da 950 yılı civarında, yani görece daha erken bir tarihte başlamıştır. Ancak bu tanımlama elbette o dönemin insanları için dört mevsim anlayışının kaybolduğu ve aşırı sıcaklık artışlarıyla birlikte olağanüstü hava olaylarının yaşanmadığı anlamına gelmez. Elbette Ottone ve Hohenstaufen Hanedanları her yıl aylarca Akdeniz'de güneşinin altında denize giremiyor, tebaaları tarlalarda ya da atölyelerde çalıştıktan sonra yeteri kadar yakacak odunlarının ol-

duğu hafif kışların ardından mütemadiyen hoş sıcaklıklarda seyreden bahar ve yaz akşamlarının tadını çıkaramıyordu. Bu dönemde de iki yazdan biri yağmurlu geçiyordu; yoksullar ve evsizler korkunç soğukların hâkim olduğu kış aylarında göklere doğru yükselen yeni kilise kulelerinin gölgesinde donuyordu. Lamb'in çok sayıda belgeyle ve o döneme ait ifadelerle desteklediği bilgilere göre ortaçağda Avrupa'da ölçülen sıcaklıklar, özellikle de Orta, Kuzey ve Batı Avrupa'da kayıtlı tarihin diğer dönemlerine göre daha yüksekti. Böyle bir sonuca varmak için hava sıcaklığında büyük bir sapmaya ihtiyaç yoktur. Hava sıcaklığında meydana gelen 0,5° ya da 1° santigratlık bir yükseliş bireylerin, (ortaçağ sıcak döneminde pek çok yerde kurulup güçlenen) devletlerin veya toplumsal ve ekonomik sistemlerin hayatında önemli etkileri olan dikkate değer bir değişimdir. Küresel ısınmanın (bugünkü bilgilere göre) şimdi insanlığı meşgul eden ve muhtemelen gelecekte de edecek tarafı, ortalama sıcaklıkların belli bir zaman dilimi (örneğin on yıllık bir süre) içerisinde gösterdiği artıştır ve bu artış bir ya da iki santigrat derecelik olabilir. Bu değişim iklim araştırmacılarının çoğuna göre köklü, hatta kimi zaman felakete varan sonuçlar yaratabilir. Ortaçağ sıcak dönemiyle modern zamanlardaki iklim değişimi arasında çok önemli bir fark vardır: Ortaçağdaki ısınma küresel değildi. Avrupalı toplumların gelişmeye devam edebilmesini sağlayan elverişli iklim değişiklikleri Doğu Asya'yı etkilememişti. Avrupa üzerinde ışıldayan yüksek ortaçağ güneşi, büyük bir yerel medeniyet olan Mayaların gerileme dönemine girdiği Meksika ve Orta Amerika'ya uğramamıştı.

Ortaçağ sıcak döneminin izlerini Avrupa'nın pek çok yerinde görmek mümkündür; aksi takdirde bugün belli bölgelerde bağcılık yapmak mümkün olmaz, Oslo fiyordu yamaçlarındaki Riesling üzümleri gibi ürünler yetişmezdi. Almanya'nın güneyinde incir ve zeytin gibi bol güneş isteyen bitkilerin yetişmesi de beklenmedik bir durumdu. Yüksek ortaçağda Alplerdeki buzullar 20. yüzyıldakine benzer şekilde erimiş olmalıydı. Buzullarla kaplı tepelerde ağaç kalıntılarına rastlanması, bölge faunasının sıcak dönemin sona ermesinin ardından gelişmesinin mümkün olamayacağı yerlere kadar yayıldığını gösteriyor. İsviçre kantonlarından Valais'de, dağ çiftçilerinin arazilerini suladıkları ahşap bir sukemerinin kalıntıları bulunmuştur. Bu yapı yaklaşık 1385 yılından sonra bozulmaya başlamıştır, çünkü buzullar yeniden genişlediği için

kullanılamaz hale gelmiştir. Buzulların incelenmesi sonucunda da ortaçağ sıcak döneminin ortalamanın üzerinde seyreden sıcaklıkların homojen dağıldığı bir dönem olmadığı bilgisine ulaşılmıştır. Belli dönemlerde ve bölgesel olarak daha soğuk evreler de yaşanmıştır. Örneğin; Aletsch buzulu 900 ve 1000 yılları arasında net bir biçimde geriye doğru çekilmişken, 1050 ve 1150 yılları arasında yeniden yaklaşık olarak iki kilometre ilerlemiştir.[29]

Ortaçağ sıcak döneminde Avrupa'nın büyük bir bölümü için sert kışlar geçmişte kalmıştı, ancak gelecekte yaşanacak küçük buzul çağı, ekonomik krizlerin yanında büyük siyasal krizlerin de meydana gelmesine sebep olacaktı. Korkunç soğuk dönemlere denk gelinmemesi ve ilk don olayının görece geç bir zamanda başlaması insanların hayatta kalabilmeleri için büyük bir avantajdı. Avrupa'da nüfusun yaklaşık yüzde doksanı tarım yaparak geçiniyordu. Gündelik hayat mücadelesinde gereken her şey topraktan elde edilmeliydi. Ortalama yaşam süresinin düşük olduğu, kırk yaşında bir çiftçinin bile "yaşlı" sayıldığı göz önünde bulundurulursa, kötü bir hasat toplumun en zayıf üyeleri olan çocuklar, hastalar ve yaşlılar için ölüm fermanı demekti. Birkaç yıl art arda kötü hasat alınırsa toplumun her kesiminin, kasabalar da dâhil tüm nüfusun hayatı tehlikeye giriyordu.

300 yıllık ortaçağ sıcak dönemi hayatta kalma oranını daha önce hiç olmadığı kadar yükseltirken, o güne değin görülmemiş bir nüfus artışının yaşanmasına da neden oldu. Elverişli iklim koşulları ve gelişmiş tarım yöntemleri, insanların (birçoğunun) yeterince beslenebilmesini ve kıtlığın önlenmesini mümkün kıldı. Ayrıca, yüksek ortaçağ döneminde Avrupa'da bir büyük göç dalgası daha yaşanmadı; böylece Avrupalılar 6. ve 14. yüzyıllarda yaşanan veba salgınları gibi salgın hastalıklara maruz kalmadı. 15. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan frengi hastalığı, belli ki ortaçağ sıcak döneminde ortada yoktu. Frenginin kaynağının ne olduğu hâlâ tartışma konusudur: Birçok tıp tarihçisine göre frengi 1500 yılı civarında Yeni Dünya'nın kâşifleri tarafından getirildi. Pek çok bulaşıcı hastalık olsa da bunlar nüfus artışı için bir engel oluşturmadı. Her ne kadar dönemin yüksek sıcaklıkları enfeksiyon riskini

29. Jean Grove und Roy Switsur, "Glacial Geological Evidence for the Medieval Warm Period", *Climate Change*, 1994, 26: 143–169.

yükseltip hastalıkların yayılmasını ya da diğer insanlara bulaşmasını kolaylaştırsa da nüfusta bir değişiklik olmadı. Orta Avrupa'nın nemli bölgelerinde Anofel cinsi sivrisinekler oldukça yaygındı. Bu sivrisinek türü sıtmayı yayan plazmidler taşımaktaydı. O dönem Avrupa'da yaşayan insanların bu hastalığın neden olduğu ateşi, belirtileri arasında yüksek ateş bulunan diğer hastalıklardan ayırt etmesi mümkün değildi. Bataklık yakınlarında çalışan ya da su kaynağı yakınlarında yaşayan insanlar, Almanya'da bile bu hastalığa yakalandılar ki bugün Almanya'da sıtma mikrobu bulunmamaktadır. 19. yüzyılda veba ya da kolera nedeniyle birçok kurban verilmiş olsa da, sıtma bunların aksine, şiddetlendiği ilk evrede hemen öldürmüyor, yıllarca süren yüksek ateşlere neden oluyordu. Sıtma sadece Almanya'da ve Hollanda'da değil, aynı zamanda Britanya Adaları'nda ve İskandinavya'da da ortaya çıktı. Hastalığın sık görüldüğü ve antik dönemde bile esir aldığı kabul edilen İtalya'da sıtma mikrobu, Almanya'ya ve nemli araziler itibariyle zengin Hollanda'ya göre çok daha şiddetli bir şekilde yayıldı. Kurbanlarını özellikle ülkeye yeni gelenler arasından seçen hastalık, Hıristiyan camiasından yüksek mevkili insanları da es geçmedi: 1046 ila 1057 yılları arasında Alman kökenli dört papa, büyük olasılıkla (daha sonra sıtma adını alacak) bu hastalık yüzünden öldü.

Yine de sıtma bile 950 ya da 1000 dolaylarında başlayıp yaklaşık 1315'e kadar süren nüfus artışını durduramadı. Elbette yüksek ortaçağda yaşayan çok sayıda ailenin, çocuklarını bu hastalık yüzünden kaybetmesinin de önüne geçilemedi. Yüksek oranla gerçekleşen çocuk ölümleri 19. yüzyılda tıp ve hijyenle ilgili büyük ilerlemeler kaydedilene kadar hem fakirler hem de zenginler için kaçınılmazdı. Ancak pek çok çocuk da hayatta kaldı, büyüdü ve kendi ailelerini kurdu; ailelerine bakabilmek için orman arazilerini tarım arazilerine çevirdi. Elverişli iklim sayesinde artan nüfus orman arazilerini (demografik zorlamayla) yeni tarım arazilerine dönüştürürken bölgenin görünümünü de kalıcı olarak değiştirdi. Orman arazileri daha önce görülmemiş oranlarda yok edildi, öyle ki bugün seksen milyondan fazla insanın yaşadığı Almanya'da bile ormanlık araziler 1300 yılındakinden fazladır. Artan nüfusla birlikte insanların kendi varlıklarını güvence altına almak için bir diğer seçeneği de toplumsal hareketlilikti: Yani o güne kadar atıl durumda olan bölgelere doğru göç etmek. Almanya'da doğuya, İskandinavya'da da İz-

landa'ya ve Grönland'a doğru göçler yaşandı. Bunun dışında sonradan şehir merkezlerinin yükselişiyle birlikte ortaya çıkan slogana uyanlar da vardı: "Şehir havası insanı özgürleştirir!" Böylece kalın duvarlarla çevrilmiş yerleşim yerlerinden birinin vatandaşı olunuyordu.

Yüksek ortaçağ sıcak döneminden faydalananlar ihtiyaçlarını kış için önceden depolayarak kendini güvenceye alan çiftçilerden ibaret değildi; beşeri bir iskân şekli de bu dönemde yükselmişti: Her ne kadar (gittikçe yaygınlaşarak) 21. yüzyılda dünya çapında bir standart haline gelmiş de olsa, 950 civarında Orta ve Kuzey Avrupa'da sadece halkın küçük bir kesiminin barındığı şehirler. Yüksek ortaçağ dönemine kadar o bölgeye zanaatkârları ve diğer meslek erbabını, yani bugünün tabiriyle "hizmet sağlayıcılarını" çeken ve buraya yerleşmeleri için teşvik eden faktörler manastırlar ve kiliseye bağlı başka kurumlar olmuştu. Sistersiyen Manastırı'yla birlikte bugün popüler olan Maulbronn gibi küçük bölgeler kuruldu; yalnızca Slavların din değiştirmesiyle birlikte tabi oldukları başpiskoposluğun idaresindeki topraklarda bulunduğu için değil, aynı zamanda Otto Hükümdarı'nın (Büyük Otto'nun ve İngiliz kökenli eşi Bayan Editha'nın mezarları da buradadır) makamı olmasıyla da o zamanki koşullarda oldukça dikkat çeken bir katedralin bulunduğu Magdeburg gibi şehirler inşa edildi. Trier, Mainz, Neuss ya da "saygıdeğer" Köln gibi diğer kentlerse küçülerek de olsa varlıklarını sürdürmüştü. Ancak artık bu tarihsel ve kiliselerle ilgili gerekçeler olmadan da bağımsız şehirler kuruluyordu ve bu şehirler genel olarak bir kalede yaşayan hükümdarların makamlarının etrafına inşa ediliyordu, ama yine de çok sayıda yeni yerleşim bölgesinin adının son hecesine "–burg"[30] eklenmiyordu. Bugün Almanya'daki mevcut şehirlerin birçoğu 11. ila 13. yüzyılda daha önce ticari geçiş yollarında ve nehir ağızlarında kurulmuş kasabaların ve ticaret merkezlerinin üzerine inşa edildi.

Almanya'nın yüksek ortaçağ sıcak döneminde kurulan diğer modern şehirleri Düsseldorf (1135 yılında ilk defa adı geçen, 1288 yılında kendi kanunlarını koyan şehir), Hannover (ilk defa 1150 yılında *vicus hanovere* adıyla bahsi geçen şehir; *vicus*, "ticaret şehri" anlamına gelmektedir ve bu da yerleşimin temel amacına işaret edilmektedir, zira günümüzde de modern bir ticaret fuarı şehrine dönüşmüştür), Dresden

30. "Burg" sözcüğü Almancada "kale, burç, şato" anlamına gelir. –yhn

(1206 yılında adı geçmiştir) ve elbette Berlin'dir. Almanya'nın başkenti, 1237 yılındaki şehrin yıl dönümü kutlamalarında akla Spree Adası'nda bulunan Cölln'ü getiriyordu. Bu yılın nasıl yaz mevsimi yaşanmadan geçtiği hakkında detaylı bilgiler Freiburglu coğrafya profesörü Rüdiger Glaser'in *Klimageschichte Mitteleuropas* [Orta Avrupa'nın İklim Tarihi] adlı emsalsiz eserinde bulunabilir: "1237 yılı, Ağustos ayının başlarına kadar soğuk ve yağmurlu geçti. Sonrasında büyük bir sıcaklık artışı başladı. Bu durum sadece saman hasadına yaradı, diğer tarım mahsulleri kötü hava koşullarından dolayı berbat durumdayken otlar bol miktarda büyüdü. Kötü havadan dolayı bu sene içinde şarap da üretilemedi."[31] Avrupa'nın diğer ülkelerinde de yeni şehirler kuruluyor, var olanlar ise daha da büyüyordu. Ortaçağda da tıpkı günümüzdeki gibi Avrupa'nın en büyük şehir merkezlerinden biri olan Londra'nın nüfusu ilk defa 1170 yılında 30 bin sınırını aştı. Sıcak dönemde Avrupa nüfusu toplamda yaklaşık üç kat artmış olmalı; böyle bir nüfus artışı bir daha ancak 19. yüzyıl endüstri çağında gerçekleşecekti. Alman İmparatorluğu ve İskandinavya'da 1000 yılı dolaylarında nüfusta dört milyon civarında bir artış yaşandığı düşünülürken, kıtada kara ölüm[32] başlamadan önce 14. yüzyılın ortasına kadar nüfusun yaklaşık 11,6 milyonu bulduğu düşünülmektedir.

İklim araştırmacıları Avrupa'nın bir kısmında, yüksek ortaçağ döneminde, 20. yüzyıldan önceki döneme nazaran ortalama hava sıcaklıklarının daha yüksek olduğunu düşünmektedir. O dönemdeki hava sıcaklıkları her zaman tam olarak aynı olmasa da modern çağın sıcaklıklarıyla örtüşmektedir. Tarihte ve günümüzde iklim üzerine yapılan incelemelerin pek çoğu hakkında tek ve tartışmasız bir görüş yoktur. 950 ila 1100 yılları arasındaki dönemin, 20. yüzyıldan önce Avrupa'nın bir bölümünün en sıcak dönemi olduğu ve ortalama hava sıcaklığının 1961 ve 1990 yılları arasındaki ortalamalardan 0,1 ila 0,2 santigrat derece daha düşük olduğundan hareketle ortaçağ sıcak dönemine ilişkin genel tanımlamalar yapılabilmektedir. Kıtanın tümü için yapılan kaba tahminler, bölgesel farklılıklarla ilgili bilgi vermemektedir. 1022 yılında olağanüstü sıcak geçen yaz dönemi hakkında Nürnbergli bir

31. Rüdiger Glaser, age., s. 63.
32. Veba salgını –çn

vatandaş şöyle yazmıştır: "Nürnberg sokaklarında çok sayıda insan aşırı sıcaktan bunalıyor ve boğuluyordu. Benzer şekilde tarlalardaki, bahçelerdeki ve çayırlardaki tüm meyveler kavrulup kuruyordu; çok sayıda çeşme, nehir, göl ve dere kurudu, Nürnberg'deki beş göl ve dere kururken iki çeşme de aşırı sıcak yüzünden su veremez oldu ve böylece su sıkıntısı baş gösterdi."[33] Modern çağdaki iklim tartışmaları ortaçağ sıcak dönemini tanımlayıp bu dönemi ilginç, ancak oldukça uzak bir tarihsel devir olarak bir köşeye koydu. İklim değişikliklerinin antropojenik kökenli olduğu, yani insanlardan kaynaklandığı ya da en azından insanların da bu değişimin bir faktörü olduğu fikrine kuşkuyla yaklaşanlar için bu dönem, iklim değişikliklerinin her zaman doğal yollarla da yaşandığının bir göstergesidir. Bu görüşe göre, bu tür değişiklikler çok ayırt edici değildir; çünkü benzerleri, yüksek ortaçağ döneminde de gerçekleşmiştir. *Küresel ısınma* hakkında kuşkucu davrananların iddialarına ya da daha doğru bir ifadeyle önermelerine karşı çıkmak oldukça zordur: Sıcak ve ılıman havanın hâkim olduğu dönemler, insanlığın ve kültürlerin gelişimi için soğuk dönemlere kıyasla çok daha faydalıdır. Ancak eğer iklim araştırmacılarının çoğu bu noktadaki tespitlerinde haklı çıkacaksa, giderek sıklaşan olağanüstü hava olaylarını beraberinde getiren ve deniz seviyesindeki artıştan ötürü ada ülkelerini ve kıyı bölgelerini tehdit eden küresel bir ısınma için yüksek ortaçağ sıcak dönemi bir teselli olamaz. İsveç Kraliyet Bilimler Akademisi'nin yayımladığı yeni bir incelemenin sonuçları, yaklaşık bin yıl önce yaşanan ortaçağdaki altın devrin iki farklı görüş tarafından nasıl kullanıldığını göstermektedir: "Yetkin aletlerle yapılan sıcaklık ölçümlerindeki belirsizlikler nedeniyle şimdi bile 20. yüzyılın son dönemlerindeki ısınmanın ortaçağ sıcak dönemindeki en yüksek sıcaklık değerlerinden çok daha fazla olduğunu kati bir biçimde söyleyemeyiz. Ancak bunun tam tersini iddia etmek içinse elimizde çok daha az neden var: Ortaçağ sıcak döneminin son yirmi yıldakinden daha sıcak olduğu şeklinde kesin bir ifade kullanmak mümkün değildir."[34]

Avrupa'nın periferisindeki iki bölgenin ortaçağ sıcak döneminde, önceki ve sonraki dönemlerden farklılaşan bir ekolojik ve demografik

33. Rüdiger Glaser, age., s. 61.
34. Thomas J. Crowley ve Thomas S. Lowery, "How warm was the Medieval Warm Period?", *AMBIO: A Journal of the Human Environment*, 2000, 29: 51–54.

görünüm kazandığına dair yaygın bir uzlaşı vardır: İzlanda ve Grönland. Bu iki ada da iklim değişikliği konusunda başlı başına birer uyarı işaretidir. Ortaçağda sıcak dönemin sona ermesiyle bu bölgelerdeki yaşam koşulları gözle görülür biçimde kötüleşti. İzlanda daha izole bir siyasal rejimle varlığını sürdürmeyi başarırken, ılıman hava koşullarının yavaş yavaş geçmişte kalmasıyla Grönland topraklarının verimliliği her geçen gün azaldı. Avrupa tamamen farklı bir iklim olan küçük buzul çağının etkisi altına girerken, Grönland'daki son kuzey Avrupalı yerleşimciler de ülkeyi terk ediyordu.

1274 ve 1281 (ve 1944 - 1945)

Tanrıların Rüzgârı

KUBİLAY HAN TARAFINDAN JAPONYA'ya gönderilen ilk elçiler büyük bir saygıyla karşılanmıştı. Japon geleneklerine göre elçilerin istekleri, daha doğrusu talepleri dinlendikten sonra yerine getirilirdi (Uzakta kalan Avrupa'da Hıristiyan tarih hesaplamalarına göre bu olay 1268 yılında oluyordu). Ancak Cengiz Han'ın torunu Kubilay Han, Japonya'nın kendi egemenliği altına girmesinden ne azını ne de fazlasını bekliyordu. Büyük Moğol Kağanı Avrasya'nın büyük bir kısmını ve yeryüzündeki yerleşim alanlarının neredeyse beşte birini kapsayan bir imparatorluğa hükmediyordu; kısa bir zaman sonra da Çin imparatoru ve Yuan Hanedanı'nın kurucusu olacaktı. On yedi yaşındaki Shogun Hojo Tokimune'nin idaresindeki Japon askeri birlikleri, hükümet temsilcilerine ve sonraki yıllarda Shogun'un hükümet merkeziyle Kyoto'daki imparatorluk sarayına gönderilen diğer dört delegeye bir açıklama yapmak zorundaydı. Ayrıca istekleri geri çevrildiği takdirde Kubilay Han'ın ilan edeceği savaşa hazırlanıyorlardı.

Hojo, samuraylarını kaçınılmaz görünen saldırı gününe hazırlıyordu. Bu işgalle Moğol İmparatorluğu'nun askeri gücü de görülecekti. O zamana kadar denizlerde bir yetkinliği varmış gibi görünmeyen Moğollar, Çin ve Kore'de vasal bir devlet kurdular ve açık deniz seyrine uygun olup olmadıklarına bakmaksızın çok sayıda kayık ve gemi inşa edip bunların yanında başka gemileri de kumanda ettiler. Böylece sadece nehirlerdeki yolculuklara uygun teçhizatla donatılmış, pek çoğu düz

gövdeli, alaborayı önleyecek kadar dayanıklı bir omurgası bulunmayan gemiler Japonya'ya doğru yola çıktı. 1274 yılı sonbaharında 900 kadar gemi 40 bin kadar askerle denize açıldı. İlk hedefleri, dört büyük Japon adasından biri olan Kyushu ile anakaranın arasında yer alan Tsushima Adası'na ulaşmaktı (1905 yılında bu adanın yakınlarında Japonya ve çar yanlısı Rusya arasında önemli bir deniz savaşı yaşanmıştı). Shogun'un küçük savaş kuvvetleri çabucak mağlup edildi; daha sonra Moğollar Tsushima Adası'nda hem o dönem insanlarının zihninde hem de bu olayları dinleyen sonraki nesillerde korkunç bir hatıra bıraktı. Ellerindeki bütün gücü kullanıp akla gelebilecek her şeyi yaptılar. Çok sayıda sivili katledip sadistçe işkenceler yaptılar; kısa bir süre sonra küçük İki Adası'nın sakinleri de soydaşlarıyla aynı kaderi paylaştı.

18 Kasım 1274'te Moğol donanması Hakata Koyu'na demir attı. İşgalciler karaya ulaştıktan sonra şehri kuşattı ve iki gün sonra da samuray savaşçılarıyla karşılaştı. Japonya uzun bir süredir savaşmıyordu, bu nedenle samuraylar askeri harekât ve tecrübe açısından yetersizdi. Ayrıca samuray anlayışında öne çıkan teke tek mücadele, Moğolların bir savaş düzenini andıran kitlesel saldırılarıyla eşleşemiyordu. Ayrıca işgalciler uyguladıkları çığır açan yeni bir teknikle Japonları şaşırtmayı başardılar: Mancınıklarla barut dolu metal toplar fırlatıyor ve hedefe isabet edenleri patlıyordu. Bu yeni teknik ilk kez 20 Kasım'daki Bun'ei Savaşı'nda bir çatışmada kullanıldı. Bir askeri tarihçinin tahminine göre her şeye rağmen bu tekniğin etkisi oldukça sınırlıydı, böyle bir atış "bombadan ziyade maytap etkisi gösteriyordu. Buna rağmen kopardığı gürültü ve sebep olduğu yangınlar çok sayıda kayba neden olarak Japonları kendilerine getirmiş olmalıydı."[35]

Moğollar da ciddi oranda teçhizat ve asker kaybetti, bu nedenle Dazaifu Kalesi'ne çekilen Japonların peşinden gitmediler. Gemilerini Hakata Koyu'nda bekletmeyi tercih ettiler ki sonradan bunun ölümcül bir tercih olduğu anlaşılacaktı. Gece kopan çok sert bir fırtına böyle bir kasırga için hazırlıklı olmayan 300 geminin batmasına neden oldu. İşgal kuvvetleri askerlerinin yaklaşık üçte biri de boğulmuş olmalıydı. Hayatta kalanlar ise her şeyi bırakıp Kore'ye doğru yola çıktılar.

35. Paul K. Davis, *100 Decisive Battles: From Ancient Times to Present*, Oxford ve New York, 1999, s. 146–147.

Hojo yeni bir saldırı bekliyordu: Moğolların Hakata'da yeniden hücuma geçmelerini bekledi. Bu nedenle koy boyunca işgalcilere engel olacak siperler kazdırdı. Kubilay Han, elçilerini aslında yeterince iyi bilinen taleplerini yinelemek, yani Japonlardan ona boyun eğmelerini istemek üzere tekrar gönderdiğinde Japonlar artık o kadar nazik değildi: Diplomatların kafalarını kestiler. Kubilay Han, kullanılan bu dile uygun olarak iki işgal kuvvetini silahlandırdı. Doğu ordusu 900 gemiyle taşınan yaklaşık 25 bin askerden oluşuyordu. Yangzi Yiang Nehri'nin kuzeyindeki kuzey ordusu ise daha büyüktü ve 350 nakliye gemisine dağıtılmış yaklaşık 100 bin askerden oluşuyordu (Burada Çinli vakanüvislerin tıpkı o dönemin Avrupalı tarihçileri gibi abartmaya meyilli oldukları göz önünde bulundurulmalıdır).

Doğu ordusu 22 Mayıs 1281'de denize açıldı ve o bilindik tarzlarıyla Tsushima'yı ve İki'yi ziyaret ettikten sonra 21 Haziran'da Hakata Koyu'na ulaştı. Koyda inşa edilen siperleri aşmayı başarmışlardı. Japonlarsa bu arada taktiksel açıdan kendilerini biraz daha geliştirdi, taarruz eden düşmanı köprübaşında dar bir alanda sıkıştırarak püskürtmeyi öğrendi. Yaz sıcağı salgın hastalıkların baş göstermesine neden oldu ve bu nedenle 3 bin Moğol askeri ve Çinli müttefikleri öldü. Kuzey kuvvetlerinin ilk gemileri Temmuz ayının ortasında bölgeye girdi ve işgal orduları Ağustos ayının başında birleşti: "Muazzam büyüklükteki bu askeri güç karşısında Japon halkı kadın ve erkek hep beraber olağanüstü koşullarda yapılacak tek şeyi yaptı: Bir mucize gerçekleşmesi için tanrılarına dua ettiler."[36] Şansları yaver gitti; Moğolların tarihe Koan Savaşı olarak geçen muharebede ağır kayıplar vermesinin ardından, hava koşulları da Japonların imdadına yetişti. Japon kaynaklarına göre 15 Ağustos'ta Tsushima yolu üzerinde oluşan tek bir bulut, tüm gök kararana kadar büyüdü, büyüdü ve büyüdü. İki gün ve iki gece boyunca hiddetlenen şiddetli bir tayfun kopmuştu. Tayfun sonrasında işgalcilerin muazzam donanmasından geriye sadece 200 kadar gemi kaldı: Birçoğu ya battı ya da parçalandı, bazıları da denizin haşinliğiyle Moğollardan daha iyi mücadele edebilen Koreli kaptanlar tarafından yönlendiriliyordu. Kubilay Han'ın askerlerinin ve denizcilerinin yüzde seksenine yakını ya boğularak (kara savaşçıları olarak büyüyen Moğollar arasında yüzme

36. Davis, age., s. 149.

bilenlerin sayısı az olmalıydı) ya da Japonların kılıç darbeleriyle öldü.

Kubilay Han Japonya'yı fethetmenin hayalini kurmaya devam ettiyse de bu hayalini gerçeğe dönüştüremedi. Japonlar ülkenin dört bir yanındaki tapınaklarda cesur samuraylara ve onların gözünde tanrısal olan Kamikaze adlı rüzgâra dua ederek şükranlarını sundular. Tanrıların imparatorluğun kurtuluşu için ivedilikle yolladıkları bu fırtına, Japon mitolojisinde de yerini aldı. Japonlar ilerleyen yıllarda toplumsal olarak tamamen izole olmasa da diğer güçlerle daha az etkileşime geçti. 16. yüzyıldan itibaren Avrupalı tüccarların ve Hıristiyan misyonerlerin gelişiyle birlikte Sakoku (kapalı ülke) siyaseti olarak isimlendirilen bir yabancı düşmanlığı ortaya çıktı. Batı öncülüğünde endüstrileşen dünyaya yönelik (zorunlu) açılım ilk olarak Kaptan Matthew Perry komutasındaki Amerikan donanmasının önce 1853 yazındaki, daha sonra da büyük savaş gemileri eşliğinde 1854'teki "ziyaretiyle" gerçekleşti. Güç diplomasisinin klasik örneklerinden olan bu baskı sadece Japonların büyük güçlerle diplomatik ilişki kurmaya başlamasını değil, aynı zamanda ülkenin endüstrileşmesini ve modernleşmesini sağladı.

İkinci Dünya Savaşı'nda Japonya tehdit altındayken askeri rejimin muktedirleri Kamikaze efsanesi yeniden canlandırdı. Tanrısal rüzgârlar, 1274 ve 1281 yıllarında işgalcilere karşı egemenliğini savunan bu ülkeye yardım etmişti. Ancak Japonya 1930'lu ve 40'lı yıllarda saldırgandı; hem endüstriyel açıdan hem de askeri yönden kendisinden çok daha üstün olan ABD'yle oynadığı tehlikeli oyun, 7 Aralık 1941'de Pearl Harbor'a saldırmasına ve ülkenin çöküşüne neden oldu. 1944 yılının sonbaharından itibaren tarihe *Kamikaze* olarak geçecek pilotlar intihar saldırıları gerçekleştirmeye başladı; bir kısmı samuray ahlakı gereği onurları ve vatan sevgisi, bir kısmı ise mecbur bırakıldıkları için yaptı bunu. Leyte Körfezi'nde (Filipinler) günlerce süren hava ve deniz muharebesinde kamikaze birimleri ilk defa 1944 yılının Ekim ayında harekete geçti; intihar pilotlarından biri ABD'li refakatçi uçak gemilerinden *USS St. Lo.*'yu batırdı. Kamikazeler Amerikalıları korkutmayı başarsalar da çok etkili bir güç oldukları söylenemezdi. Birçoğu Amerikan avcı uçakları ve Amerikan donanmasının hava savunma topları tarafından vuruldu; her beş pilottan sadece biri Amerikan gemilerine isabetli atış yapabildi. Uçak gemisinde bulunan mürettebatın birçok üyesi daha gemi batmadan ölmüştü. 1945 yılının Mayıs ayında yapılan

kamikaze saldırısı yüzünden *USS Bunker Hill* gemisindeki 389 denizci öldü. "Bushido" felsefesinin onur ve fedakârlık ilkelerine göre yaşayan kamikaze pilotlarının sayısı yaklaşık olarak 3900'dü. Fakat Japonya'nın yenilgiye uğramasına engel olamadılar.

Pasifik Savaşı sırasında Japonya'nın düşmanlarının birçok kayıp vermesine neden olan iki şiddetli tayfun yaşandı; ancak bu tayfunlar, 1274 ve 1281 yıllarında yaşanan fırtınaların aksine, tarihin seyrinde büyük bir değişikliğe yol açmadı. Japon donanması Leyte Körfezi'ndeki muharebede bir güç olmaktan çıktıktan iki ay sonra, yani 1944 yılının Aralık ayında, meteorologların uyarılarını dikkate almayan Amiral William "Bull"[37] Halsey komutasında bir Amerikan donanması, Kobra diye isimlendirilen ve savaş tarihinde *Halsey'in Tayfunu* olarak anılan tayfunun merkezine girdi. Modern Amerikan savaş gemileri Kubilay Han'ın genelde aceleyle inşa edilen ahşap gemilerine kıyasla pek çok açıdan daha dayanıklıydı. Buna rağmen Amerikan muhriplerinden üçü, 790 kişilik mürettebatıyla birlikte battı: Bu sayı, Pasifik Savaşları'ndaki pek çok çatışmada verilen kayıplardan çok daha yüksekti. Rüzgâr hızı saatte 230 kilometreye kadar yükselirken Japonya'ya karşı savaşta Amerikanlar için çok önemli silahlar olan uçak gemileri öyle sarsılmıştı ki 146 uçak ya gemiden denize düştü ya da zarar gördü. *USS Montrey* adlı uçak gemisindeki pek çok uçak sabitleyicilerinden ayrıldı, güçlükle söndürülebilen yangınlar çıktı. Orada, tam otuz yıl sonra ABD'nin otuz sekizinci başkanı olacak Gerald Ford adında genç bir teğmen de bulunuyordu. Halsey'in emrindeki aynı donanma birliği 1945 yılının Haziran ayının ilk haftasında Connie Tayfunu'na yakalandı: Bu kez donanmadaki tüm gemiler bu doğa felaketinin üstesinden gelmeyi başardı, ancak yine de sekiz denizci yaşamını yitirdi. Neticede hiçbir "Tanrısal Rüzgâr" ABD'nin Pasifik'te zafer kazanmasına engel olamadı.

37. İngilizcede boğa anlamına gelir. –çn

1315 - 1350

Uzun Süreli Yağmurlar, Büyük Kıtlık, Kara Ölüm

YÜKSEK ORTAÇAĞ DÖNEMİ toplumlarında şövalye bir idol değilse de ideal bir sıfattı; yüksek sınıfa, genellikle de soylu bir aileye mensup olduğunuzu gösteriyordu. Şövalyede asil bir tavrın ve örnek teşkil eden değerler sisteminin aurası vardı. Hıristiyanlık anlayışıyla yetiştirilir, fiziksel zindelik ve silah kullanma becerisinden çok daha fazlasını içeren bir eğitim alırdı. İleride bir prensin ya da kralın etrafında geçecek hayatına onu hazırlamak adına iyi ve kibar davranış biçimleri edinmesini, şiir ve müzik gibi güzel sanat dalları için gerekli yetenekleri geliştirmesini sağlamak oldukça önemliydi. Erdemli ve sadık, cesur ve inançlı, aynı zamanda büyüleyici ve alımlı, yani tek kelimeyle görkemli birisi olmak zorundaydı. Yüksek ortaçağ edebiyatı bizlere idealize edilen şövalyenin ve icraatlarının yanı sıra özellikle atlıları üstün görmeye alışmış halk tarafından şövalyeye duyulan hayranlığın da canlı bir manzarasını aktarmıştı.

Bir şövalyenin becerilerini ve üstün karakterini gösterdiği asıl sahne turnuvalar ve elbette savaşlardı. Zırhları, silahları ve düşmanlarına karşı dörtnala sürdükleri iyi eğitilmiş atlarıyla şövalyeler kuşkusuz korkutucu bir görünüme sahipti. Şövalye olmak, hatırı sayılır bir yatırım anlamına da geliyordu. Tek bir atın fiyatı başlı başına bir zanaatkarın yıllık kazancından misliyle fazlaydı; silahları ve zırh(lar)ı kullanıma hazır bir biçimde muhafaza etmek bile sadece soyluların altından kalkabileceği bir ekonomik yüktü.

Kendilerine güvenen, önlerindeki savaşı zaferle sonuçlandıracaklarına inanan tüm şövalyeler, güneşin parıldattığı zırhlarını kuşanıp İskoçya'nın eski başkenti Stirling'deki Bannock Nehri'nin kıyısında 24 Haziran 1314 sabahı İngiltere Kralı II. Edward'ın bayrağının altında toplandı. İş düşmanla, yani Robert the Bruce[38] komutası altındaki İskoç ordusuyla çarpışmaya geldiğinde İngilizler, o gün İskoçlara karşı savaşmakta ısrarcı oldu. Her iki taraf da bu günün sonradan nasıl etkili sonuçlar yaratacağından habersizdi: Bannockburn Savaşı'ndan tam 700 sonra, 21. yüzyılda kendi yurtlarını Birleşik Krallık'tan ayırmak için mücadele eden İskoçyalı milliyetçiler, bütün Avrupa tarafından heyecanla (ve çoğunlukla da endişeyle) takip edilen bir referandum kararı aldı. Bu referandumun Birleşik Krallık'ta kalmak ya da bağımsızlığını ilan etmek adına tarihsel açıdan sembolik bir anlamı da vardı. Atalarının savaşçı ruhlarının aksine, bağımsız İskoçya savunucuları oy sandığında başarısız oldu.

1314 yılında Bannockburn'deyse İngiliz Kralı'nın yanı sıra şövalyelik kurumu da hezimete uğradı. Yenilen sadece İngiliz şövalyeleri değildi. Son tahlilde şövalyeleri birer savaş makinesi olarak işlevsiz hale getiren şey, genelde bu yenilginin nedeni olarak sunulan barutun kullanımından çok önce gerçekleşen iklim değişikliğiydi. Ortaçağ sıcak döneminde genellikle (istisnaları olmakla birlikte) ılıman iklim koşulları ve iyi hasatlar sayesinde 1000 yılı dolaylarında 36 milyon olan Avrupa nüfusu dikkate değer bir artışla 1300 yılında 79 milyona yükseldi.[39] Böylece dünyevi ya da ruhani liderler sürekli artan bir kitleyi kullanabilir oldu: askerlik yaşına gelen erkek çocuklar. Piyade erleri eğitmek ve silahlandırmak atlı birliklere nazaran daha az maliyetliydi. Sivil savunmanın ya da milislerin kentli ya da taşralı halkın bir parçası olduğu bazı bölgelerde hazır eğitimli savaşçılar bulunabiliyordu. Bir şövalye iki ya da dört tane kısa kılıçlı savaşçıdan üstün olabilirdi belki, ancak uzun mızraklar kuşanmış, disiplinli ve düzenli yüz piyadeden oluşan bir birlik karşısında hiç şansı yoktu. Şövalyelik becerilerinin karşısına piyade erler, yani saray görgüsü olmayan ve dalkavukluk etmeyen askerler çıktı.

38. I. Robert. –çn
39. John L. Brooke, *Climate Change and the Course of Global History*, New York, 2014, s. 364.

Bannockburn'da da aynı şeyler yaşandı. Günün sonunda 200'den fazla İngiliz şövalyesi, tahminen (Ortaçağ tarihçileri abartmaya meyillidir) toplam 4 bin kadar İngiliz piyade erle birlikte Bannock bölgesindeki yumuşak, yeşil otlaklarda cansız bir şekilde yatıyordu; galip gelen İskoçların kaybıysa daha azdı. Şövalyelerin çöküşü *Vita Edwardii Secundi* adlı eseri kaleme alan isimsiz tarihçiyi derinden sarsmıştı: "Sanırım böyle bir ordunun piyade erleri tarafından bu kadar ani bir hezimete uğratılması, Fransa'nın altın çağında Kortrijk'in ateşe verilmesi haricinde hiç görülmemiştir."[40] *Vita*'yı 1326 civarında kaleme aldığı anlaşılan bu kimliği belirsiz yazarın verdiği bilgiye göre savaş Flaman şehri Kortrijk yakınlarında 1302 yılında yaşandı ve burada tahminen 700 kişi hayatını kaybetti. Flaman çobanlar zırhlarından dolayı yerde hareketsiz ve neredeyse çaresiz kalan "Fransız Altın Çağı"nı bozguna uğratabilmek için önce atları öldürdüler; hiç de şövalye ruhuna uygun düşmeyen bu oldukça etkili hareket, zamanın ruhuna oldukça uygundu. 15 Kasım 1315'te Habsburg Hanedanlığı'nın birlikleri karşısında özgürlükleri için savaşan Uri, Schwyz ve Unterwalden kurucu kantonları için de mücadele aynı fecaatle sonuçlandı. Şövalyeleri coğrafi şartlardan faydalanarak dar alanlara sıkıştırdılar, önce atlarını taşlayıp sonra da soylu binicilerine saldırdılar.

Bannockburn ve Morgarten'de şövalyelerin çöküşü, büyük çaplı bir iklim değişikliğinin de eşlik ettiği tarihi bir dönüm noktasıydı: Yüksek ortaçağın altın devri, Avrupa'da kriz ve acılarla dolu yeni bir döneme geçilmesine zemin hazırladı. 14. yüzyılda, özellikle de yüzyılın ilk yarısında demografik bir felaket yaşandı; verilen kurban sayısının toplam nüfusa oranı neredeyse modern savaşlarda verilen kayıplara eş değerdi. Bu felaket o dönem yağan olağanüstü yağmurlarla başladı.

Bannockburn ve Morgarten savaşlarından sadece birkaç yıl önce, Avrupa'nın büyük bir bölümünde iklim değişikliği kendini göstermeye başladı. Yaklaşık 1310 yılından itibaren yazlar alışılandan daha nemli geçiyordu, ancak yine de pek çok bölgede hâlâ iyi hasat elde edilebiliyordu. Aynı dönemde peş peşe çok soğuk kış mevsimi yaşandı. 1309-1312 arasındaki kışlarda Grönland üzerindeki buz kütlelerinin alanı

40. William Rosen, *The Third Horseman, Climate Change and the Great Famine of the 14th Century*, New York, 2014, s. 119.

İzlanda'ya kadar genişledi. Asıl işaretse aşırı yağışlardı; bazı araştırmacılara göre 14. yüzyılın ikinci on yılında, son bin yılın en şiddetli yağışları yaşanmıştı.[41] 1314 yılında ise durum daha da kritikti, II. Edward'ın isimsiz vakanüvisi şöyle yazıyordu: "O kadar çok yağış var ki insanlar buğdaylarını toplayıp ambarlarda muhafaza edemiyor."[42] Ertesi yıl yağan yağmur miktarı rekor seviyedeydi. Nisan ortasında Fransa'da, bundan yaklaşık iki hafta sonra Hollanda'da ve kısa bir süre sonra da İngiltere'de dinmek bilmeyen yağışlar başladı. O dönemin vakanüvislerinden biri 155 gün boyunca kesintisiz yağan yağmurdan bahsediyordu ve bir Fransız şehri Laon yakınlarındaki St. Vincent Kilisesi'nin başrahibi, "Bizi şaşkına çevirecek kadar çok yağmur yağdı," diye hayıflanıyordu.[43] Kaynaklara göre Almanya'daki ve Fransa'daki yıllık ortalama yağış miktarı daha önce 50 ila 60 santimetre arasındayken 1315 yılında Orta Avrupa'ya yağan yağmur miktarı 200 santimetrenin üzerine çıkmıştı. İnsanlar adım adım hayati bir krize dönüşen ve yüzyıllardır emsali görülmemiş bu yağmurların Tanrı'nın bir cezası olduğunu düşünüyordu, tıpkı Malmesbury tarihini kaleme alan isimsiz yazar gibi: "Tanrı'nın kullarına hiddeti alevlendi, elini onlara doğru uzatıp şamarını indirdi."[44] Neredeyse tüm Avrupa'yı etkileyen felaketten Britanya Adaları, Almanca konuşulan bölgeler, Polonya ve Rusya nasibini alırken sadece İber yarımadası ve Güney Avrupa'nın bazı bölgeleri fazla zarar görmemişti.

O yıl içerisinde neredeyse hiç mahsul alınamadı ve mısır tohumları daha ekilemeden su baskınlarıyla savrulup gitti. Avrupa'nın bazı bölgelerinde yaklaşık yedi yıl boyunca devam eden büyük kıtlık dönemi başlamıştı. Yüksek ortaçağ döneminin Avrupa'sında demografik gelişim altyapısal bir ilerlemeyle bir arada gitseydi, belki halklar bitmek bilmeyen yağmurların başlamasıyla aniden ortaya çıkan hayati tehlikeden bir nebze olsun korunabilirdi. Ortaçağ sıcak döneminin neredeyse aniden sonunu getiren fırtınaların yol açtığı şiddetli değişiklikler, mevcut toplumsal sistemi yerle bir etti. İyi, yani sıcak ve bol mahsullü

41. Pierre Alexandre, *Le climat en Europe au Moyen Age*, Paris, 1987, s. 781–785.
42. Rosen, age., s. 122.
43. Rosen, age., s. 123.
44. Brian Fagan, *The Long Summer, How Climate Changed Civilization*, Cambridge, Massachusetts, 2004, s. 248.

dönemlerde bile ihtiyaçlarını karşılamakta zorlanan alt tabakadaki insanlar, uzun süren yağmurun yol açtığı büyük kıtlığın ilk kurbanları oldu. Henry Lucas Avrupa'da geçmişte yaşanan felaketlere dair klasik niteliğindeki eserinde şunları yazıyordu: "Ortaçağ boyunca elverişli şartlarda tarımla uğraşan, zanaatkârlık yapan, bedenini ve ruhunu bir arada tutmaya çalışan taşralı yoksullardan ve şehirlerde yaşayan proleterlerden oluşan bir sınıf vardı. Son 300 yıl içinde kurulan çok sayıdaki şehirde, halk olası bir kıtlığa karşı gıda ürünlerini depolamayı öğrenememişti. Bu da onların daima, özellikle de acil durumlarda kırsal bölgelere bağımlı hale getirdi. Dolayısıyla meteorolojik koşulların önemli bir rol oynamasının önüne geçilemezdi; birkaç yıl art arda alınan kötü hasat çok daha geniş kapsamlı bir felaketin habercisiydi."[45] İlk önce yoksullar öldü, ardından daha iyi şartlarda yaşayanlar da açlık felaketinden payını aldı. Bugün Belçika'da bulunan St. Martin de Tournai Manastırı'nın başrahibi Gilles de Muisit'nin de belirttiği gibi: "Her gün üst, orta ve alt sınıftan, genç ve yaşlı, zengin ve fakir o kadar çok kadın ve erkek hayatını kaybetti ki havayı (cesetlerden yayılan) iğrenç bir koku sardı."[46]

Bad Windsheimer Chronik Glauben [Bad Windsheimer Tarihçesi] yazarına göre, kimi zaman yamyamlığa kadar varan bir felaketin işareti ilk önce 1315 yılında göklerde görülmüştü: "Gökyüzünde iki tane kuyruklu yıldız görüldü, nemli bir yaz mevsimiydi, büyük bir kıtlık pek çok yerde insanları köpekleri, atları ve darağacındaki hırsızları yemeye mecbur bıraktı(...)"[47] Sonraki yıl da yağışlar o kadar şiddetli devam etti ki bu büyük çaplı felaket bir "Günah Seli" olarak hatıralarda yer etti. İnsanlar iklimin en olağandışı halini, Almanya'nın en büyük şehri Köln'de 30 Haziran 1318'de yaz ortasında kar yağdığında deneyimledi. 1321 yılına kadar geniş topraklardan hep kötü hasatlar alındı. Uzun süren yağmurların ardından yaz, ilk defa 1323 yılında yeniden sıcak ve kuru geçti.

Topraklar dinlendirilmeden yoğun bir şekilde ekildiği için yağmur pek çok yerde toprakları temizleyip geriye genelde balçık yerine kaya-

45. Henry S. Lucas, "The Great European Famine of 1315, 1316 and 1317" , *Speculum 5* (1930), s. 345.
46. William Chester Jordan, *The Great Famine*, Princeton, New Jersey, 1996, s. 117.
47. Rüdiger Glaser, *Klimageschichte Mitteleuropas*, Darmstadt 2008, s. 64.

lar bırakmıştı. Uzmanlar, 1315 yılının Nisan ayından sonraki on yıllık dönemde Almanya'da tarım yapılan toprakların yaklaşık yarısının erozyona maruz kaldığını söylüyor. Tahıl ve benzeri gıda ürünlerinin miktarı oldukça yetersizdi: İngiltere'de yulaf ve buğday miktarı normal bir hasat zamanına göre yüzde altmış azaldı. O dönemlerde yaşayan insanların ana besin maddeleri tahıldı: Avrupalı halkın yaklaşık yüzde sekseni enerji ihtiyacının yüzde seksenini tahıldan karşılıyordu. Anvers'den elde edilen veriler de gıda fiyatlarındaki artışın nedenini açıklıyordu: 1 Kasım 1315'ten sonraki yedi ay içinde buğday fiyatları en az %340 arttı.

Yağmur ve güneşin yetersizliği, en önemli koruyucu maddenin üretimini ciddi şekilde etkiledi: Tuz. Normalde buharlaştırılarak ya da kaynatılarak deniz suyundan elde edilen tuz azalınca besin ürünlerini daha uzun süreli koruma imkânı da azaldı. İngiltere'de tuzun fiyatı dört kat attı. Fransa Kralı X. Ludwig tuz stoklayan tüccarların kazançlarını makul oranlara çekmemeleri durumunda mallarına el koyulmasını ve ülkeden sürülmelerini sağlayacak bir yasa çıkardı. Manidar bir şekilde "kavgacı" lakabıyla anılan Kral, Flandre'de kesintisiz yağan yağmurların sebep olduğu su baskınları nedeniyle o bölgedeki hükümdarlara karşı da bir kampanya yürütmeye başladı. Avrupa'nın en az endüstrileşmiş bölgelerinden biri olan Flandre, özellikle 1320 ve 1322 yıllarında bir kez daha korkunç su baskınlarına maruz kaldı. Aynı durum, düz ve kısmen deniz seviyesinin altındaki toprakları bitmek bilmez yağışlardan ötürü sel altında kalan, günümüzde Hollanda sınırları içinde bulunan geniş araziler için de geçerliydi. Tuz miktarının azlığı, en önemli protein kaynaklarından biri olan ringa balığının stoklanma imkânını azalttı. Normal şartlarda en azından kıyı bölgelerde kolaylıkla bulunan bu balık oldukça pahalandı ve nadir bulunan bir gıdaya dönüştü. Bağcılık da şiddetli yağmurlardan nasibini aldı: Bazı bölgelerde üzümlerin olgunlaşabilmesi için gerekli asgari güneş ışığı dahi zar zor sağlanıyordu. Almanya'daki üzüm bağlarından elde edilen üzüm miktarının ortalamanın çok altında olduğu bildiriliyordu, hatta 1316 yılında Fransa'da bağbozumu yapılamadığı tahmin edilmektedir.

Bir başka protein kaynağının, besi hayvanlarının büyük oranda yok olmasına yol açan sığır vebası gibi salgın hastalıkların baş göstermesiyle durum daha da kötüleşti. Sığırlar sadece süt, peynir ve et gibi

gıda ürünleri sağlamıyordu, bilhassa öküzler aynı zamanda tarlaları sürmekte kullanılıyordu. Zamanla bu hayvanların sürdükleri çamurlu topraklara çiftçiler giderek daha az tohum atar oldular. 1319 yılında sadece İngiltere'de sığırların, kuzuların ve keçilerin yaklaşık %65'i telef oldu. Hayatta kalanlarsa yeteri kadar beslenemiyor ve normalde verdiklerinin sadece üçte biri oranında süt veriyordu.

Büyük kıtlık, insanların ortak yaşamlarında kalıcı etkiler bıraktı. Suç oranı o dönemde verilen acımasız cezalara rağmen arttı; bekleneceği üzere yiyecek hırsızlığı fazlasıyla artmıştı. İnsanlar kedi ve köpekleri yiyor, hatta ara sıra yamyamlık haberleri geliyordu; Letonya ve Estonya'da açlık çeken annelerin bebeklerini yedikleri söyleniyordu. Londra ve Paris gibi büyük şehirlerin caddelerinde açlıktan ölen insanların cesetleri yatıyordu. Thüringen'de olup bitenler şu şekilde bildiriliyordu: "Caddelerde, şehirlerde ve kasabalarda sayısız ceset vardı ve şehrin (Erfurt şehrinin) girişine her gün çok sayıda cesedin atıldığı beş büyük çukur kazıldı."[48]

Bu şartlarda bekleneceği üzere, enfeksiyon kaynaklı hastalıklar da baş gösterdi ve daha fazla kurban verilmesine neden oldu. Az miktardaki gıda da sıklıkla küfleniyor ve kısmen çürüyordu. Şarbon, çavdar mahmuzu hastalığı ve salmonelloz gibi vakalar sık görülüyordu: Açlıktan mustarip insanlar bulaşıcı bir hastalıktan ölen hayvanları yemekten kendilerini alamıyordu. 1315 ve 1323 yılları arasında Avrupa'da açlıktan ve buna bağlı hastalıklardan ölen insanların sayısının, kesin olmamakla birlikte, milyonları bulduğu biliniyor. Bazı kaynaklar felaketin büyüklüğü hakkında bir izlenim veriyor, ancak yine de Mainz Başpiskoposunun Metz piskoposluk bölgesinde yaklaşık 500 bin insanın öldüğüne dair ifadesi gibi muhtemelen abartılı açıklamalara da temkinli yaklaşılmalıdır. İngiliz halkı için yapılan hesaplamalara göre, ılıman iklimle geç 13. yüzyılın son bölümünde ölüm oranları 1000 kişide 27 seviyesindeyken, 14. yüzyılın ilk yarısında bu oran 1000 kişide 50'ye yükselmiştir: Şehirlerdeyse oran %10'dur.

Büyük kıtlık insanların hafızalarında büyük izler bırakmıştı. Açlık biçiminde kendi gösteren kıyamet süvarisi, ortaçağ erken döneminin karanlık günlerinden beri ilk defa Avrupa'ya bu kadar büyük bir acı

48. Rosen, age., s. 225.

çektiriyordu. Belki de bu kıtlık, tarihsel süreç içerisindeki en kötü açlık felaketiydi; bir diğer "kıyamet süvarisi" veba da kısa süre sonra Avrupa'ya doğru yol aldığında, dönemin insanları Baltık Denizi'nin büyük bölümünün donmasına neden olan ve ötekilerden daha sert geçen 1321 ve 1322 yıllarındaki kış mevsimlerinin ardından hava koşullarının yeniden yavaş yavaş normale döndüğünün farkında değildi. Söylentilerde ve efsanelerde "kıtlık" başrol oyuncusuydu: Taş yürekli başpiskoposun yiyeceklerini sakladığı için küçük fareler tarafından yendiği Bingen'in "Fare Kulesi" hikâyesinin ve aynı şekilde 500 yıl sonra Grimm Kardeşler'in *Masal Kitabı*'nda yerini alan ve cadı için beklenmedik bir Pazar rostosundan fazla bir şey ifade etmeyen Hansel ve Gretel'in tüyler ürpertici masalının kökeni bu yıllara dayanmaktadır.

Büyük kıtlıktan sonra 1320'li ve 1330'lu yıllarda tarım 1315 yılındaki verimine yeniden yaklaşsa da geride sadece yoksullaşmakla kalmayan, epeyce de kuvvetten düşen bir nüfus kalmıştı. Nobel ödüllü Robert Fogel'inki de dâhil olmak üzere, modern değerlendirmelere göre fiziksel işlerde çalışan insanların, söz gelimi endüstrileşme öncesi toplumda "ekmeğini kazanan" bir çiftçinin günlük asgari enerji ihtiyacı 2300 kaloridir. Sele benzer çok şiddetli yağışların olmadığı ve iyi hasatlar alınan dönemlerde bile, nüfusun büyük bir kısmının bu miktara ulaşması çok zordu. Açlık ya da aç kalma ihtimali gündelik hayatın bir parçasıydı. Bu kalori ihtiyacı karşılanabildiğinde bile, (bugünkü değerlendirmelere göre) sıklıkla beslenme eksikliği söz konusuydu. Sadece ekmek ve darı püresi, çok nadiren et ya da balık, çok daha nadiren taze sebze ve meyve bulunurdu: Ortaçağda birçok insan yeteri kadar protein ve hepsinden öte gerekli mineral ve vitaminleri alamadı. Bu eksikliği en fazla yaşayanlar en çok gıda takviyesine ihtiyaç duyanlar, yani hamile kadınlardı. Güvenilir gebelik önleyici yöntemlere, üremeye ve üremenin sınırlarına dair bir bilincin olmadığı dönemlerde kadınlar için hamilelik neredeyse daimi bir durumdu. Besin çeşitlerinin sınırlı ve mevcut gıdaların oldukça yavan olduğu koşullarda vitamin ve folik asit eksikliğinin had safhada olması, hijyen eksikliğiyle birlikte, önceki yüzyıllardaki çocuk ya da anne ölüm oranların yüksek olmasının nedenlerindendi.

İnsanlar bu kez de çok az direnebildikleri, bağışıklıkları bulunmayan bir hastalık taşıyıcı mikropla karşı karşıyaydılar. Büyük kıtlıktan

bir nesil sonra "kara ölüm" Avrupa'da büyük bir yıkıma yol açtı. Klinik açıdan hıyarcıklı veba ve çok daha ölümcül akciğer vebası şeklinde ortaya çıkabilen hastalık, Asya'nın uzak bozkırlarından Batı Hıristiyan dünyasının kapılarına kadar dayandı: 1346 yılında ticaret merkezi Cenova'nın kontrolündeki Kırım'ın Kefe şehrini (bugünkü Feodosya) kuşatan Moğol ordularıyla birlikte gelmişti. Moğollar veba sebebiyle çok sayıda kurban verirken erken dönem bir biyolojik savaş uygulaması yaparak bazı cesetleri kuşattıkları şehrin surlarından içeri fırlattılar. İlk olarak 19. yüzyılın sonlarına doğru İsviçreli doktor Alexandre Yersin tarafından saptanan ve onun ismiyle *Yersinia pestis* olarak adlandırılan mikrop taşıyıcıları, İtalyan ticaret gemileriyle Sicilya'ya, İtalya'nın büyük liman şehirlerine ve Marsilya'ya kadar ulaştı. Yine aşırı soğuk 1346 ve Avrupa'nın büyük bir kısmında yağışlı geçen 1347 yılıyla birlikte, kıta bir diğer kötü hava dönemine girdi. Geç ve az alınan mahsul nedeniyle yeniden kıtlık yıllarına dönüldü.

Dönem tıbbının herhangi bir açıklama getiremediği, herhangi bir önlem alamadığı, fayda edecek bir ilaç geliştiremediği ve o zamana kadar hiç görülmemiş yeni bir salgın hastalık neredeyse Avrupa'nın her yerinde ortaya çıktı. Salgının bu hastalığa yakalananların kıyafetlerindeki pirelerle bulaştığı ve farelerle daha da yayıldığı uzun yıllar sonra anlaşıldı. Salgın başladıktan sonraki erken bir dönemde hastalığın nedeni üzerine düşünüldü ve mikropların muhtemelen doğrudan temasla, (örneğin gripte olduğu gibi) öksürükle insandan insana bulaştığı varsayıldı.

Sadece Polonya'nın merkeziyle Hollanda ve Fransa'nın bazı kırsal bölgeleri yaklaşık beş yıl süren ve son olarak 1352 ila 1353 yılları arasında Rusya'da yayılan bu korkunç ilk veba salgınından sıyrılabildi; veba Avrupa'da son kez 1720 yılında Marsilya'da görülecekti. Venedik ve Floransa gibi bazı büyük İtalyan şehirlerinde nüfusun yarısı öldü. Giovanni Boccaccio tarafından yazılan *Decamerone* hikâyeleri, "kara ölüm"le ilgili en anlamlı edebi eserlerden biri olarak kabul edilmektedir; "kara ölüm" terimi 1347 ile 1352 yılları arasındaki veba salgınından yıllar sonra kullanılmaya başlanmıştır. Hıyarcıklı vebada hastalığa yakalananların ölmekte olan uzuvlarında ve vücudun çukur bölgelerinde yaygın bir şekilde siyahi nekrozlar oluşuyordu. Papa VI. Clemens tarafından açıklanan verilere göre, bu felaket nedeniyle 42.836.486

insan ölmüştü.[49] Bu verinin kesinliğine, ortaçağdaki sınırlı belgeleme ve iletişim imkânları göz önünde bulundurularak kuşkuyla yaklaşılması gerekir. O dönemde Fransa'nın Avignon şehrinde yaşayan Papa, odalarında sürekli iki büyük ateş yaktırırdı. Bu oldukça mantıklı bir önlemdi, çünkü bu şekilde bulaşıcı mikrobu taşıyan pireleri kendinden uzak tutuyordu. İngiltere'den alınan güvenilir veriler bölgenin nüfusunda yüzde kırk oranında azalma olduğu göstermektedir; bugünse Avrupa nüfusunun üçte biri ya da yaklaşık yarısının kara veba salgınına kurban gittiği düşünülmektedir. İktidar politikasıyla ilgili hedeflerinden ötürü komşu bir ülkedeki salgından fayda sağlamayı amaçlayan ender girişimlerse başarısızlıkla sonuçlandı, çünkü veba sınır tanımıyordu. Bannockburn Savaşı'ndan otuz beş yıl sonra İskoçlar "düşmanlarına (...) ve İngiltere'deki çürümüş ölülere gülerken", "ülkeyi işgal etmeye başlamak için" bir ordu kurdular. Dönemin vakanüvislerinden birinin sözleriyle ifade edilirse, İskoç ordusuna "ani ve gaddar ölümler" salan, "Tanrı'nın intikam isteyen eli"ydi.[50] Avrupa nüfusunun büyük yağmurlar, kıtlık ve veba salgınından önceki durumuna ulaşması neredeyse iki yüz yıl sürecekti.

49. Neithard Bulst, "Der Schwarze Tod im 14. Jahrhundert", *Mischa Meier: Pest. Die Geschichte eines Menschheitstraumas*, Stuttgart, 2005, s. 144.

50. John Kelly, *The Great Mortality, An Intimate History of the Black Death, the Most Devastating Plague of All Time*, New York, 2005, s. 227.

Yaklaşık 1315 - 1850

Küçük Buzul Çağı

BİR GOLF DERGİSİNİN KAPAĞINA kusursuz bir biçimde uygun düşecek bir sahne: Bakışlar topa odaklanır, duruş kusursuzdur ve oyuncunun atış yapacağı an çok yakındır. Oyun arkadaşlarından biri golf sopasına yaslanmış, onu izlemektedir. Bu iki golf oyuncusuyla aynı şekilde giyinen olgun ve varlıklı görünümlü seyircilerden biri serbest ticaretin, borsadaki hisselerin iniş ve çıkışlarının stresini sınırlı bir çaba gerektiren bu sporla atmak isteyen kimselerden oluşan bir grubun içindedir. Diğer iki seyirciyse gruptaki diğer üyelerin aksine bariz biçimde toplumsal olarak alt bir tabakadan gelmektedir ve yanlarında getirdikleri iş malzemelerinden anlaşıldığı üzere kazançlarını balıkçılık yaparak sağlamaktadırlar. Her ikisi de hayranlık dolu bakışlarını oyuncuya yöneltmiştir: Kendileri golf oynayamamaktadır.

Bu resimdeki tek eksik unsur, her golf sahasında mevcut olan renktir: *Yeşil*. Çünkü sahada baskın renk yeşil değil, beyaz ve hafif bulutlu gökyüzünün metalik mavi grisidir. Kadife pantolonları, bağcıklı ayakkabıları, pamuklu yelekleri ve modaya uygun yakalarıyla erkekler donmuş yeraltı sularının üzerindeki bir zeminde ayakta durmaktadır. Daha iyi hava koşullarındayken dış ticaretle geçinen ve gelişen bir toplumun refahının güvencesi olan, ancak o sırada buzda donmuş haldeki yelkenli gemiler arkalarında görülmektedir. Bu sahne muhtemelen 1625 yılından kalmadır ve adı da *Buz üzerindeki Colf Oyuncuları*'dır. Bu bir yazım hatası değil: Colf, Hollandalılara ait, golfun öncüsü bir spordu ve tahtadan ya da koyun derisinden yapılmış bir topla oynanıyordu.

Aslen çimde oynanan Colf'ün buz üzerinde oynanmasıysa apayrı bir keyifti. Top buzda çok daha uzağa gider ve oyuncunun keyfi birkaç ilgisiz izleyiciye de yansırdı. Bu sahnedeki antrenman ortamı Amsterdam yakınlarındaki donmuş Ijsselmeer Gölü olsa gerektir. Kuşkusuz ticaret erbabı oyuncular eğlence için buzun üzerinde bulunan sıradan insanların, birkaç patencinin, ekmeklerini kazanmaya giden işçilerin ya da soyluların farkında değildi. Onlar için önemli olan tek kişi; arkalarda, buzun üzerinde, havaya kaldırdığı koluyla topun ulaşması gereken hedefi gösteren kişiydi.

Buzun Üzerindeki Colf Oyuncuları, Pieter Breugel'le birlikte sanatta kış manzarası algımızı önemli ölçüde şekillendiren Hollandalı ressam Hendrick Avercamp'ın başyapıtlarından biridir. 16. yüzyıla kadar Avrupa sanatında karla kaplı tarlalara ya da donmuş göllere nadiren rastlanırdı. Averkamp ve Breugel bu tarzın öncüleri olmasalar da özellikle Hollanda'da dönemin zengin sanat koleksiyonerleri ve hamileri bu eserlerde içlerine ustaca yerleştirilmiş bir parça mizahi gerçeklik buldukları için bu tarzın gelişmesinde ve rağbet görmesinde büyük etkiye sahipti. Hendrick Avercamp 1585 yılında Amsterdam'da doğdu ve yaşamının büyük bir kısmını Kampen'de geçirdi. Muhtemelen sağır olduğu için *de Stomme van Kampen* [Kampen'in sessizliği] diye anılıyordu. Avercamp 1634 yılının Mayıs ayında Kampen'de ölene kadar yaklaşık yirmi yıl boyunca çok sayıda sahnenin bir arada resmedildiği ve sayısız figürle kalabalıklaştırılmış kış manzaralı sanat eserleri yarattı. Amsterdam'daki Rijks Müzesi'nde sergilenen, tahminen 1608 yılında resmettiği *Winterlandschaft* [Kış Manzarası] adlı eserinde buz pateni yapanlar ve avcılar, göz alıcı bir atlı kızakla buz üzerinde seyahat eden zengin bir aile, soğukta bile kendilerini dedikodu yapmaktan alamayan şık giyimli kadınlar, uzun süre ayakta duranları eğlendirmek için bilinçli olarak buzda kayıp düşen şapşal biri, karda çalışan balık satıcıları, köpekler ve tabii ki colf oyuncuları resmedilmiştir.

Avercamp'ın resimlerinden yayılan neşe, bu tarzın en meşhur tablosunda neredeyse hiç yoktur. Yaşlı Breugel'in *Karda Avcılar 1565* adlı eseri, farklı mevsimleri tasvir ederek yapmış olduğu resim serisinin bir parçasıdır. Avercamp'ın eserleriyle mukayese edildiğinde çok yüksekte resmedilen gökyüzü gri renktedir; avcı figürlerinin gölgesi yoktur. Avın sonunda elde edilen az miktarda kazanç (lezzetli bir lokma sayılama-

yacak bir tanecik tilki) hayal kırıklığı yaratmaktadır. Sanatçının oğlu Peter Breugel, babasının eserinin daha renkli bir kopyasını yapmıştı. Arka planındaki karlarla kaplı tepelerin bilinen düzlük Hollanda'ya hiç uymadığı bu eserde sadece kasvet ve bunalım yoktu; insanlar kış eğlencelerinin tadını çıkarıyordu: Buz pateni ve Colf.

Avercamp ve Breugel'in etkisi, geç ortaçağ döneminden yeniçağa kadar uzanan ve açıkça şimdiki dönemden ya da ortaçağ sıcak döneminden daha düşük ortalama sıcaklık değerleriyle ayırt edilen bir devrin en soğuk birkaç on yılında sürdü. Modern Avrupa devletlerinin tamamının kabaca şekillendiği bu dönem, Amerikalı iklim araştırmacısı Francois Matthes ve İsveçli ekonomi tarihçisi Gustaf Utterström tarafından ortaya atılan "küçük buzul çağı" terimiyle adlandırıldı. Küçük buzul çağındaki ortalama sıcaklık değerleri daha önceki yüksek ortaçağda hissedilen sıcaklık değerlerinin yaklaşık 0,8 derece, hatta bazı bölgelerde 2 ila 3 derece kadar altındaydı. Bu durum tüm dünyada yaşanmış gibi görünüyordu; ancak en sert iklim değişiklikleri ve sıcaklık düşüşleri eş zamanlı değildi, farklı kıtalarda birbirinden farklı zamanlarda meydana gelmişti. Kuzey Amerika 19. yüzyılda en düşük sıcaklık değerlerinden birine şahit olurken, Avrupa küçük buzul çağından çıkmak üzereydi. Virginia Üniversitesi'nden iklim araştırmacısı Michael E. Mann'a göre "en büyük soğuma Kuzey Yarımküre'de farklı farklı zamanlarda gerçekleşti ve bu bölgesel farklılıkların kabataslak bir modelinden anlaşılabilirdi. Kuzey Yarımküre'nin tamamında 1400 yılından 1900'e kadar süren dönem, 1000 yılından 1400 yılına kadar süren dönemden çok daha soğuk (yaklaşık 0,3 derece daha soğuk) ve hatta geç 20. yüzyıldan 0,8 derece daha soğuk olmalıydı. 15. yüzyılın sonlarından sonra 17. ve 19. yüzyıllar, bu dönemdeki en soğuk yüzyıllar olarak görülmektedir. Güney Yarımküre içinse küçük buzul çağına ait göstergeler çok daha dağınıktır."[51]

Küçük buzul çağının sınırlarını çizmek en azından Avrupa için oldukça zordur. Kimi araştırmacılar, 14. yüzyılda sıcaklık değerlerindeki düşüşün başlangıcı için çok daha erken bir tarih vermektedir. 1315 yılı civarındaki on yıllık süreci bu anlamda küçük buzul çağının başlangıç

51. Michael E. Mann, "Little Ice Age", *Encyclopedia of Global Environmental Change*, Cilt:I, Chichester, 2002, s. 504–509.

tarihi olarak değerlendirmek mantıklıdır, çünkü büyük kıtlığa zemin hazırlayan iklimsel değişiklikler yüksek ortaçağın altın dönemindeki hava şartlarından belirgin bir şekilde farklıdır. Bilim, küçük buzul çağının sonu olarak 19. yüzyılın ortasını belirlemiştir. Tesadüf ya da değil: Artan sanayileşme ve onunla birlikte belirgin bir şekilde artan emisyon havanın yeniden ısınmasına neden olmuştur.

Soğumanın çeşitli olası nedenleri ayrıntılı olarak araştırılmıştır. Güneş'in etkinliği burada çok temel bir rol oynuyor olmalıdır. Merkez yıldızımız Güneş'in etkinliği hakkında ipucu veren Güneş lekeleri 1607 yılından beri incelenmektedir. O zamanlar Johannes Kepler, bir camera obscura (karanlık kutu) yardımıyla küçük bir kâğıdın üzerinde Güneş'in görüntüsünü incelemiş ve birkaç yıl sonra Galileo Galilei tarafından üzerinde yoğun bir biçimde çalışılacak Güneş lekelerini, büyük olasılıkla ilk fark eden kişi olmuştur. Kepler Güneş'e cihazla doğrudan bakmayacak kadar akıllıydı, zira bu körlüğe kadar varacak geri dönüşü olmayan göz hasarlarına neden olabilirdi. Güneş lekelerinin incelenmesi bilimle kilise arasında (Galilei'nin durumunda olaylar daha da ciddileşti) bir anlaşmazlığa yol açtı, zira kilise öğretisine göre gökyüzü cisimleri değişmezdi. Küçük buzul çağının ortalarında yaşanan en soğuk dönemlerden birinde Güneş lekelerinin sayısı fark edilir derecede azalmıştı ve hatta kimi zaman bu lekeler hiç görülmüyordu: İngiliz Astronom Edward Walter Maunder'ın keşfettiği bu evre, Maunder Minimum olarak adlandırıldı ve 1645 yılından 1715'e kadar sürdü.

Bir diğer faktör de volkanik patlamalardı. Yanardağların püskürmesiyle birlikte atmosferin en yüksek katmanlarına fırlayan tanecikler aerosolleri oluşturur ve yeryüzüne ulaşan Güneş ışını miktarını azaltır. Pasifik'teki Vanuatu Yanardağı'nda 1452 ya da 1453 yılında çok şiddetli bir patlama gerçekleşmiş olmalıydı; 1580 yılından 1600'e kadar süren aşırı soğuk dönemde, Asya Pasifik bölgesinde ve Latin Amerika'da beş yanardağın patladığı belirlendi. Bunlardan biri 1600 yılında Peru'da bölgenin yerli kültürünü keşfeden İspanyolların yazılı kaynaklarıyla belgelendirildi. Yanardağ uzmanları, sıcaklık ortalamalarının çok daha düşük olduğu serin yaz mevsimlerinden oluşan sekiz zaman dilimini sekiz yanardağ patlamasıyla sınıflandırdı.[52]

52. Behringer, *Cultural History of Climate*, s. 122.

İklimsel yönden çok daha ciddi ve uzun süreli etkileri olduğu düşünülen bir diğer olay, Tambora Yanardağı'nın 1815 yılında patlamasıdır ve ardından yaşanan "yazsız geçen yıl", ayrı bir bölümde ele alınacaktır. Sanayi ülkelerinin sebep olduğu çevre sorunlarının endişesiyle yaşayan 21. yüzyıl insanlarına tuhaf gelecek bir açıklama daha mevcuttur: Nüfusun azalmasıyla birlikte, özellikle 1347 ve 1350 yıllarındaki "kara ölüm"ün ardından büyük ormanlık arazilerin genişlemesi. Bu iddiaya göre çok sayıda orman havadaki karbondioksitin çoğunu filtrelemiştir (evet, karbondioksitin ayrıştırılması bu bağlamda kötü bir şeydir!). Başlı başına bir sera gazı olarak tanımlanan karbondioksit, "ayak izini" silmeye çalışan her bir vatandaşın ekolojik anlamda vicdanını sızlatmaktadır. Öte yandan, sera gazı etkisinin yokluğu, gezegenimizin ısınmaması anlamına gelir. Daha açık ifade edilecek olursa; atmosferde karbondioksit gibi sera gazlarının oranı artarsa bunun hem insanlar hem de gezegen için kötü sonuçları olur, zira hava sıcaklığı artar. Ancak bu gazların eksik olması durumunda savaşları, toplumsal karışıklık ve krizleri, hatta "suçluları" bulmak için korkunç taşkınlıklara varan cadı avı dönemlerini beraberinde getiren bir küçük buzul çağı daha yaşanır.

Hevesli (her inançtan) ruhani liderlerin yardımıyla masum insanların bu şekilde katledilmesi, yeniçağ erken dönemi Avrupa tarihindeki en trajik olaylar arasındadır. Yaklaşık 1560'tan 1660'a kadar süren yakınçağın erken dönemi, bu talihsiz olaylarının en sık yaşandığı zaman dilimidir. Dolu fırtınası ve diğer hava felaketleri sonucu alınan kötü hasatlar için suçlanacak birileri ya da daha doğru bir ifadeyle "günah keçileri" aranıyordu. Bunun adı "cadılık" olmalıydı, kasaba halkının arasında büyücülerin ya da şeytanın hizmetkârları bulunuyordu. Bir yıl içinde 63 kadının yakıldığı Wiesensteig (günümüzde Göppingen'de) gibi küçük yerleşim yerlerinde hoşgörüsüzlük, batıl inanç ve iyi hasat alan bölgelere duyulan kıskançlık sebebiyle ölümler yaşandı. Bu çılgınlığın bedelini genellikle kadınlar ödüyordu ama kurbanlar sadece kadınlardan ibaret değildi, erkekler de cadı olabilirdi. Kimi zaman üst tabakaya mensup kişilerden ya da din adamlarından da şüpheleniliyor ve onlar da yakılıyordu. İnfazın meşrulaştırılmasına ilişkin baskı genellikle "alt tabakadan", özellikle kendi yanlış inançlarıyla terörize olan proletarya ve çiftçilerden geliyordu. Bu çılgınlık özellikle mahkemeler,

hukuk fakülteleri ya da mantıklı ve eğitimli bir soylu sınıfı gibi işlevsel kontrol mercilerinin bulunmadığı küçük bölgelerden kurbanlarını seçiyordu. Wolfgang Behringer, bir bilimsel makale serisinde ve *Kulturgeschichte des Klima* [İklimin Kültürel Tarihi] adlı kitabında hava olaylarındaki aşırılıklar ve cinayetler arasındaki bağlantıyı ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır.[53]

Salgınlar ve kıtlık gibi diğer sıkıntıların ve bunların ötesinde Avrupa'nın o zamana dek gördüğü en korkunç savaş olan Otuz Yıl Savaşları'nın yaşandığı siyasal, dini ve toplumsal açıdan olağanüstü bir istikrarsızlık evresi olarak kabul edilen bu acılarla dolu dönemin en iğrenç olaylarından biri cadı avlarıdır. Tarihçi Geoffrey Parker *New York Times* gazetesinde, "İklimbilimciler bu dönemi küçük buzul çağı olarak adlandırır, tarihçiler ise Büyük Buhran" diye yazmıştır.[54] Bununla beraber, küçük buzul çağının sadece belirli bir kısmı tarihçiler tarafından "17. yüzyıl krizi" şeklinde tanımlanır. Parker temel çalışmasında da bu dönemin krize yatkınlığını incelemiş ve pek çok faktör arasında sıklıkla iklim koşullarına işaret etmiştir: "17. yüzyıl çok sayıda savaşa, sivil mücadelelere ve ayaklanmalara şahit oldu, önceki ve sonraki yüzyıllardakilerden çok daha fazla hükümet çöktü. İklim tek başına 17. yüzyılda yaşanan tüm felaketlerin nedeni olmasa da bu felaketleri pekiştirmiştir."[55] Hava durumundaki olağanüstü değişiklikler sonucu meydan gelen sel, kuraklık ve kıtlık gibi felaketler, 17. yüzyılda Rusya, Çin, Hindistan ve Japonya'da da meydana geldi, 1641 ve 1642 yıllarında yaşanan aşırı soğuk kış mevsiminden sonra sadece bu ülkelerde toplam 100 bin kadar insan açlıktan öldü.

İklimsel felaketler ve kötü hasatlar nedeniyle yetersiz beslenen nüfus (özellikle toplumun daha alt tabakasına mensup kimseler), şehirleşmenin giderek arttığı bir dönemde salgın hastalıklara, bilhassa da 17. yüzyılda Avrupa ülkelerini kasıp kavuran veba salgınına yeniden yakalanmaya oldukça yatkın hale geldi. Yeniçağda önceki dönemlere nazaran

53. Wolfgang Behringer, *Hexen, Glaube, Verfolgung, Vermarktung*, Münih, 2009; *Hexen und Hexenprozesse in Deutschland*, Münih, 2000; "Climatic Change and Witch-Hunting. The Impact of the Little Ice Age on Mentalities", *Climatic Change*, 1999, 43: 335–351; "Weather, Hunger and Fear: The Origins of the European Witch Persecution in Climate, Society and Mentality," *German History*, 1999, 13: 1–27.

54. Geoffrey Parker, "Lessons From the Little Ice Age", *New York Times*, 22 Mart 2014.

55. Parker, *New York Times*.

çok daha fazla insan şehirlerde; yani salgın hastalıkların yayılması için ideal ortamı yaratan, dar ve hijyenik olmaktan uzak yerlerde yaşıyordu. Pekin ve Nankin şehirleri milyonlarca insanın yaşadığı metropollere dönüşmüştü; üç kıtaya yayılan Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul'da yüzyılın ortasında 800 bin kişi ikamet ediyor olmalıydı. Avrupa'da ise Londra, Paris ve Napoli tahmini olarak 300 bin sakiniyle en büyük metropollerdendi. Kral I. James (I. Jacop) daha 1616 yılında belirginleşmeye başlayan merkezileşmenin kötü taraflarını kıyamete benzeterek yorumladı: "Tüm ülke Londra'ya göç ediyor, öyle ki zamanla İngiltere'nin tamamı Londra'dan ibaret olacak. Ülkenin geri kalanı mahvoluyor, herkes evlerinde sefil şartlarda yaşıyor ve kimse şehri terk etmiyor."[56] Şehirlerin birbirine en yakın olduğu ülkeyse Hollanda'ydı ki bu başlı başına bir olguydu: Genel anlamda düşük hava sıcaklıklarından zarar görmeyen, ancak Alman topraklarında süren Otuz Yıl Savaşları'ndan bir süre etkilenen Hollanda parlamentosu, 17. yüzyıldaki Avrupa krizinde bir istisnaydı. Hollanda zamanın koşullarına uygun olarak sivil ve liberal bir toplumsal düzen içerisinde gelişti ve özellikle sanatta altın çağını yaşadı. Bu parlak çağın sonunu, güçlü ticari rakipler olan İngiltere ve Fransa'yla yapılacak savaşlar ve sözde "Güneş Kral" XIV. Louis'nin Almanya'nın güneybatısını da yerle bir eden "yok etme politikası" getirecekti.

17. yüzyılın başında Avrupa'nın toplam nüfusunun yaklaşık 100 milyon olduğu tahmin edilmektedir. Küçük buzul çağının sıradışı koşullarına kıyasla nüfus geç 16. yüzyılın son dönemlerinde daha ılıman seyreden hava şartları sayesinde artmıştı. Hava anormalliklerine ek olarak, o zamana kadar görülmemiş ölçekte salgın hastalıklar ve savaşlar da baş gösterdi. Parker'in deyimiyle; "İklim, yozlaşma, istifleme alışkanlığı ve savaş, salgın hastalıkların etkisini daha da artırdı."[57] Veba, "kara ölüm" olarak adlandırıldığı zamanlardan çok daha korkunç bir biçimde geri döndü. Yüzyılın ortasında kıtanın en büyük metropollerinden olan 300 bin nüfuslu Napoli, 1656 yılındaki veba salgınında nüfusunun yarısını kaybetti. Salgın hastalık İber Yarımadası'nı üç kere vurdu ve bir milyondan fazla can aldı. 1642-52 yılları arasındaki "Bü-

56. Geoffrey Parker, *Global Crisis, War, Climate Change and Catastrophe in the Seventeenth Century*, New Haven ve Londra, 2014, s. 59.
57. Parker, *Global Crisis*, s. 85.

yük Sevilla Salgını"nı 1680'deki ikinci salgın izledi. 1682 ve 1683'teki kötü hasatlardan sonraki salgın ise nüfus bir miktar bağışıklık kazandığı için daha az etkili oldu. Daha korkunç başka bir salgın daha vardı: Çiçek hastalığı. Bu hastalık, özellikle çok sayıda insanın bir arada yaşadığı dar alanlarda diğer bulaşıcı hastalıklara kıyasla çok daha hızlı yayılıyordu. 1627 yılında İngiliz topraklarında yayılan veba ya da tifo salgınından konumu nedeniyle bir nebze korunan Wight Adası'nda, virüsü başka yerde kapan biri hastalığı yaydı. Kısa sürede 2 bin kişi hastalığa yakalandı ve çoğu da hayatını kaybetti. Vebanın aksine çiçek hastalığından kurtulmak neredeyse imkânsızdı; zenginlerin tipik korunma önlemleri olan kırsala kaçış ya nadiren fayda sağlıyor ya da hiçbir işe yaramıyordu. Çiçek hastalığının yüksek aristokrat kurbanları arasında 1694'te ölen Kraliçe Mary, İngiltere Kralı II. Karl'ın iki kardeşi ve XIV. Louis'nin veliahtı bulunuyordu. Yine de çiçek hastalığını atlatan kişinin hayatının sonuna kadar ondan korunduğu söylentisi, 18. yüzyılda ilk aşının geliştirilmesine ve ardından da, dar bir çevrede de olsa, aşılamaların başlamasına imkân tanıdı.

17. yüzyıldaki savaşlar da nüfusun azalmasında etkili faktörlerdendi. Örneğin İngiltere'deki iç savaş ve Otuz Yıl Savaşları, kesin bir cephe hattı olmayan ve sivil halkı büyük oranda etkileyen çatışma biçimlerindendi. Ordular topraktan besleniyordu, ancak özellikle Otuz Yıl Savaşları sırasında askerlerin sivillere yönelik giderek acımasızlaşan katliamları içler acısı sonuçlara yol açtı. Almanya'da nüfusun yaklaşık üçte biri zorbalık, salgın hastalıklar ve açlık yüzünden öldü; Württemberg Dükalığı gibi birbirinden farklı orduların ardı ardına kuşatmalar yaptığı bölgelerdeki nüfus kaybı muhtemelen yüzde yetmişin üzerindeydi. Galipler de bu olaylardan zarar görmekten kurtulamadı: İsveç'in bazı küçük yerleşim yerlerinde, bir neslin tüm genç erkekleri, ülkeleri Avrupa'nın büyük güçlerinden birine dönüşürken öldü, yok oldu, yitip gitti. Soğuktan ötürü hasat ve buna bağlı olarak İsveç ve Danimarka'daki ticaret hacmi azaldığı için vatan cephesindeki askerler de savaşmaya pek hevesli değildi. Ülkesini Avrupa'daki güçlü devletler ittifakının ilk sıralarına taşıyan İsveç Kraliyet Şansölyesi Axel Oxenstierna'nın erkek kardeşi Gabriel Oxenstierna, durumun ne kadar üzücü olduğunu şöyle özetliyordu: "Sıradan insanlar ölmeyi diliyordu. Şunu kuşkusuz söyleyebiliriz: Topraklarımızı başkalarının

topraklarını fethederek kazandık ve bu amaç uğruna kendi ülkemizi mahvettik."[58]

Bu çatışmaların devam ettiği onlarca yıl boyunca hem sivil halkın hem de savaşçıların hayatını daha da zorlaştıran anormal sıcaklık değerleri görüldü. Katolik bir asker 1640 yılının Ağustos ayında, yani aslında tam da yaz mevsiminin ortası sayılan bir ayda şöyle yazmıştı: "Bu zamana kadar hava öyle soğuktu ki neredeyse karargâhlarımızda donarak ölecektik." Bavyeralı bir rahibin 1640'ların başında yazdığı notlarda "en soğuk kış", "şiddetli fırtınalar", "kışı andıran ilkbahar", "insanlığın şahit olduğu en korkunç su baskını" ve "yarım kilo ağırlığında dolu taneleri" gibi ifadeler mevcuttu.[59] 1628 yılında Alp Dağları'nın bazı bölgelerinde her ay kar yağışı görüldü. Tahıl tarlalarının verimsizleşip asmaların donduğu bu yıl, "yazsız geçen yıl" olarak tanımlandı (bu ifade, kitapta başka bir yerde 1816 yılındaki mevsim anormallikleri için kullanılmıştır). 1641 yılı İskandinavya'da o zamana kadar yaşanmış en soğuk yıldı; Orta Avrupa'da da benzer şekilde keskin bir soğuk hâkimdi. Augsburglu bir vakanüvis, modern dönemde 1961 ila 1962 arasında yaşanan rekor soğuklarla kıyaslanabilecek beş sert kış ayından bahsetmiştir.[60] Çatışmalar sona yaklaşıp barış çabaları filizlenirken iklimde yine bir değişim yaşanmamıştı. 1648 yılında çatışmalara son veren Vestfalya Barış Antlaşması'nın yapıldığı Münster şehrinde İspanyol bir diplomat, 1647 yılının Temmuz ayını "kış gibi" diye betimlerken, Ağustos ayındaysa "ekim sonu kadar soğuk bir hava" yaşandığını ifade etti.[61]

Yüksek ortaçağda gelişen irili ufaklı yerleşim yerlerinin çoğu, bilhassa kötü iklim koşullarından dolayı terk edildi. Sadece İngiltere'de *metruk ortaçağ köylerinin* sayısının yaklaşık 3 bin olduğu tahmin edilmektedir. Pek çok bölgede yerleşim yerleri 1348 ve 1350 yıllarındaki veba salgınlarından ya da büyük kıtlıktan otuz yıl önce zaten terk edilmişti. İngiltere'nin kuzeybatısındaki tepelerde, Yorkshire Wolds'un batı sınırlarında yer alan Wharram Percy, bu yerleşim yerlerinin en ünlüsü ve hakkında en fazla araştırma yapılmış olanıdır. Bu bölgenin hiç de

58. Parker, *Global Crisis*, s. 231.
59. Parker, *Global Crisis*, s. 226.
60. Glaser, age., s. 148.
61. Parker, *Global Crisis*, s. 229.

insancıl olmayan iklimi sakinlerini kendisinden uzaklaştırmıştır. Yaklaşık 400 yıl sonra 1950'de yeniden keşfedilmiş ve *English Heritage*[62] adlı internet sitesinde belirtildiği üzere, yılın daha soğuk dönemlerinde kazı yapılması uygun olmadığından yaz aylarında bölgede gönüllüler tarafından arkeolojik incelemeler yapılmıştır. Wharram Percy, "kara ölüm"ü rahat atlatmış gibi görünmektedir, ancak 1500 yılından itibaren nüfusu azalmıştır. Bunun dışında, uzun süre karların örttüğü engebeli arazilerde azalan mahsul miktarı nedeniyle toprak sahipleri birbirleriyle mütemadiyen çatışmıştır. Bölgedeki son çiftlik de 1636 yılında terk edilmiştir. Wharram Percy bugün itinayla korunan kilise kalıntıları ve çayırlarının yumuşak çimleri üzerinde bir zamanlar burada yaşayan insanları hatırlatan izlerle, İngiltere tarihine ilgi duyan her insan için yaz aylarında ziyaret edilmesi gereken ideal bir seyahat noktasıdır. Wolfgang Behringer bu köyün kaderini kısa ve öz olarak şu şekilde tarif etmiştir: "Wharram Percy yüksek ortaçada harika bir yerleşim alanıydı, ancak küçük buzul çağında bu özelliğini kaybetti."[63]

Küçük buzul çağı sırasında Alp Dağları'ndaki çok sayıda buzul yaklaşık 12 bin yıl önce meydana gelen "gerçek" buzul çağından sonra ilk defa vadiye doğru kaydı. Yıl içinde tahıl ve diğer tarım ürünlerinin yetiştirilebileceği süre çok kısayken kötü hasatlar ve bunun sonucunda gelen kıtlık dönemleriyse uzundu. Bu olumsuz koşullar nedeniyle İsviçre 17. yüzyılda şimdiki halinin aksine fakir bir ülkeydi. Bölgeye yayılan buzullar tarım alanlarını küçültüp çiftlikleri yerinden ederek tüm yerleşim bölgesini daralttı. Sanatçılar içinse kasabanın sınırlarına ulaşan buzulların bu doğal manzarası büyüleyici bir motifti. Matthäus Merian'ın köyün eteklerine kadar uzanan aşağı Grindenwald buzullarında ilhamla 1642 yılında yarattığı bakır gravürü, bu etkileyici doğa fenomeninin bir başka özelliğini göstermektedir: Turistler de buzullara tıpkı yerleşim yerinin asıl sakinleri gibi tüyleri ürpererek bakmaktadır. Alp Dağları'ndaki buzulların geriye çekilmesi ya da ilerleyişi hakkında yapılan araştırmalar geçmiş dönemlerin iklim koşullarının yeniden inşası için yapıtaşı niteliğinde veriler sunmaktadır. Bern Üniversitesi'nin bu alanda çok sayıda yayını olan ünlü iklim araştırmacısı Ulf Bünt-

62. İngiliz Mirası. –çn
63. Behringer, age., s. 140.

gen'in de vurguladığı gibi, "Avrupa Alplerine odaklanıldığında birbirinden bağımsız en az iki yetkin arşiv, yani buzullar ve ağaç yaş halkaları, bir soğuma dönemiyle sona eren ve görece daha yüksek olan ortaçağ sıcaklık değerlerine ve sonrasındaki daha yakın döneme ait sıcaklık değerlerine dair net bir resim ortaya koymaktadır. Görece yakın tarihli sayısız ağaç yaş halkası ve onlardan daha eski ağaç yaş halkalarının fosilleri, yüzyılları da kapsayacak şekilde son 2500 yıldaki yaz mevsimi sıcaklıklarındaki değişimin yeniden değerlendirilmesini mümkün kılmaktadır. Bu veriler son bin yıldaki dikkate değer doğal değişkenliğe işaret ederken, aynı zamanda yaklaşık 1250 yılı öncesi ve 1850 yılı sonrasının görece sıcak koşullarını da yansıtmaktadır."[64]

Londra'da insanlar, bugün hayal etmekte zorlanacağımız özel bir kış manzarasıyla karşı karşıya kalmıştır; donan Thames Nehri'nin üzerindeki panayır: *Frost fair* (Donmuş Panayır). H. H. Lamb'in araştırmalarına göre Thames Nehri 17. yüzyılda en az on kez ve 1564-1813 yılları arasında da muhtemelen yirmi kez donmuştur.[65] Yeniçağın bu halk eğlencelerinin ilki, Kraliçe I. Elizabeth ve hanedanlığı tarafından 1564 yılı kış mevsiminde başkentte yapılmıştır (bazı tüccarlar, donmuş nehir üzerinde toplamda 695 stant kurmuştur). O dönemin tanıklarından birinin anlattıklarına göre, gençler kaygan zemin üzerinde futbol oynuyor, atış poligonları müşteri çekmeye çalışıyordu ve "(...) hem kadınlar hem de erkekler adeta Londra'nın herhangi bir sokağıymışçasına Thames üzerinde gruplar halinde yürüyüşe çıkıyordu." Bu eğlence, 1608 yılında "Noel'den bir hafta önce Thames Nehri buz kestiğinde ve bu durum Ocak ayının sonuna kadar devam ettiğinde" tekrarlandı. "Nehir artık bir nehir gibi değildi, üzerinde kimilerinin ok attığı kimilerinin futbol oynadığı bir alandı. Burası üzerinde korkusuzca yürünebilen bir caddeye dönüşmüştü."[66] 1684 yılında Londra'da, nehrin üzerinde birçok sanatçı tarafından betimlenen bir halk festivali daha yaşandı. 1814 yılındaysa "buz üzerindeki karnaval" son kez tekrarlandı. 19. yüzyılda Londra'nın inşa projelerinden biri olan "toprak setler" nehrin akış hızını arttırırken, o yüzyıla hâkim yüksek sıcaklıklar da bu

64. Ulf Büntgen ve Lena Hellmann, "The Little Ice Age in Scientific Perspective: Cold Spells and Caveats", *Journal of Interdisciplinary History,* 2014, 44: 353–368.
65. H. H. Lamb, "The Weather of 1588 and the Spanish Armada", *Weather,* 1988; 3: 230.
66. http://www.ultimatehistoryproject.com/frost-fairs-of-london.html

duruma katkı sağladı. 21. yüzyılda Thames Nehri'nin üzerinde donmuş panayırların gerçekleşmesi muhtemelen mümkün olmayacak.

Buza ve kış mevsimindeki dondurucu soğuklara bağlı buna benzer bir gelenek daha vardı: Donan Konstanz Gölü üzerinde yapılan halk festivali. 875 yılından beri göl otuz üç kez donmuştur. 1573 yılından itibaren göl ne zaman donsa İsviçre tarafındaki Münsterlingen Manastırı'ndan Aziz Johannes'in büstü bir törenle, yani bir "buz alayı" eşliğinde Almanya kıyısındaki Hagnau'ya taşınır. Büst, göl tekrar donduğunda yeri değiştirilmek üzere burada bekler. Küçük buzul çağının sona ermesiyle birlikte tören alayları da daha nadir yapılır oldu: Aziz Johannes'in en son gölün diğer tarafına geçişinin üzerinden 50 yıldan fazla zaman geçti; o zamandan beri Münsterling'de, daha önceki manastır bölgesinde bulunan kilisedeki "sabit yerinde" bekliyor. Çünkü Konstanz Gölü en son 1963 yılında dondu. O zamanlar on binlerce insan gölün üzerinde keyifli vakit geçirip ara sıra da olsa komşu toprakları ziyaret etme fırsatı bulmuş olmalı. O zamanlarda bir buz patencisi kıyı boyunca ilerleyerek gölün etrafını iki gün içinde dolaşabiliyor, spor uçaklar ve planörler de buzun üzerine iniş yapabiliyordu. Buna rağmen, buzun inceldiği kısımlarda gerçekleşen çökme nedeniyle bu etkinliklerde toplam beş kişi hayatını kaybetti.

Normal şartlarda bir engel olarak görülen büyük su birikintilerinin düşük hava sıcaklıkları nedeniyle donmasının tek getirisi, bu bölgelerin üzerinde panayır ya da tören alaylarının düzenlenmesi değildi. Değişen koşullar jeopolitik durumda da değişiklere neden olabiliyordu. Boğazlar çok soğuk kış dönemlerinde ülkeler arasındaki doğal birer engel olmaktan çıkıyordu. Bu doğa olayından hiçbir hükümdar İsveç Kralı X. Karl Gustav kadar faydalanmadı. Otuz Yıl Savaşları'ndan sonra İsveç Avrupa'daki en büyük güçlerden biri haline geldi ve kıtada Protestanların koruyucu gücü olarak Alman İmparatorluğu'nda önemli bir rol oynadı. İsveç'in kudreti yaklaşık 1,2 milyonluk nüfusundan ya da ekonomik gücünden değil, 1632 yılında Lützen Savaşı'nı kaybeden Kral II. Gustav Adolf'un ardından korkunç bir güce dönüşen kuvvetli ordusundan geliyordu. Ordu, 1654 yılında tahta çıkan X. Karl'ın elinde kullanıma hazır bir güce dönüşmüştü, özellikle de İskandinav rakibi Danimarka'yla yaptıkları ve yüzyıllar boyunca bitmek bilmeyen savaşlarda. Karl, Alman kökenliydi ve Pfalz-Zweibrücken Sarayı'ndan geliyordu; İsveç'te

annesinin Wasa'ya dayanan soyu sayesinde önce veliaht ve sonra da İsveç Kralı oldu. Gustav Adolf'un kızı Kraliçe Christine'nin çocuğu olmadığı için Karl veliaht sayılıyordu ve Kraliçe'nin tahttan çekilmesiyle yeni kral oldu. 1657 yılında Danimarka İsveç topraklarının bir parçası olan Bremen'e saldırdığında, Karl düşmanı çabucak geri püskürttü. Yutland'ın büyük bir kısmı Almanya'da bulunan İsveç askeri birlikleri tarafından istila edildi. Merkezi Kopenhag olan Danimarka hükümeti Sjaelland Adası'nda kendini daha güvende hissediyordu. 1657 ve 1658 yıllarının kış aylarında sıcaklıklar her geçen gün düşmeye devam etti. Böylece hem Büyük Kemer (Fyn ve Sjaelland Adaları arasında yer alıyordu) hem de Küçük Kemer (Fyn ve Yutland Adaları arasında yer alan Danimarka Anakarası) suları dondu. 30 Ocak 1658'de Karl, yaklaşık 3500 piyade ve 1500 süvari askerle Küçük Kemer üzerinden ilerledi. Buz örtüsünün her noktası sağlam değildi, buzun kırıldığı yerlerde birçok asker ve at buzun içine düşerek su tarafından yutuldu. Buna rağmen Avrupa tarihindeki en cesur girişimlerden biri olan bu saldırı başarıyla sonuçlandı. Kopenhag göl sınırına kadar oldukça güvenliydi; bu ikinci kuzey savaşında bir düşmanın başkenti kara tarafından tehdit edebileceğini kimse hesaba katamazdı. Karl'ın askeri birlikleri bölgeye yaklaşınca, 26 Şubat'ta Roskilde Barış Antlaşması'nın imzalanmasıyla sonuçlanacak görüşmelere başlandı: Buz gibi soğuk kış mevsimi Karl'ın bu taarruzunu kısa, ancak oldukça etkili kılmıştı. İsveç, haritasını ve federal yapısını bugüne kadar korudu: Roskilde Antlaşması'yla birlikte Danimarka, artık İsveç vilayetleri olan Scania (Malmö ve üniversite şehri Lund'la birlikte), Blekinge, Halland ve Bohuslän'i terk etti.

Küçük buzul çağı her döneminde bu kadar soğuk değildi, H. H. Lamb'e göre, sıcaklıklar büyük değişkenlikler gösteriyordu. İklim araştırmacılarının belirgin bir özellik atfettikleri diğer çağlarda olduğu gibi, 16. ve 17. yüzyılda da sapmalar vardı: Bu dönemde oldukça sıcak yazların yaşandığı da olmuştu. Britanya Adası'nda 1665 ve 1666 yıllarında yaz ayları Avrupa'nın büyük metropollerinden biri için radikal sonuçlar doğuracak kadar (o yüzyıl için) sıcaktı. Bu sıcak ve kuru hava, Londra tarihindeki en büyük felaketlerden ikisinin yaşanmasına neden oldu.

Hijyen açısından çok zayıf olan (ya da tam anlamıyla hijyenik olmayan) ve çok sayıda hayvan ve insanın birbirine çok yakın yaşadığı kalabalık ve büyük bir şehir, salgın hastalıkların yuvasıydı. "Kara

ölüm"den sonra veba, krallığın metropollerinde 1499 yılından itibaren düzenli olarak yayıldı. Bu durum, İngiltere'nin ticarette ve denizlerde güç kazanmasıyla birlikte daha etkili bir hal aldı. Vebaya ilk yakalananlar 1665'in Nisan ayında St. Giles banliyösündeki Londralılardı. Bu yılın sıcak yaz aylarında hastalık hızla yayıldı ve bundan 200 yıl sonra şehrin en ünlü seri katillerden biri olan Karındeşen Jack'in seri cinayetlerini işlediği Whitechapel gibi özellikle fakir kesimin yaşadığı ve farelerle dolu bölgelerde çok sayıda kurban verildi. Eylül ayı boyunca haftada 8 bin insan öldü. Varlıklı insanlar şehri terk edip *kırsal bölgelerde* salgınının sona ermesini bekledi. Azrail, fakirlerin insanların arasında kol geziyordu. Londralılar enfeksiyonun kaynağı olduğunu düşündükleri köpekleri ve diğer ev hayvanlarını öldürmeye başladı; hastalığın esas taşıyıcısının farelerin üzerinde yaşayan pireler olduğu henüz bilinmiyordu. En ünlü günlük yazarlarından Samuel Pepys, "Halk arasında vebadan ölenlerin acı haberini ileten çanlar durmadan çaldı, dün gece kırk kişi öldü (...) çanlar ya ölümleri bildirmek ya da cenazeler için çalındı."[67] Veba salgını sona erdiğinde Londra'da toplam 70 bin kadar insan hayatını kaybetmişti.

Şehir bu felaketin yaralarını saramadan, o dönem için alışılmadık sıcaklıklarda seyreden bir yaz mevsimi yeni bir yıkımı beraberinde getirdi. Londra Ağustos'un son günlerinden itibaren güneybatıdan gelen sıcak ve kuru hava akımının etkisi altına girdi. Şehir aşırı sıcaklardan dolayı kavruluyordu, fırıncı Thomas Farynor ürünlerini II. Charles'ın kraliyet sofrasına ulaştırmak için korurken başına bir kaza geldi. 2 Eylül 1666 Pazar gecesi Farynor Pudding, Lane'deki fırınını ocaktaki ateşin söndüğünden emin olmadan kapattı. Alevler, dar sokak boyunca dizili talihsiz ahşap evleri hızla sardı. Evlerin üst katlarının birbirine çok yakın olması kıvılcımların Pudding Lane'nin bir tarafından diğer tarafına sıçramasını ve oradan da komşu caddelere yayılmasını kolaylaştırmıştı. Her gece esen kuvvetli rüzgârlarla yangın tam anlamıyla bir ateş fırtınasına döndü. Londra'nın acil durumlar için hazır bulunan tam teşekküllü bir itfaiye birliği vardı. Teçhizatlarının arasında itfaiye arabası da mevcuttu. Ancak itfaiye olay yerine ya çok geç geldi ya da aşırı sıcaklık yüzünden yangının kaynaklandığı bölgeye çok yaklaşa-

67. http://ocp.hul.harvard.edu/contagion/plague.html.

madı. Tam bir yeteneksiz politikacı örneği olan Londra'nın belediye başkanı Sir Thomas Bludworth, "O yangını bir kadın üzerine çişini yaparak bile söndürebilir" demecini verdikten sonra istifa etti.

Pazar günü öğleden önce söndürme çalışmalarının çoğu durdu; artık insanlar sadece canını ve kişisel eşyalarını kurtarmak için çabalıyordu. Pazartesi günü yangın, o zamanlar da en az bugünkü kadar önemli olan, bankerlerin ve borsacıların yaşayıp işlerini yürüttükleri bölgeyi sardı. Modern finans merkezlerinin bu ilk örneğinde, finansçılar altın sikkelerle dolu sandıklarla nakit stoklarını transfer ediyordu. Thames Nehri ateş fırtınasının güneye doğru ilerlemesini engelledi, ancak şehrin kuzey kısmı ciddi zarar görmüştü. 4 Eylül Salı günü Aziz Paul Katedrali alevler arasında kalınca, geride kalan Londralılar için yürek sızlatan bir manzara ortaya çıktı. Kalın taş duvarların Tanrı'nın evini koruyacağı düşünülmüştü. Büyük bir talihsizlik sonucu katedral o sıralar restorasyon çalışmalarından dolayı tahta ve kolayca yanabilir bir yapı iskelesiyle çevriliydi ve pek çok kitapçı sözde en güvenli yer olmasından dolayı hazinelerini katedralin mahzenine getirmişti, dolayısıyla Aziz Paul Katedrali'nin iç kısmı da büyük oranda alev almıştı. Salı akşamı rüzgârın şiddeti azaldı, deniz kuvvetlerinin barutundan faydalanılarak açılan yangın yolu da kısmen etkili oldu ve yangın Çarşamba akşamına doğru söndürüldü. 13 binden fazla ev zarar görürken 80 bin kadar Londralı evsiz kaldı. Yangında ölenlerin sayısı tam olarak belirlenmedi; altı ila sekiz olarak ifade edilen resmi sayı kimseye ikna edici gelmemişti. Sonraki yıllarda yeni bir Londra inşa edildi – artık evler ahşap değil taştandı. Sir Christopher Wren, yeni ve ihtişamlı bir Aziz Paul Katedrali inşa etti. Ayrıca felaketin anısına, aynı isimdeki metro durağına oldukça yakın bir yerde bugün kısaca *Monument* (Anıt) olarak bilinen bir anıt inşa edildi. Bu anıt, Londra'yı ziyaret edip de sabırla 311. kata kadar çıkabilen ziyaretçiler için küllerinden doğan bir anka kuşu misali yükselen eşsiz şehrin muhteşem manzarasını sunuyor.

Bu çağda Dünya'nın diğer bölgelerinde gerçekleşen iklimsel değişiklikler havanın soğumasından ziyade nem oranının azalmasına ve kuraklığa sebep oldu. Bu durum özellikle Amerika kıtası için geçerliydi ama Avrupalıların yerleşim yerlerini de etkiledi. ABD'nin Virginia eyaletindeki selvi ağaçlarına yapılan yaş halkası incelemesi, 1570'ten

1612'ye kadarki dönemde pek çok şiddetli kuraklık döngüsünün yaşandığını ortaya koydu. İklim koşullarından kaynaklanan su yetersizliği, İspanyol sömürgecilerin ve işgalcilerin 1565'te oluşturduğu Güney Carolina merkezli Santa Elena adlı topluluğun yaklaşık yirmi yıl sonra bölgeyi terk etmesinde etkili oldu. O zamanlar İspanyol egemenliğinin merkezi olan bölge güneye, yani bugünkü Florida'ya doğru kaydı. İlk İngiliz sömürgeciler için de durum çok parlak sayılmazdı: Günümüzde açık hava tiyatrolarında sahnelenen *Lost Colony* [Kayıp Sömürge] dramasındaki kurbanlar bir zamanlar onlardı.

1585 yılında, girişimci denizci (ve yağmacı) Sir Walter Raleigh bugün Kuzey Carolina eyaletinde yer alan Roanoke Adası'nda bir İngiliz kolonisi kurmayı denedi. Açlık ve yerlilerle giderek artan çatışmalar, sömürgecilerin hemen bir sonraki yıl, meşhur kaptan Sir Francis Drake'ye kendilerini İngiltere'ye geri götürmesini teklif etmesine neden oldu. Gemilerinin depoları patates ve mısır gibi Yeni Dünya ürünleriyle doluydu. Raleigh 1587'de yeni bir hamlede bulunarak yaz mevsiminde sömürgecileri yeniden Roanoke Adası'na yolladı. Birkaç hafta sonra adada Virginia Dare adında anadili İngilizce olan ilk kız çocuğunun dünyaya gelmesi sömürgenin kısa tarihinde yaşanan az sayıdaki güzel hadiselerden biriydi. 22 Ağustos 1587'de gemiler geri dönmeye başladı ve Vali John White diğer kuvvetlerin en yakın zamanda erzakla geri geleceğinin sözünü verdi. Bundan birkaç ay sonra transatlantik seyahat imkânı azalmıştı: 1588 yılında İspanya'yla yapılan savaş, meşhur Armada Muharebesi'ne yol açtı ve bütün deniz girişimcilerinin elini kolunu bağladı. White'ın adaya ancak 1590 yılında geri dönebildiği yazılmıştır; tam olarak torunu Virginia Dare'in üçüncü yaş gününde. Ancak ortada ne küçük kızdan ne de diğer yerleşimcilerden bir iz vardır. İngilizler tarafından kurulan köy terk edilmiş, çatışmaya dair herhangi bir iz bulunmamıştır. Çitlerden birine *Croatoan* kelimesi kazınmıştır. Yeni gelenler şaşkınlıkla bu sözcüğün o bölgedeki yerlilerin soyuyla ilgili bir isim ya da sömürgecilerin daha verimli topraklar bulmak için taşındıkları bir adanın ismi olduğunu düşünmüştür. Roanoke Kolonisi'nin kaderi hep bir sır olarak kalmıştır. Ancak Raleigh ve Kraliçe'nin kendilerine yeni bir dünya kurmak için istedikleri koşullar araştırılabilmiştir: David Stahle gibi iklim araştırmacıları o bölgedeki iklim koşullarının 800 yıllık bir haritasını çıkarıp yerleşimcilerin teşebbüslerine en kurak

dönemde başladıklarını (1587-1589) gösterdi: Başarısızlığa mahkûm olmuşlardı.[68]

Kuraklık Kuzey Amerika kıtasına başarılı bir şekilde yerleşen ilk İngiliz kolonisini de neredeyse başarısızlığa uğratacaktı. 1607 yılında Virginia'da karaya ayak basan Britanyalılar, tahtadan çitlerle çevrili bir yerleşim yeri kurarak buraya Kral'ın şerefine "Jamestown", köyün yanından akan nehre de "James Nehri" oadını verdi. Bu teşebbüs de bir süre sonra iklimsel açıdan oldukça elverişsiz bir evreye girdi: Yeniden yapılandırılan 770 yıllık sürece göre, o bölgedeki en kurak yedi yıllık dönemdi bu. Kuru toprak az miktarda mahsul veriyordu –Virginia tütünü yenmiyordu elbette– ve kış için yeterli miktarda gıda depolamak oldukça zordu. Açlık insanların bağışıklık sistemlerini bir kez daha zayıf düşürdü ve enfeksiyona yakalanma risklerini artırdı. 1609 yılının yaz ayında, Jamestown'daki 215 sömürgeciden "kıtlık kışı"nı yalnızca altmışı atlatabildi. Başlangıçtaki yerleşim yerinin bir kısmının bugün sular altında olması arkeolojik kazı çalışmaları yürütülen Jamestown'daki açık hava müzesinin bugünkü ziyaretçilerinin dikkatini çekecektir: James Nehri bugün, önceki kuraklık yıllarındakinden çok daha geniştir.[69]

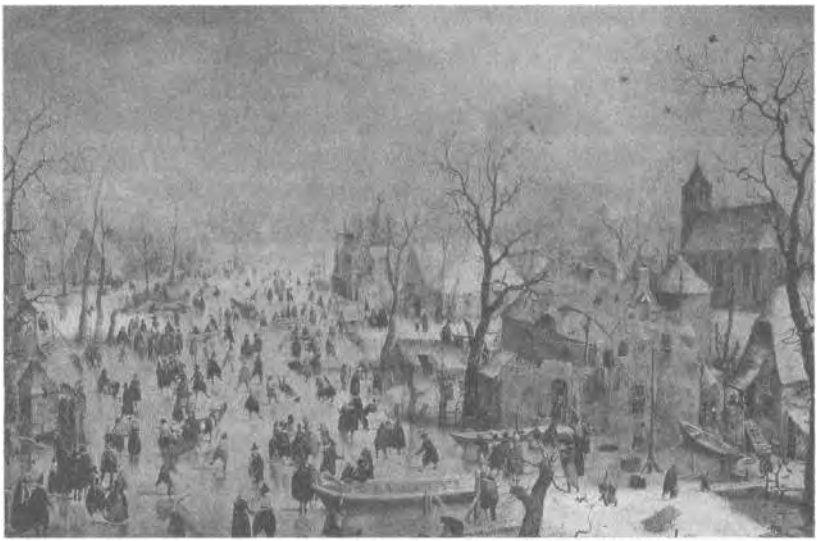
Aydınlanma düşüncesi yayıldıkça, olağanüstü hava koşullarını cadılığın bir alameti ya da Tanrı'nın gazabı olarak görenlerin sayısı da azaldı. Bu koşullar değişken doğanın mantıklı bir biçimde açıklanabilen ve bilimsel yöntemlerle incelenip kanıtlanabilen birer ifadesi olarak kabul edildi. Artık Isaac Newton'ın, Benjamin Franklin'in ve *Systema naturae* [Doğa Sistemi] adlı eseriyle doğa tarihi sistematiğini kuran Carl von Linné'nin devriydi.

Rüdiger Glaser, muazzam sayıda veriye ve kaynağa dayandırarak yazdığı *Klimageschichte MittelEuropas* [Orta Avrupa'nın İklim Tarihi] adlı muhteşem eserinde, 1739-1740 kışında yaşanan olağanüstü iklim koşullarını güçlü bir biçimde tasvir etmiştir. Bu kışı, bir başka olağandışı koşulla mukayese etmiştir (ki bu kitaptaki başka bir bölümün konusudur): "Ekim ayının havası kış şartlarına ayak uydurdu. Rusya'dan gelen yüksek basınç dalgası Orta Avrupa'yı etkisi altına

68. David W. Stahle v.d.: "The Lost Colony and Jamestown Droughts", *Science* 1998; 280: s. 564–567.
69. Ronald D. Gerste, "Das Dorf im Fluss", *Die Zeit*, 10 Mayıs 2007.

aldı. Ayın sonunda, ilk önce Doğu Almanya'da nehirler donmaya başladı. Vakanüvisler kısaca tek bir güzel gün yaşanmadığını yazdı ve bu ayı 1709'un Ekim'iyle karşılaştırdı. Ayın sonundan itibaren hissedilen aşırı soğuklar Kasım ayında da devam etti. Orta Avrupa'daki nehirlerin neredeyse hepsi dondu. Sadece Aralık ayı belirgin bir biçimde daha ılıman geçti, nehirlerin bazıları eridi ve güney bölgelerde ay boyunca değişken hava sıcaklıkları kaydedildi. Birçok vakanüvis kış mevsiminin sona ermek üzere olduğunu düşünürken, 4 ve 5 Ocak'tan itibaren aşırı soğukların yaşandığı yeni bir evreye girildi; Ren, Main ve Neckar nehirleri dondu ve erimeleri Mart ayının ortasını buldu. Frankfurt, Mainz ve Hanau'da sadece aşırı soğuk kış dönemlerinde ve donan nehirlerin üzerinde yapılan panayırlar rengârenk bir telaşla başladı ve donmuş nehirler üzerine fıçılar yerleştirildi, satış yapılan barakalar kuruldu. Donan Thames Nehri'nde yapılan panayırların en ünlü tasvirlerinde hep buna atıfta bulunulurdu. Soğuk tüm Avrupa'yı etkisi altına aldı. Konstanz Gölü bile uzun bir süre boyunca buz tuttu. Tüm bunların nedeni, Britanya Adası üzerinden yayılan ve aşırı soğuk havayı kuzeyden Akdeniz'e doğru ilerleten yüksek basınç dalgasıydı. Bu hava şartları Şubat ayında da kararlılığını korudu, Mart ve Nisan aylarında farklı bir şekilde de olsa devam etti ve Mayıs ayında ay sonuna kadar etkisini gösteren alışılmadık ve şaşırtıcı bir yüksek basınç tüm Avrupa'da etkisini gösterdi. Sürekli düşük seyreden sıcaklıklar, 1739'un Ekim ayında vatandaşları yaşadıkları yerleri günde iki defa ısıtmaya zorladı. Bunun sonucunda yakıt fiyatlarının artması kaçınılmazdı. Şiddetli kar yağışı sebebiyle sokaklarda güçlükle yürünüyordu, öyle ki ticaret neredeyse durma noktasına gelmişti. Saale Nehri'nin üzeri kalın bir buz tabakasıyla kaplandıktan sonra, gemi yolculuklarına da ara verilmek zorunda kalındı. Halle şehrinde konuşlanan Prusya alaylarının donmuş nehrin üzerinden kaçmasını önlemek için Saale'in buzdan arındırılması gerekiyordu; bunun anlamı nehri kaplayan buzun en azından belli bir genişlikteki kısmından kurtulmaktı. Masrafları belediye üstlendi. Toprakta yaşanan derin don olayları şehirdeki su borularının zarar görmesine de neden oldu; ayrıca mezar kazıcılarının işlerini zorlaştırdı."[70]

70. Rüdiger Glaser, *Klimageschichte Mitteleuropas*, Darmstadt, 2008, s. 187-188.

Hendrik Averkamp: Buz patencileriyle kış manzarası.

Bir Avrupa ülkesi için bu kış tam anlamıyla felaketti. Dublinli bir tarihçinin tahminlerine göre, 1739 ve 1741 yılları arasında İrlanda'da ülkenin yakın tarihindeki en soğuk dönem yaşandı. Britanyalılar tarafından yönetilen ve işgal edilen ülkenin yaklaşık 2,4 milyon nüfusunun "yirmi bir ay boyunca süren eşi benzeri görülmemiş ve hiçbir normal açıklamanın yeterli gelmediği tuhaf hava şartlarından dolayı" 300 bini hayatını kaybetti.[71] Sıcaklık değerinin aşırı düşmesi evlerdeki şişelerin içindeki sıvıların bile donmasına neden oldu ve İrlanda'da büyük bir kıtlığın yaşanmasına yol açtı.

Ancak İrlanda bir istisnaydı. Yaşanan sert kış Avrupa kıtasında önceki yüzyıldakine benzer bir felaketin yaşanmasına sebebiyet vermedi. Avrupa devletlerinin yönetimleri de havanın kanunlarını mantıklı bir biçimde incelemeye çalışan biliminsanları ve eğitimli vatandaşlarla aynı şekilde bu soruna yaklaştılar. Hava koşullarından kaynaklanan güçlükler artık mevcut bilgiler ışığında insanın ve devletin karşısında elinin kolunun bağlandığı Tanrı'nın bir sınavı ya da büyücülük değildi. 1740'ta Prusya tahtına çıkan ve bir prensin devletin ilk hizmetkârı

71. David Dickson, *Arctic Ireland*, Belfast, 1997, *Irish Independent*, 30.12. 2010.

olması gerektiğini düşünen II. Friedrich'in bu görüşünü başka yönetimler ve saraylar da benimsedi. Olağanüstü hava koşullarında ve ihtiyaç hallerinde tahıl ve temel besin maddelerinin dağıtılması için depolar kuruldu. Tarihçi Wolfgang Behringer, "Fiyatların 1740 yılında da artmaya devam ettiğini" yazdı ve yüksek ekmek fiyatları nedeniyle hanelerin bütçeleri kısıtlandı. Ancak açlık aynı zamanda yönetimlerin kötü ve mantıksız olduğu anlamına geliyordu (...) Bu açıdan bakıldığında, 1740'ta yaşanan çetin kış mevsimi sadece bir sınav değil, aynı zamanda aydınlanmanın zaferiydi.[72]

72. Behringer, age., s. 211.

1588 Yazı

"Protestan Fırtınası" İngiltere'yi İspanyol Donanması'ndan Kurtarır

ÇEŞİTLİ TİCARİ GİRİŞİMLERİ OLSA DA geçimini daha çok dilinin gücüyle sağlayan ve elinden kalemini hiç düşürmeyen adam doğa güçlerinden yakınıyordu:

> Esin rüzgârlar, esin!
> Yanaklarınız çatlayıncaya kadar üfürün! Kudurun! Esin!
> Seller, boşanın!
> Kuleleri, tepelerindeki fırıldaklara kadar sulara gömün!
> Düşünce hızıyla bir an içinde çakıp sönen kükürtlü ateşler,
> Meşeleri yaran yıldırımın öncüleri,
> Alazlayın şu ak saçlı başımı!
> Siz de ey gökler, kainatı saran o korkunç gürlemelerinizle
> Yamyassı edin şu yuvarlak dünyayı!
> Tabiatın insan döken kalıplarını paramparça edin;
> Nankör insan üreten tohumları silip süpürün![73]

William Shakespeare herhangi bir yerinin denize uzaklığı en fazla 113 kilometre olan ve denizcilikle uğraşan bir ülkenin vatandaşıydı; bu yüzden ülkesinin ekonomik ilerlemesi için ticaretin ve buna bağlı olarak doğa güçlerinin öneminin farkındaydı. 1603 yılında ya da hemen son-

73. Çeviri İrfan Şahinbaş'a aittir. –yhn

rasında *Kral Lear* adlı eseri için bu dizeleri yazdığında, ülkesinin yakın geçmişte maruz kaldığı şiddetli rüzgârları, yıldırımları ve sağanak yağışları atlattığı kesinleşmiş ve baş düşman İspanya Kralı II. Felipe ise yıkıcı bir hezimete uğramıştı. Ya da basit bir biçimde ifade etmek gerekirse: O güne kadar dünyanın gördüğü en korkunç askeri güçlerden biri olan İspanyol Donanması "Armada"ya galip gelinmişti.

Eğer VIII. Henry Katolik dünyadan çıkarken İspanyollar da dindar bir Katolik olan Felipe'yi Katolik dünyadan çıkarabilseydi bu iki ülke sadece müttefik olmayacak, aynı zamanda tek bir taç altında birleşecekti. Altı kez evlenen VIII. Henry'nin vefatından sonra Henry'nin İspanyol Prensesi Aragonlu Catherine'le evliliğinden kızı Kraliçe I. Mary İngiltere tacını giydikten bir yıl sonra, 1554 yılında Felipe'yle evlendi (bu durumda gelin, damadın ikinci dereceden teyzesi oluyordu). Mary'nin İngiltere'yi yeniden Katolikleştirmek için kullandığı yöntem ona kötü bir tarihi şöhret kazandıracaktı: *Kanlı Mary*. Dindar kraliçe, "kafirlerin" (Protestanların) yakılmasına izin veriyordu. Felipe'yle çok nadir bir araya geldikleri evliliklerinden bir çocuk sahibi olamadan 1588 yılında öldü. Karnı şiştiğinde nihayet hamile kaldığını sanmıştı, ancak karnında büyüyen şey kendisinin ve İngiltere tahtında Katolikliğin sonunu getirecek bir yumurtalık kisti ya da rahmindeki kötü huylu bir tümördü. Henry'nin uğruna Roma'yla bağları koparma noktasına geldiği ancak sonunda kellesini uçurttuğu ikinci eşi Anne Boleyn'den olan kızı Elizabeth, Mary'nin ardından İngiltere tahtına oturdu.

Henry tarafından kurulan "Anglikan Kilisesi"ni yeniden resmi kilise yapan I. Elizabeth'in izlediği politika, Ada Krallığı'nı çağın en güçlü askeri kuvvetlerine sahip İspanya'yla karşı karşıya getirdi. Böylece İngiltere, seksen yıl boyunca İspanyol egemenliğine karşı bağımsızlık mücadelesi veren Hollanda'yı destekledi. Ancak Felipe ve İspanya'nın devlet bütçesi için asıl acı verici olan, İngiliz denizcilerin ya da İspanyolların ifadesiyle korsanların, İspanyolların kısa süre sonra yok olacak refahının kaynağı olan Yeni Dünya'dan getirdikleri değerli madenleri Atlantik üzerinden sevk ettikleri nakliye gemilerine saldırmalarıydı. John Hawkins ve Francis Drake gibi kaptanlar, özel girişimciler olarak bu saldırıları ancak kraliçelerinin onayıyla gerçekleştiriyordu (kraliyet hazinesi el konan bu ganimetlerden fayda sağlıyordu). Elizabeth, Drake'i soylu sınıfına yükselttiğinde Felipe'nin İngiltere ve hükümdarının düş-

manca tutumuna dair hiçbir kuşkusu kalmadı. Uzun yıllar boyunca İngilizlerin ev hapsinde tuttuğu, *İskoçya Kraliçesi Mary* olarak da bilinen İskoçya'nın Katolik kraliçesinin kellesinin 1587 yılında Elizabeth'in onayıyla alınması bardağı taşıran son damla oldu. Felipe, Hollanda'da Alba Dükü'nün komutası altında bulunan ordusuyla İngiltere'yi işgal etmek üzere çok güçlü bir donanma hazırlattı. Bu plan başarılı olursa İngiltere hem yeniden Katolikleşecek hem de İspanya'ya bağımlı bir devlet hâline gelecekti.

Felipe, kısmen el koyduğu askerlerden oluşan (diğer devletlerden askerleri de barındıran) yeni kurulmuş ordusunu *Grande y Felicisima Armada*, yani büyük kutsanmış armada olarak adlandırdı. Adlandırmanın son kısmı için daha uygunsuz bir sözcük seçilemezdi, zira talih Armada'nın ve mürettebatının yanında olmayacaktı. İngilizler düşmanın işgal hazırlıklarını sükûnet içerisinde izlemeyi düşünmüyordu. 1587 yılının Nisan ayında, Drake o yılki İspanyol saldırılarına engel olmak için İngiliz donanmasını hazırladı. Liman kenti Cadiz'i istila ederek orada demir atmış gemilerden yirmi dördünü tahrip edip bol miktarda ganimetle yurduna döndü. İspanya tarafında öfke muazzamdı ve adanın işgalinden sonra yedi yaşından büyük hiç kimsenin sağ bırakılmayacağına dair tehditlerin yazılı olduğu bir el ilanı dağıtıldı.[74]

Ancak bu arada, 9 Şubat 1588'de, henüz donatılmakta olan Armada'nın komutanı ve Santa Cruz Markisi Alvaro de Bazan muhtemelen tifüsten kaynaklanan yüksek ateş yüzünden hayatını kaybetti. Belki de doktorların vücudundan on bir günden fazla bir süre boyunca kan almasının 62 yaşındaki de Bazan'ın ölümüne etkisi olmuştu. Onun yerine Medina Sidonia Dükü Kral Don Alonso Perez de Guzman tayin edildi. Kendisi yetenekli bir yöneticiydi ancak denizci değildi ve sonradan anlaşılacağı üzere öyle abartılı bir eylem adamı da değildi. İspanyol donanmasının bu kez en başından itibaren hava koşullarından yana yüzü gülmedi, çünkü 1587 Kasım ayında meydana gelen kasırgayla limanlarda yavaş yavaş ilerleyen Armada donanması ağır hasar aldı ve denize açılamayacak duruma geldi. Mart ayında İspanyol limanları üzerinde yeniden bir fırtına patladı ve bazıları hasar gören gemilerin tamamı demir atmadan İngiltere'ye karşı savaşmak zorunda kaldı. Do-

74. Robert Hutchinson, *The Spanish Armada*, New York, 2013, s. 50.

nanmanın büyük bir kısmı Mayıs'ın sonunda Lizbon'u terk ettikten sonra (Portekiz, İspanyol İmparatorluğu'nun Felipe yönetimi altındaki kısmındaydı) kötü rüzgârlar Armada'yı bir kez daha engelledi ve zarar gören beş gemi geri dönmek zorunda kaldı. Buna rağmen 129 yelkencisiyle beraber Armada gerçekten ürkütücüydü; donanma 30 Temmuz 1588'de İngiltere'nin güneybatı ucundaki The Lizzard olarak adlandırılan bölgede görüldüğünde, Cornwall kıyılarındaki ileri birlikleri alt ettiği düşünülüyordu. Kıyı boyunca bir işaret ışığı sistemi kurulmuştu. Düşman yaklaştığında bu ışıklar yanıyor ve İngiltere'nin limanlarına, daha da ileride Plymouth'a, Londra'ya ve Windsor ile hükümete ve kraliçeye sinyal yolluyordu.

İngilizler sonraki üç hafta boyunca düşmanın konuşlandığı bölgeye daha fazla gemi gönderdi. Gönderilen 200 kadar gemi daha küçüktü ancak bir avantajları vardı: İspanyol kalyonlarından ve üç direkli savaş gemilerinden daha seri manevra yapabilme kabiliyetine sahiptiler. Ayrıca İngilizler daha iyi ateş edebilecek bir durumdaydı, zira İspanyollar güvertelerini cephane ve yiyeceklerle öylesine doldurmuşlardı ki sonradan ek yükleme yapmak oldukça zordu. Savaş alanı için gerekli malzemeler yanlış hesap edilmişti: Gemilerde çok fazla cephane mevcuttu (ileride fırtınadan dolayı karaya oturacak gemiler tıka basa cephane yüklüydü), buna karşılık besin ve içme suyu miktarı yetersizdi. Her şeyden önce dönemin mevcut iletişim olanaklarının yavaşlığından ötürü saldırı girişiminin başından beri stratejik planlama yapmak bir sorundu. Alba'yla ordusu arasında doğrudan bir iletişim mümkün değildi. Bu nedenle Armada kanalda demir attığında işgal birlikleri sandallarında değildi. Daha da kötüsü, Alba'nın geçmek istediği Dunkerque Limanı'nı, Hollandalı isyancılar küçük ve manevra kabiliyeti yüksek kayıklarıyla kapamıştı. İngiltere'yi işgal etme düşüncesi ulvi bir dilek olarak kalacaktı ve bu dileğin kaderi, din kardeşi Felipe'yi sözlü olarak destekleyip İspanyol askerlere ve denizcilere işledikleri onca günah için günah çıkarma mektupları gönderse de maddi desteğini esirgeyen Papa V. Sixtus'un keyfine kalmıştı. Kral'ın para sıkıntısının giderek arttığını bilen Papa, en sonunda Vatikan'daki İspanyol bir diplomata bir milyon duka altın sözü verdi. Ancak küçük bir şartı vardı: Ödeme İspanyol birlikleri İngiliz topraklarına ayak bastığında yapılacaktı.

1588 yılının yaz mevsiminde Manş Denizi ve Kuzey Denizi'yle Atlantik üzerinde etkili olan hava koşulları sayesinde Sixtus, böyle bir maddi kayıp nedeniyle uykusuz geceler geçirmek zorunda kalmayacaktı. 31 Temmuz 1588'de Plymouth yakınlarında her iki tarafın da birbirine pek kalıcı hasarlar vermediği ilk deniz savaşı gerçekleşti. Sonrasında İspanyolların şanssızlığı devam etti: Gemilerinden iki tanesi çarpışarak savaştan ayrıldı. Francis Drake gece vakti terk edilmiş gemilere çıkarak bol miktarda barutun yanında (İngilizlerde barut az bulunuyordu) yaklaşık 50 bin duka altını da ele geçirdi: İspanyol mürettebat panik yüzünden muazzam miktarlarda para ve üzeri mücevherlerle kaplı bir sandık dolusu kılıcı gemide unutmuştu. Bunlar Felipe'nin İngiltere'nin en seçkin Katolik ailelerine verilmek üzere değerlendireceği hediyeler olacaktı. Bu ailelere geleceğin İngiltere'sinde satraplık rolü ve ilaveten vatan hainliği unvanı takdim edilecekti.

İspanyol donanması, sonuç alınamayan diğer çatışmalar ve sekiz fener gemisinin rüzgâr nedeniyle Armada'ya doğru sürüklenmesinin ardından, İngilizlerin (yeni takvime göre) 7 Ağustos 1588'de meşhur saldırılarını başlattıkları Calais'te toplandı. İspanyol tarafında panik hâkimdi. Gemilerinden hiçbiri yanmadı çünkü pek çok kaptan gemilerinin zincirlerini keserek kaçtı. Hilal biçimindeki klasik askeri düzen böylece kırılma noktasına geldi. Ertesi sabah kraliyet donanması hâlâ düzen kuramayan İspanyollara saldırdı. İngiliz başkomutan Effinghamlı Lord Howard gelişmeleri, Elizabeth'in istihbarat başkanı Sir Francis Walsingham'a bir tablo anlatır gibi aktardı: "Kuvvetleri son derece büyük ve güçlü, buna rağmen tüylerini teker teker yoluyoruz."[75] İngiliz gemilerinden hareket kabiliyeti en yüksek olanlar Armada'yı iyice sıkıştırdı; zaman zaman kraliyet donanmasına ait on yedi tane küçük birlik, 800 ton ağırlığındaki *San Felipe* ve *San Pedro* gemilerine saldırıyordu. Medina Sidonia'nın sancak gemisi *San Martin* de atışlarında hedefi tutturmakta oldukça başarılıydı. Bu sadece düşmana karşı verilen savaş değildi, gemideki papazlardan birinin de yazdığı üzere, aynı zamanda derinlerde bir tehlikeye karşı da savaş veriliyordu: "Tüm gün boyunca karaya oturmamak için pruvayla havaya karşı direndik, yine de toplarımızı arzu ettiğimiz gibi yerleştiremedik." Hıristiyan ha-

75. Hutchinson, age., s. 161.

yırseverliğinden pek de eser olmayan sözlerine şöyle devam ediyordu: "Gemideki adamlardan bazıları öldü ama zaten bir önemleri de yoktu. Dükün başına bir şey gelmemesiyse bir mucizeydi."[76]

Adını Flandre kıyı şehrinden alan Gravelines Deniz Savaşı'nda İspanyollar beş gemi kaybederken geriye kalanların birçoğu da ağır hasar gördü. Medina Sidonia, İngiltere'nin işgaline artık ihtimal vermiyordu. O zamana kadar İngilizlerin lehine güneybatı yönünden esen rüzgâr yön değiştirmişti, artık güneyden esiyordu. Medina Sidonia savaş konseyini toplantıya çağırdı ve kanala geri dönme kararı alındı: "(...) tabii hava koşulları izin verirse. Aksi takdirde rüzgâr takip edilmeli ve Kuzey Denizi üzerinden İspanya'ya doğru yelken açılmalı. Armada'da en çok ihtiyaç duyulan şeylerin eksik olduğu ve o zamana kadar direnen gemilerin ağır hasar gördüğü unutulmamalıdır." Ancak uyarı niteliğinde bazı sesler de yükseliyordu; örneğin bir subaya göre Britanya Adası'nın etrafını dolaşmak, La Coruna'ya ulaşana dek "onlar için fazlasıyla bilinmez olan fırtınalı denizden geçerek" yaklaşık 400 kilometrelik bir yolculuk demekti.[77]

Fırtınalı denize dair uyarıların ne kadar gerçekçi olduğu sonradan anlaşıldı. Gemiler sadece yağmur ve fırtınada yolculuk yapmak zorunda kalmadı aynı zamanda donanmanın büyük bir kısmı Hebridlere sürüklendi; yaklaşık on beş gün boyunca güneyden esen rüzgâr, gemilerin planladıkları yönde ilerlemelerine mâni oldu. Denizde mahsur kalmışlardı ve planlamayı yapanlar bu durumu hiç beklemiyordu. Gemilerde yeteri kadar erzak yoktu. Artık ortak bir düzende ilerleyemeyen gemiler, en sonunda İskoçya'nın ve İrlanda'nın güney kıyılarının etrafından dolanmayı başardıklarında, batıdan gelen bir başka fırtınaya yakalandılar. Kuzey Avrupa'dan Danimarka'ya kadar hava durumunu belirleyen yine kuzey kutbunun yüksek basınç bölgelerinin alışılmışın dışında etkinliğiydi. Ünlü astronom Tycho Brahe, orada bazı ölçümler yaparak Armada'nın yolculuğu boyunca hâkim hava koşullarına ilişkin tarihi kaynakları destekleyen verilere ulaştı.[78]

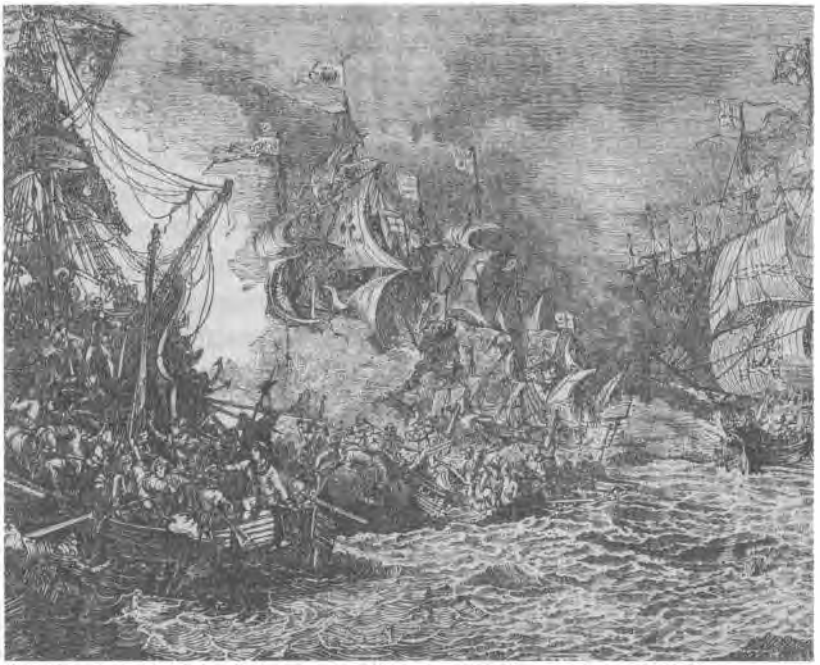
21 Ağustos'ta Medina Sidonia'nın Felipe'ye yazdığı mektubun satırları endişeli dolu şu sözcüklerle bitiyordu: "Tanrı bize güzel bir hava

76. Hutchinson, age., s. 165.
77. Hutchinson, age., s. 170-171.
78. Lamb, age., s. 386-395.

bahşederse limanlara ulaşabiliriz, çünkü ordunun ve deniz kuvvetlerinin kurtuluşu buna bağlı."[79] Bunun yerine, İskoçya önlerinde Armada'yı sis bulutları, ardından yeniden fırtınalar ve deyim yerindeyse kasırgalar karşıladı. En az yirmi yedi gemi kayalıklara çarptı, kıyıya oturdu ya da battı. Felaketlerin en kötüsü *Girona* adlı üç direkli savaş gemisinin başına geldi: Gemi bugünkü Kuzey İrlanda Antrim Kontluğu'nun bulunduğu yerde, iki büyük kayalığa doğru savrulup ikiye ayrıldı. Gemideki yaklaşık bin kişiden (bunların arasında 300 köle de vardı) geriye sadece dokuzu kaldı. O zamanki koşullara göre devasa boyutlara sahip, yaklaşık 1200 ton ağırlığındaki *El Gran Cin* Mayo Kontluğu kıyılarında battığında 200'den fazla mürettebat boğularak can verdi. 25 Eylül'de ise bu kez Donegal Bay'da üç yelkenli gemisi kaza yaptı. Hayatta kalanlardan biri olanları şöyle anlatıyordu: "Büyük bir fırtına bordadan vurdu; dalgalar gökyüzüne kadar yükseliyordu. Halatlar bizi sabit tutamıyor ve yelkenler işe yaramıyordu. Sonunda üç gemiyle birlikte kocaman kayalarla çevrili ince kumlu bir kumsala savrulduk."[80] Kum "ince" olabilirdi ancak bölge sakinlerinin öyle olmadığı aşikârdı: Karaya vuran gemideki bin kadar İspanyol İrlanda'da öldürülmüştü.

Medina Sidonia evine geri döndü, ancak mürettebatının büyük bir kısmı bunu başaramadı. 21 Eylül'de Santander'e ulaşıp kralına acıyla şu satırları yazdı: "Karşılaştığımız zorlukları ve acıları tarif etmek zor. Yaşadıklarımız bir geminin yolculuk esnasında kaldırabileceğinden çok daha fazlasıydı. Bazı gemilerde iki hafta boyunca içecek su yoktu. Sancak gemisinde 180 kişi hayatını kaybetti, dört gemi rehberinden üç tanesi öldü ve mürettebatın geri kalanı hastalandı."[81] 129 gemiden en az 50'si kayboldu. İngilizlerle çatışmalar haricinde fırtına ve gemi kazaları nedeniyle ölen İspanyolların sayısının 5400 olduğu tahmin edilmektedir. İngiltere bu savaşta (ateş gemisine dönüştürülen sekiz aracın haricinde) tek bir gemi bile kaybetmedi, ancak 150 asker hayatını kaybetti. Kraliyet hazinesinin ya da gemi sahiplerinin savaşlardan sonra gerekli onarımların yapılabilmesi için harcaması gereken tutar, önceden sayısız geminin onarımının yapılması için gereken miktardan daha düşüktü. Zafer tamamen İngilizlerindi ve Felipe bu durumdan

79. Hutchinson, age., s. 184.
80. Hutchinson, age., s. 193.
81. Hutchinson, age., s. 200.

Etkileyici bir savaş kargaşası. Fırtınalar nedeniyle Britanyalı savaş gemilerine kıyasla İspanyol Armada'sında çok daha fazla kurban verildi.

şöyle yakınıyordu: "Ben donanmalarımı fırtınaya ya da dalgalara değil insanlara karşı savaşmaya yollamıştım." Bu değerlendirme, İngiltere'de (ve Protestan mezhebine mensup diğer ülkelerde) basılan hatıra paralarının şekillenmesine vesile oldu, paraların üzerlerinde şöyle yazıyordu: "Flavit Jehova et dissipate sunt", yani Tanrı esti ve hepsini darmaduman etti. Sonradan "Protestan Rüzgârı" olarak adlandırılan fırtına, Felipe'nin donanmalarını İngiltere'ye yolladığı diğer iki girişimde de güvenilir bir müttefik olarak kendini gösterdi: 1596 yılının Ekim ayında çıkan bir kasırga Galiçya kıyıları yakınlarında otuz geminin hasar görmesine neden oldu ve zar zor ilerleyen bu yeni Armada donanmasını geri dönmeye mecbur bıraktı. Bundan bir yıl sonra yine bir İspanyol donanması, Cornwall'in güneybatı kıyılarına 50 kilometre kadar yaklaşmayı başardı, ancak tarih tekerrür edince fırtınada yirmi dokuz gemi battı ve bu donanma da ülkesine geri dönmek zorunda kaldı.

1588'de Felipe'nin Armada'sına karşı kazandığı zafer ve İspanyol deniz birliklerini defalarca hezimete uğratması, İngiltere'ye denizlerde üstünlük sağlayan en büyük güçlerden biri olmanın yolunu açtı ve sonrasında İngiltere bir dünya gücü olarak kabul gördü. Yeni Dünya'nın kuzey kısmında, "Bakire Kraliçe" Elizabeth'in şerefine Virginia adı verilen ilk kalıcı İngiliz kolonisi kurulduktan kısa bir süre sonra anadil İngilizce olacaktı. Daha kraliçesinin başta olduğu dönemde (Kraliçe 1603 yılında öldü) şiirde ve sahne sanatlarında altın çağına ulaşan bu lisan, günümüze tartışmasız dünya dili olarak ulaşacaktı. *Fırtına* adlı eserinde binlerce İspanyol denizci İngiltere ve İrlanda kıyılarında hayatını kaybederken, Napoli Kralı'na açık denizlerde daha merhametli bir kader bahşeden ve bu anlamda doğa güçlerine bir teşekkür borcu bulunan eli kalem tutan adamın altın çağını yaşamasına da bir o kadar katkı sağlamıştı:

> Ben şimdi bir dönümlük kurak Bodwen, süpürgeotu, katırtırnağı için binlerce millik denizi tüm kalbimle verirdim. Tanrı'nın isteği gerçekleşir! Ama ben yine de kuru bir ölüm isterim![82]

82. William Shakespeare, *Fırtına*, İlk Perde, İlk Sahne (Gonzalo).

Ocak 1709

"Hafızalardaki En Soğuk Kış..."

Kayıp Şehir Dunwich

Al Stewart'ın 1709 kışına övgüsünde adı geçen *kayıp şehir Dunwich*, bir zamanlar kralın ikamet ettiği şehirdi. Daha sonra ancak hava felaketlerinin kurbanı olarak resmedilmeye değer mütevazi bir köye dönüştü. Bugün yaklaşık 800 kişilik nüfusuyla Suffolk'ın kıyı şeridinde yer alan Dunwich, bir zamanlar Doğu Anglia Krallığı'nın başkentiydi. 6. yüzyılda kuruldu ve 918 yılında İngiltere Krallığı'nın topraklarına katıldı. 11. yüzyılın sonuna doğru Dunwich'te yaklaşık üç bin insan yaşıyordu, burası her geçen gün gelişen ve bu parlak devrinde neredeyse o zamanların Londra'sı kadar büyük bir liman şehriydi. 13. yüzyılda çıkan şiddetli fırtınalar şehrin altın çağının da sonunu getirdi: 1 Ocak 1286'da şehrin büyük bir kısmı hasar görmüştü, bir sonraki yılın Şubat ve Aralık aylarında birçok yapı bir kez daha acınacak derecede harap oldu. Tarihte adı İkinci Marcellus Seli olarak geçen fırtına dalgası, 16 Ocak 1362'de o zamana kadar yeniden inşa edilmiş tüm yapılara zarar verdi. Dunwich'teki sekiz kilisenin tamamı 14. yüzyıldaki fırtına dalgalarının ve kıyı erozyonunun kurbanı oldu.

Son yıllarda yapılan sualtı arkeolojik çalışmalarında kullanılan yeni yöntemlerle kıyı şeridinin üç ile on metre arasındaki derinliklerinde eski Dunwich yerleşkesine ait izlere rastlandı. Bu esnada keş-

fedilen temel duvarların içerisinde St. Katherine Kilisesi'ne ait bir duvar da mevcuttur. Dunwich'in bir uyarı niteliği taşıdığı düşünülmektedir: İklimdeki ya da hava durumundaki aşırı değişimlerin kıyı şeritlerini tehlikeye sokmasıyla birlikte yaşanan kötü hadiselere dair bir işarettir. O bildik İngiliz ironisiyle "İngiltere'nin Atlantis'i"dir.

1970'lerin sonları ve 1980'lerin başlarında İskoç şarkıcı ve gitarist Al Stewart, pop ve rock müzik alanında bir süperstardı, "The Year of the Cat"[83] ve "Time Passages"[84] gibi liste başı şarkıları dünya çapında dillere dolandı. Bu folk-rock müzisyenini dönemin diğer sanatçılarından ayıran şey şarkı sözlerinde çoğunlukla geçmişe değinmesiydi. "Year of the Cat" adlı şarkıda İngiliz donanma komutanı Lord Grenville'in bir rolü vardı, "Palace of Versailles"[85] adlı şarkısında Bastille'den yükselen dumanlardan bahsederken, "Ellis Island"[86] Yeni Dünya'da daha iyi bir gelecek arayan neslin marşıydı. Stewart konularına sadık kaldı ve yakın geçmişteki hatırı sayılır önemde bir meteorolojik olaya da şarkılarından birinde yer verdi:

Hatırlanan en soğuk kış 1709'daydı
Neptün hattı boyunca Fransa kıyısında deniz donup kaldı
Silinip gitti Kayıp şehir Dunwich'in sahili
Derler ki eğer dinlerseniz
Hâlâ dalgaların altında çalan kilise çanlarını duyabilirsiniz

"Hatırlanan en soğuk kışın" hikâyesi, Kral XII. Karl'la birlikte Rusya'nın uzak köşelerine yolculuk eden İsveçli bir askerin gözünden anlatılır. İkisi de Rusya'daki sert kışın kurbanı olur (daha sonra bahsi geçecek diğer iki istilacı gibi): "Rüzgâra karşı ateş ettiğimiz anda, kış mevsiminin kolları bizi yakaladı." Burada şiirselliğin çok az bir payı vardır: Düşman ülkedeki bitmek bilmez sert kış koşullarından dolayı İsveç ordusu şüphesiz acı içindeydi. XII. Karl nihayetinde üstesinden gelinemeyen lojistik sorunlar, Rusya'nın ezici gücü ve kendi kibri

83. Kedinin yılı. –çn
84. Zaman geçitleri. –çn
85. Versay Sarayı. –çn
86. Ellis Adası. –çn

yüzünden yenildi. İsveç'in Avrupa'nın büyük güçlerinden biri olarak geçirdiği dönemi sona erdiren (bugünkü Ukrayna'da yapılan) Poltava Savaşı kışın değil, 8 Temmuz 1709'da, yani yaz mevsiminin ortasında yaşandı.

Stewart'ın bunun dışında öylediği her şey doğruydu, bilhassa bu güzel baladının ismi oldukça yerindeydi. Bu dönemde yaşayan insanlar için 1709 yılının başında kış mevsimi aşırı soğuktu, o döneme kadar Orta Avrupa'da buna benzer çok az kış yaşanmıştı. 20. yüzyılda 1979 yılının Şubat ayı o güne kadar görülmüş en soğuk kıştı ve belki okuyucuların bazılarının hatırlayabileceği gibi o yılın ilk günlerinde de havalar buz gibiydi. 1979 yılında yılbaşı gecesinde sıcaklık değerleri yaklaşık yirmi beş derece düştü. Wolfgang Rammacher'in yaptığı araştırmalara göre, son iki yüz yılda Almanya'nın büyük bir kısmını etkileyen bu hava koşullarının eşi benzeri görülmemişti.[87] "İki yönlü bir darbe" yaşandı: İlk yoğun soğuk hava dalgasını, altı hafta içinde bir diğer dalga takip etti. Bu dalga bilhassa Kuzey Almanya'da alışılmadık derecede yoğun kar yağışlarına neden oldu. Güzelce ısıtılmış dairelerinde ABD ya da Britanya müzik listelerini dinleyen herkes Al Stewart'ın "Song on the radio"[88] adlı yeni şarkısından hoşlanabilirdi.

Daha önceki tarihlerde yaşanan olağanüstü hava olaylarının aksine insanları tehdit eden bu olağanüstü hava koşullarının yaşandığı 1708-1709 kışında, değişiklikleri sadece gözlemleyip kayıt altına almakla kalmayan, aynı zamanda sınıflandırmaya ve niceliğini belirlemeye çalışan *bilimsel topluluk* benzeri bir ekip de vardı. Birbiriyle uyumlu olmayan ve tek tip bir ölçeklendirmeye dayanmayan (örneğin Celcius, Fahrenheit) termometrelerle ölçümler yapıldı, gazeteler de havanın anormalliklerini (ya da normalliklerini) yayımladı. Bu araştırmacıların arasında Berlin'de yaşayan astronom Gottfried Kirch ve eşi Bayan Maria-Margaretha, Danzig'den Wilhelm Wilke, Bremen'den Albert Meyer, Hamburg'dan Profesör Mentzer, Halle'den Georg Remus ve matematik profesörü Christian Wolff'un doktora öğrencileri yer almaktaydı. O dönem "hava camı" olarak adlandırılan ölçüm cihazları her zaman güvenilir değildi; 22 Mart 1709'da Maria-Margaretha Kirch buzlar

87. http://www.winterplanet.de/Winter1709/Winter1709.html
88. Radyodaki Şarkı. –çn

çözülürken önceki yüzyılın ölçüm cihazlarının o dönemin soğuklarıyla tarihe karıştığını yazıyordu: "Hava camımız on altıyı göstermesine rağmen dondurucu bir soğuk yoktu. Aşırı soğuk dönemde cihaz zarar görmüş olmalıydı, çünkü uzun zamandan beri tam ortasında küçük bir çatlak vardı." Buna benzer yorumlara ve Almanca konuşulan Hollanda, Fransa, İngiltere ve diğer yerlerdeki araştırmacıların aldığı sayısız ölçümlerin sonuçlarının özenle bir araya getirilmiş hallerine ulaşabilmemizi, 1709 kışıyla alakalı verileri yaklaşık 50 yıl önce, *Berichte des Deutschen Wetterdienstes*[89] adı altında bir seride yayımlayan Walter Lenke'ye borçluyuz.[90]

Lenke, alışıldık olmayan bir şeyin şahidi olma duygusunu, yani o dönemde her ay bir gözlemciyi etkisi altına alan o hissi şöyle tarif etti: "1708-1709 kışının meteoroloji tarihinde önemli bir yeri olduğunu biliminsanları daha o günlerde biliyordu, çünkü pek çok yerde bahsi geçen zorluklara ve kısıtlamalara rağmen, havanın soğukluk derecesi ilk defa yaklaşık olarak kaydedilmişti. Havanın seyrinden yola çıkılarak don sürecinin başlangıç ve sonunun yayıldığı ve çok az sayıda günde farklılık gösterdiği anlaşıldı. 1708-1709 dönemi kışının en önemli özelliği Avrupa'nın büyük bir kısmında aynı zamanda yaygın olarak yaşanmasıydı. Baltık Denizi 1708 Aralık ayından itibaren buz tutmaya başladı. Sonraları insanlar Kopenhag'dan Bornholm'e kadar kızaklarla yolculuk eder oldu. Baltık Denizi'nin neredeyse tamamı buz tutmuş olmalıydı. Konstanz Gölü'nün de büyük bir kısmı donmuştu. Donun uç noktadaki etkileri Akdeniz'in belli kısımlarında da gözlemlendi, örneğin Korsika Adası'nda binlerce zeytin ağacı dondu."[91]

Kış erken gelmişti. 15 Ekim 1708 sabahında Berlin'deki hava sıcaklığı (dönüştürülen sıcaklık değeri) -4 °C olarak ölçüldü, bundan beş gün sonra Halle'de hava sıcaklığı -7,5 °C'ydi. Kasım ayı çok daha ılıktı, Berlin'deki ortalama hava sıcaklığı 8 ile 9 °C arasında değişkenlik gösteriyordu, Hollanda'da Delf'te ise sıcaklık Berlin'den biraz daha yüksek, 10 °C civarındaydı. Aralık ayı, tıpkı yeniçağın çetin geçen diğer

89. Alman Meteoroloji Servisi Raporları. –çn
90. Walter Lenk, "Untersuchung der ältesten Temperaturmessungen mit Hilfe des strengen Winters 1708 – 1709," *Berichte des Deutschen Wetterdienstes,* Nr. 92, Band 13, Offenbach 1964. Bayan Kirch'ten yapılan alıntı 15. sayfadadır.
91. Lenke, age., s. 27.

kış mevsimleri gibi, Almanya'nın büyük bir kısmında gözlemlenen fırtınavari batı rüzgârları ve karla karışık yağmurla birlikte gelen soğuk havayla başladı. Berlin ve Halle şehirlerinde 15 Aralık günü termometrelerdeki sıcaklık değeri -7 °C'ye düşmüştü; aynı gün içinde Zeitz şehrinde ölçülen hava sıcaklığının -19 °C olması, o dönem kullanılan ölçüm cihazlarının nispeten güvenilmez olduğuna işaret etmektedir. Noel'den sonra hava sıcaklıkları tekrar artı değerlere ulaştı, öyle ki Berlin'de "az miktardaki kar o günlerde tamamen eridi."[92]

4 Ocak 1709'da ilk yoğun soğuk hava dalgası merkezi Avrupa'ya ulaştı. O gün Danzig'de ölçülen hava sıcaklığı -18 °C'ydi, bir gün sonra Berlin'de hava sıcaklığı on derece kadar düştü ve -11,4 ile -21 °C arasında seyretti. Yılın ilk günleri yağmurluydu, 7 Ocak gecesi Frankfurt am Main'da hava o kadar soğuktu ki "neredeyse tüm ağaçlar, özellikle de kayısı, şeftali ve benzeri ağaçların çoğu dondu."[93] Aynı gece soğuk hava dalgası, Fransa'da Montpellier'ye ve 8 Ocak'ta Tejo Nehri'nin ağzının birkaç gün içerisinde donduğu Portekiz'e kadar ulaştı. Böylece Güney Avrupa da soğuk hava dalgasından nasibini aldı. Bir Erdel sakinin günlüğüne yazdıklarına göre o dönemde kalacak yer bulamayan yolcular boş duraklarda donarak öldü ve tarlalardaki çoğu koyun sürüsü telef oldu.

Astronom Kirch, Berlin'de rekor sayılabilecek bir sıcaklık değeri ölçtü: Hava sıcaklığı -21 °C'ydi ve rüzgâr şiddetini artırarak beraberinde kar yağışını da getirdi, ancak bu esnada sıcaklık değerlerinde herhangi bir düşüş olmadı. Karısı Maria-Margaretha, 10 Ocak tarihinde günlüğüne şunları yazmıştı: "Çok amansız bir soğuk. Hava camı 5 dereceyi *(Celcius ifadesi yok!)* gösteriyor. Bu zamana kadar böyle bir soğuk hiç yaşamadık. Guben'de yaşadığımız zamanlarda sıcaklık bir kez 8 dereceye düşmüştü ve bu, havanın çok soğuk olduğu anlamına geliyordu. Bu gece tavuklardan biri donarak öldü ve horozun da sakalı ve ibiği buz kesti. Geceleri gökyüzü açıktı, bugün de öyle."[94] Kirch'in hava camından o güne dair elde edilen değerler günümüzün sıcaklık birimine çevrildiğinde o gün hava sıcaklığının sabah saat 8'de -30 °C ve akşam saatlerinin başında da -19 °C olduğu anlaşılıyor. Fransa'da da durum

92. Lenke, age., s. 29.
93. Lenke, age., s. 31.
94. Lenke, age., s. 32.

bundan daha iyi değildi: 10 Ocak günü Paris'te hava sıcaklığı -18 °C'ye düştü ve ertesi gün Montpellier'de hava -15,5 °C'ydi. 13 Ocak'ta sabahın erken saatlerinde Paris'teki hava sıcaklığı kış dönemindeki en düşük değerine, yani -21,3 °C'ye ulaştı. Fransa'nın en önemli nehirleri, Venedik Kanalı ve Helsingör (Danimarka) ile Helsingborg (İsveç) şehirleri arasında kalan boğaz buz tuttu. Prusya askeri birliklerinin efsanevi katı kurallarının geçerli olduğu Berlin'de bile, askerlerin donarak ölmesinden korkulduğu için merhamet gösterilerek normalde iki saatte bir değiştirilen nöbetler saat başı değiştirildi.

Sonraki günlerde sıcaklıklar birçok yerde çok az yükselirken yoğun kar yağışı başladı; ayın ortasından neredeyse 24 Ocak'a kadar yeni bir soğuk hava dalgası tüm kıtayı etkisi altına aldı. Stockholm'de dönemin tanıklarından biri altıncı katın penceresinden tüküren bir adamın tükürüğünün yere ulaştığında küçük buz parçalarına ayrıldığına dair söylentiler yaymıştı; elbette biraz abartıyor olmalıydı. Ocak ayının son günlerinde daha ılıman bir hava etkili olurken 6 Şubat'ta yeniden bir don dönemine girildi. Termometrelerin gösterdiği sıcaklığın tekrar yaklaşık -15 °C'ye düştüğü Viyana'dan Berlin'e kadar uzanan bölgede kaydedilen sıcaklık değerleri birbirine yakındı. Şubat ayının ortasında en kötü kısmın artık atlatıldığı düşünülüyordu: Hava ısınıyordu, bazı dere ve nehirler yeniden akmaya başlamıştı. Ancak bu kısa süren bir rahatlamaydı, 17 Şubat'ta Maria-Margaretha Kirch şunları yazmıştı: "Buzlar ne kadar çabuk eridiyse don da aynı hızda geri geldi."[95] Don ve karı önüne katan buz gibi soğuk rüzgârlar, birçok Avrupa şehrinde gündelik hayatın bir parçası haline geldi ve çoğu kez günlük yaşam bir hayatta kalma mücadelesine dönüştü. 17 Mart'ta Maria-Margaretha Kirch, yaşananları "büyük sıkıntı" olarak görüyordu, çünkü takvime göre ilkbaharın başlangıcı sayılacak dönemde Berlin'de hava sıcaklıkları yeniden eksi değerlere, -12 °C'ye düştü. 19 Mart'ta Prusya'nın başkentinde yeniden kar yağdı, hemen arkasından da yağmurlar başladı: Bu bir tür şaka olmalıydı. Yavaş yavaş artan hava sıcaklıkları, sokakların kısa süre içerisinde buzdan ve kardan arınması için yeterli değildi. Deniz yüzeyinin yer yer, kimi zaman tamamen donmasından dolayı Baltık Denizi'nin bazı limanlarına Nisan ayına kadar gemi yolculuğu yapılması

95. Lenke, age., s. 34.

mümkün olmadı. 21 Mart 1709'da Maria-Margaretha Kirch, felaketin en büyüğünün atlatıldığına ilişkin daha iyimser duygular içerisindeydi: "Bulutlu ve güneşli, güzel bir gün. Buzlar güzelce eridi ama etrafta hâlâ yeteri kadar kar ve buz var. Bu zamana kadar kuzeyden ve doğudan esen rüzgâr, artık batıdan esiyor."[96] Tüm bu yaşananlardan sonra Berlin'de ağaçların yeniden çiçeklenmesi 30 Nisan'ı buldu.

1709 kışı çok düşük sıcaklıkların hâkim olduğu küçük buzul çağı için bile olağanüstü bir olaydı. Bu hava döneminin bu kadar soğuk geçmesinin nedeni, *Maunder-Minimum* olarak da adlandırılan güneş lekelerinin aktivitelerindeki aşırı azalma ve 1707 ile 1708 yıllarında gerçekleşen volkanik patlamalardı (Japonya'da Fuji ve Akdeniz'de Santorini yanardağlarının patlamaları bunlardan ikisidir). Bu patlamalarla birlikte Tambora Yanardağı'nın püskürmesinin ardından "yazsız yıl" olarak geçen 1816 yılına benzer şekilde büyük miktarda toz, kükürt bileşikleri gibi maddeler atmosferin üst katmanlarına doğru sürüklendi. Yine benzer şekilde 1709 yılının kışı da gıda kıtlığını, açlığı ve toplumsal karışıklıkları beraberinde getirdi. Yoksulluğa sürüklenen bölgelerden kaçan yersiz yurtsuz insanlar şehirlere yöneldi. İnsanların dar alanlarda bir arada yaşadığı, yetersiz beslendiği ve dışardan gelen enfeksiyonlara savunmasız oldukları şehirlerde grip ve tifüs gibi salgın hastalıklar hızla yayılmaya başladı. Sadece Fransa'da sert kış mevsimi sebebiyle doğrudan ya da dolaylı olarak hayatını kaybedenlerin sayısının yarım milyondan fazla olduğu düşünülmektedir. Güneş Kral'ın Versay'daki sarayı da buz tuttu, ancak elbette kimse orada açlıktan ölmedi. Sıradan insanların dünyasındaki sıkıntılarından uzakta yaşayan yüksek aristokrasinin kaygıları, böyle kitlesel ölümler göz önünde bulundurulduğunda fazlasıyla sıradandı. Orleans Düşesi Lieselotte von der Pfalz'ın, muazzam büyüklükte, ancak kötü ısıtılan sarayından yazdığı 10 Ocak 1709 tarihli mektubu okunduğunda o dönemin sosyal yaşamında merhamet duygusunun ne kadar az yer kapladığı görülmektedir: "Anlatılamayacak kadar sert bir soğuk var. Ben büyük bir ateşin yanında oturuyorum; kapının önünde bir şemsiyem, boynumda samur kürküm ve ayaklarımın üzerinde bir ayı postu var ama buna rağmen soğuktan tir tir titriyor ve kalemi tutmakta zorluk çekiyorum. Haya-

96. Lenke, age., s. 36.

tımda hiç bu kadar soğuk bir kış mevsimi yaşamamıştım; şarap bile şişesinde buz tutuyor."[97] Yazarın eski vatanında da bahsi geçen bu kış döneminde büyük acılar yaşadı: Bu kış mevsimi, Pfalz'den Büyük Britanya'ya ve Amerika'ya büyük göç dalgasının tetikleyicisi oldu.

97. Carl Künzel (Der.), *Die Briefe der Lieselotte von der Pfalz, Herzogin von Orleans,* Hamburg, 2013, s. 291.

Ağustos ve Aralık 1776

George Washington'ın Talihi

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ bugün *Independence Hall* (Bağımsızlık Salonu) denen Pensilvanya Hükümet Konağı'nda 4 Temmuz 1776'nın sıcak bir yaz gününde ilan edilen ve Amerikan tarihinin mabedi sayılan Bağımsızlık Bildirgesi'nin yıldönümünü her yıl Bağımsızlık Günü olarak kutlar. Ancak bu tarihin bir kutlama gününe dönüşmesi biraz şans eseridir, çünkü Birleşik Devletler hiç var olmayabilirdi. Zira bahsi geçen yaz mevsiminde, Britanya Kralı'nın silahlı kuvvetleri sömürgelerinin ayaklanmalarını bastırmak için sadece birkaç hafta geç kalmıştı.

On üç Britanya sömürgesi ve Londra'daki hükümet arasında uzun süredir devam eden anlaşmazlıklar, Nisan 1775'te Boston yakınlarındaki Concord ve Lexington'da başlayan Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nın ilk muharebesine dönüştü. Kral'la anlaşmazlıklarının daha fazla sürmemesi için Philadelphia'ya temsilcilerini gönderen sömürgeler, deneyimsiz sivil savunma kuvvetlerinden (milislerden) ve yine deneyimsiz gönüllülerden oluşan silahlı kuvvetlerinin, yani kıta ordusunun başına aralarında kayda değer askeri tecrübesi olan tek kişiyi başkomutan olarak getirdiler: 43 yaşındaki Virginia'lı bir plantasyon sahibi, George Washington.

Washington görevi kabul ederken, aralarında sonraki başkanlar John Adams, Thomas Jefferson ve çok yetenekli Benjamin Franklin'in de bulunduğu diğer kurucu babalar gibi, tüm servetini kaybetme tehdidinin yanı sıra "isyancı" yaftasıyla İngiliz devlet güçleri tarafından

ipe çekilebileceğinin de farkındaydı. Franklin bağımsızlık bildirgesinin altına imzasını atmadan önce bu muhtemel kadere bir nükteyle yaklaşmıştı: "Ya hepimiz yan yana dururuz ya da hepimizi yan yana asarlar."

Washington Britanya birliklerinin ilk çatışmalardan birinin yaşandığı Boston'dan ayrılmasını sevinçle karşılıyordu, General Sir William Howe (Britanya Ordusu) ve Amiral Lord Richard Howe (Kraliyet Donanması) kardeşlerin komutasındaki İngilizlerin bir sonraki hedefinin New York olacağının farkındaydı. Çoğu acemi, yaklaşık 23 bin adamıyla Washington, Long Island Adası'nın sonunda Brooklyn Heights bölgesindeki yerini aldı: O zamanlar Manhattan'ın güney yarısıyla sınırlı New York şehrinin çok dışında yer alan bu bölge, bugün metropolün beş ilçesinden biridir. Sömürgeci güç, yedi haftadır devam eden bağımsızlık denemesine son vermek için tüm askeri kuvvetlerini kullanıyordu. Ufukta yetmişten fazla savaş ve yük gemisi görünüyordu. Howe kardeşlerin komutasında profesyonel, eğitimli ve en iyi şekilde donatılmış yaklaşık 32 bin erin yanı sıra Hessen Kralı'nın para karşılığı Britanya Hükümeti'nin emrine verdiği 8 bin Hessen'li asker de mevcuttu. Durum böyleyken, doğa sembolizmine uygun düşecek başka bir olay meydana geldi: Amerikalılar, Britanyalılardan bir askeri harekât daha beklerken Washington'un ordusundaki yüksek rütbelilerden birinin, neredeyse kıyamet habercisi olarak tasvir ettiği gök gürültülü bir fırtına başladı: "Birkaç dakika içinde gökyüzü mürekkep misali simsiyah kesildi, bir uçtan bir uca çakan şimşeklerden dolayı gök alev almış gibiydi. Yıldırımlar, ateş topları misali yeryüzüne düşüyor ve her yönü aralıksız vuruyordu."[98]

Ertesi gün fırtına bulutları çekilmeye başladığında, Britanya ve Hessen birlikleri Long Island'a vardı. Washington önce bunun bir şaşırtmaca olduğunu ve düşman kuvvetlerinin 8 bin kişiden ibaret olduğunu tahmin etti. 27 Ağustos 1776 sabahında General Howe ordularına hücum emri verdiğinde Washington düşman ordusunun hem sayıca hem de profesyonellik itibariyle kendi ordusundan ne kadar üstün olduğunu anladı. Britanyalılar Amerikalıların zayıf yanlarını keşfedip oradan saldırdılar. Washington'un ordusunun büyük bir kısmı kendini kurtarmaya çalışırken, Maryland Birliği ve "Maryland 400" gibi geriye kalan

98. Ron Chernow, *Washington*, New York, 2010, s. 245.

askerler, Leonidas'ın Thermopylae'deki mücadelesini anımsatırcasına "son ana" kadar savaştılar. Bu kesinlikle centilmence bir savaş değildi. Özellikle Hessen'li askerler, teslim olan Amerikan askerlerini süngülerle öldürerek korku salıyordu. İngiliz bir subay bile şu satırları yazmıştı: "Zaferimiz kesinleştikten çok sonra Hessen'li ve Highland'lilerin gerçekleştirdiği katliam karşısında tamamen şoka girmiştik."[99]

Britanya'nın zaferi son derece ikna ediciydi; düşman Brooklyn Heights'taki Amerikan savunma hatlarına doğru ilerledikçe Washington'ın ordusu da eriyordu. Washington, Long Island Savaşı'nda 20 bin kişilik bir askeri kuvveti idare edebilmek için yeterince deneyime sahip olmadığını daha sonraki zamanlarda çabucak öğrendi ve taktiksel olarak henüz Howe ve Lord Cornwallis gibi generallerle rekabet edebilecek durumda olmadığını mecburen kabul etti. Ancak stratejik ve politik konuma ilişkin yaklaşımından ötürü kendini düşmanlarından ve kendi generallerinden üstün buluyordu. Britanyalıların görevi; eski on üç koloninin bulunduğu, kuzeyde Maine'den (burası o zamanlar Massachusetts'e aitti) güneyde Georgia'daki Savannah'ın ötesine kadar uzanan ve Avrupa ölçülerinde devasa sayılan bu bölgeyi egemenlik altına almaktı. Washington, New York'u ya da geçici başkent Philadelphia'yı (ki İngiltere bir sonraki yıl fethedecekti) veyahut Kuzey Carolina'da bulunan Charleston'ı ya da Boston'ı fethetmenin onlara hiçbir fayda sağlamayacağını net bir biçimde anlamıştı. Hayır, III. George ve destekçileri bağımsızlık savaşını ancak kıta ordusunu parçaladıkları takdirde kazanabilirdi. Henüz genç ve hiçbir anlamda düzen tutturamamış bu ulusun, henüz ilk aylarında hayatta kalabilmek için bunu başarması gerekiyordu.

Washington bu bakış açısıyla tek mümkün kararı verdi: Üst düzey bir subayını 29 Ağustos günü öğleden sonra saat dörde doğru durum değerlendirmesi yapmak üzere Brooklyn'de bir daireye davet etti. O gece, ordunun geri kalanının Britanyalıların henüz kuşatmadıkları tek dönüş yolu olan East River üzerinden botlarla Manhattan'a götürülmesine karar verildi. Askerlere sessiz kalma emri verildi ve düşmanın durumdan şüphelenmemesi için kamp ateşleri yakıldı. Amerikalılar kullanılabilir durumdaki her kayığı kullandı; bunlardan bazıları as-

99. Chernow, age., s. 248.

kerler, atlar ve teçhizatla öylesine doldurulmuştu ki tehlike arz edecek kadar çok suya gömülüyordu.

Birçokları için olaylar planlandığı kadar hızlı gelişmedi. Güneş doğduğunda ve Britanyalılar Brooklyn'de düşman ordusunun büyük bir kısmının ortada olmadığını fark ettiklerinde, kıta ordusuna ait askerlerin çoğu kumandanlarıyla birlikte Brooklyn'deki konumunu muhafaza ediyordu. Ancak güneşin doğuşuyla beraber öyle kalın bir sis perdesi çöktü ki Washington'ın "istihbarat amiri" Binbaşı Benjamin Tallmadge'ın tabiriyle, "beş altı metreden daha uzaktaki kimse gözle seçilemiyordu."[100]

Washington'ın ordusunu kurtaran sadece sis değildi, ancak yine de oldukça önemli bir rol oynadı. İngilizlerin, üstün donanmalarıyla East River'ın önünü kesmeyi ihmal etmesi ve Britanyalı askerlerin görme ve duyma mesafesindeki geri çekilen Amerikalıları fark etmeyişi, ordunun hiçbir adamını kaybetmediği bu kaçışı kolaylaştırdı. Sis olmasaydı genç Birleşik Devletler sadece silahlı kuvvetlerinin bir kısmını kaybetmekle kalmayacak, aynı zamanda yeni doğan ulusun şekillenmesine tartışmasız liderlik edecek kişiyi de kaybedecekti. Askerlere söz verdiği üzere, George Washington 30 Ağustos günü son kayığa bindi. Kayık sahilden ayrılıp Manhattan'a doğru sürüklenirken ilk kurşunlar suya düşmeye başladı: Sonunda Britanyalılar düşmanlarının geri çekilmeye başladığını fark edip sisin içine doğru ateş açmıştı.

Sonraki hafta ve aylar boyunca George Washington'ın geri çekilme stratejisi sürdürüldü. Askeri birlikleriyle New York'tan ayrılırken Britanyalılar tarafından New Jersey'e kadar takip edildi. Çatışmaya girmek zorunda kaldıkları noktalarda Britanyalılar kazandı. Amerikan ordusu için asıl küçük düşürücü olan ise, ordunun en tecrübeli generallerinden olan Charles Lee'nin bir tavernada karşılaştığı Britanyalı bir komando tarafından pijamaları ve terliğiyle teslim olmaya zorlanıp esir alınmasıydı. Washington morali gittikçe bozulan askerleriyle beraber Delaware'yi geçerek nehrin diğer tarafında, Pensilvanya'da konuşlandı. Britanyalılar tarafından işgal edilmesi an meselesi olan Philadelphia'da bulunan kongre Baltimore'a taşındı. Bu arada General Howe, bugün New Jersey'in başkenti olan Trenton şehrini işgal edip nehir boyunca

100. Chernow, age., s. 250.

birkaç top patlattıktan sonra New York'taki kış karargâhına geri çekildi. Albay Johann Gottlieb Rall komutasındaki yaklaşık 1400 kişilik Hessen ordusunu da geride bıraktı.

Washington baskı altındaydı. Askerlerinin pek çoğunun hizmet süreleri 31 Aralık'ta doluyordu. Birleşik Devletler'in gelecek için umut olabilecek ivedi bir zafere, uyarıcı bir etkiye ihtiyacı vardı. Büyük siyaset yazarı Thomas Paine işte bu Aralık ayında o zamanı anlatan *The Crisis* [Kriz] adlı yazı dizisini yayımladı. Bu dizide oldukça ünlü ve duruma oldukça uygun düşen bir cümle dikkat çekmektedir: "Bunlar insan ruhunu sınayan zamanlar." Washington, vatanseverleri manevi açıdan memnun edebilmek için çok ciddi bir karar verdi: Amerikalılar eylemlerinin hava şartlarıyla, belki de Amerikan tarihinde kutlanan diğer olaylara göre çok daha yakından ilişkili olduğunun bilincindeydi. Bunda 1850'de Alman-Amerikalı Emanuel Leutze tarafından çizilen ve ulusun en meşhur portrelerinden biri olan *Washington Crossing the Delaware* [Washington Delaware'i Geçerken] adlı eserin de büyük katkısı vardı.

1776 yılının soğuk ve güneşli Noel'inin ardından gece nehir üzerinden geçmek için basit kayıklarına bu kez saldırmak üzere yeniden bindiler. Yaklaşık 24 bin kişi, karanlık çöktükten sonra atları ve toplarıyla birlikte buz parçalarıyla dolu Delaware Nehri üzerinden Trenton'dan birkaç kilometre uzaklıktaki kuzey kıyısına geçtiler. Kayıkların pek çok defa geçmek zorunda oldukları geçit, buz gibi kar yağışıyla birlikte kayıklarda sıkış tıkış halde bekleyen askerlere acı çektiriyordu. Genellikle ABD'nin kuzeydoğusunu ve Kanada'yı şiddetli yağışlara mahkûm eden ve Atlantik kıyısının gerisinde yer alan alçak basınç bölgesinden esen kuzeydoğu rüzgârları başladı. Bu fırtınaların en meşhuru 1888 yılının Mart ayında New York'un tamamını karlar altında bırakan *Büyük Fırtına*'dır. Bugün ABD'de ne zaman bir hava felaketi yaşansa o döneme ait siyah beyaz fotoğraflar tekrar tekrar yayımlanır.

Noel döneminde Delaware'de kopan, denizin kabarıp ağzına kadar yüklü kayıkların sert bir biçimde sarsılmasına neden olduğu *Kuzeydoğu Fırtınası* o kadar da kötü değildi. New Jersey sahiline ulaşan birçok asker sadece aşırı derecede üşümekle kalmamıştı, aynı zamanda tam anlamıyla yorgun ve moralsizdi. Üstelik Trenton'a varmak için daha önlerinde yürüyerek aşmaları gereken 15 kilometrelik bir yol vardı.

Yollar buz tutmuştu ve bazı yerleri kaygandı; geçiş esnasında bir noktada George Washington'ın atı yokuş aşağı kaymaya başladı ve general atını ve kendisini düşmekten koruyabilmek için bir binici olarak tüm yeteneklerini sergilemek zorunda kaldı. Fırtınanın olumlu yanları da olmuştu: Hessen'lilerin devriye göndermelerini engellemişti. Muhtemelen doğru olmayan bir söylentiye göre, Almanlar Noel'i uzun uzun kutladıktan sonra kendilerinden geçerek 26 Aralık 1776'da sabahın erken saatlerine kadar uyudu. Tutsak edilen Hessen'li subayların sonradan verdikleri ifadelerden, Amerikaların böyle bir sürpriz saldırı gerçekleştiremeyecek kadar yeteneksiz olduğunu düşündükleri anlaşılıyordu. Trenton Muharebesi (daha çok kısa süreli bir çarpışmaydı) yaklaşık bir saat kadar sürdü ve ölü sayısı o dönemdeki ve sonraki savaşlarla mukayese edildiğinde az sayılırdı. Hessen tarafında Albay Rall da dahil olmak üzere 22 kişi öldü; 900 Hessen'li ise esir alındı (geriye kalanları kaçmayı başardı). Amerikalılar muhtemelen sadece iki kayıp verdi ve onlar da donarak öldüler. Genç bir Amerikalı teğmen omzuna isabet eden bir misket kurşunu yüzünden hayati tehlike yaratan bir kanama geçirdi ancak askeri bir cerrah yakında olduğu ve yaraya hemen müdahale edebildiği için şanslıydı; James Monroe adındaki bu teğmen, ABD'nin beşinci başkanı olacaktı. Birleşik Devletler'in maneviyatı açısından ve belki de daha da önemlisi, deniz aşırı ülkelerle Fransa gibi potansiyel müttefik ülkelerin gözünde "isyancılar"ın namı açısından bu zafer çok önemliydi. Britanyalı tarihçi George Trevelyan bu konuda şunları yazmıştı: "Bu kadar az sayıdaki adamın, böylesine kısa bir zamanda dünya tarihinde bu ölçüde büyük ve uzun süreli bir etki yaratmasına inanmak güç."[101]

George Washington'un havayla müttefik olduğu son olay değildi bu. 30 Nisan 1789'da Amerika Birleşik Devletleri'nin ilk başkanı olarak yemin ederken hava soğuktu, ancak "Ulusun Babası"nın üzerindeki mavi göklerde güneş parıldıyordu.

101. Bruce Chadwick, *George Washington's War: The Forging of a Revolutionary Leader and the American Presidency*, Naperville, Illinois, 2005, s. 35–36.

13 Temmuz 1788 - 14 Temmuz 1789

Dolu Yağmuru: Eski Rejimin Cenaze Çanları

AYDINLANMA DÖNEMİ AVRUPASI İÇİN Fransa bir hayaller ülkesiydi. Rousseau, Montesquieu ve emsalsiz Voltaire gibi Fransız yazarların metinlerine ulaşabilen aristokrasi ve üst orta sınıf mensuplarıyla güneyde az olsalar da özellikle kıtanın batısında ve orta kesimlerinde yaşayan eğitimli orta sınıf, bu filozofların ilerici düşüncelerini okumaktan keyif alıyordu. Modern çağın öncülerinin yazılarında, özellikle de Denis Diderot'un *Encyclopédie* adlı eserinde, sıklıkla mevcut iktidar ilişkilerine karşı duran bir ruh vardı. Çünkü Cenevre, Hollanda ve daha küçük bölgelerdeki birkaç cumhuriyet dışında neredeyse her yerde, monarşik iktidarlarla birlikte bir sansür ve baskı politikası hüküm sürüyordu. Nadiren de olsa bu aydınlanmacı *filozofların* ruhu, ülkesinde işkenceyi kaldıran ve "gazetelere müdahale edilmemesi gerektiği"ni duyuran Prusya Kralı II. Friedrich gibi bazı kralları etkiledi: Gerçi bu ilkel basın özgürlüğü, basın sarayın standartlarına uyduğu müddetçe geçerliydi.

Eğitimlilerin, hükümdarların ve diplomasinin dili Fransızcaydı. Sahnelerde Fransızca oyunlar sergileniyor, Fransız modası evrensel modaya yön veriyordu. Başta Güneş Kral olarak anılan XIV. Louis olmak üzere; XV. Louis, 1774 yılında tahta çıkan XVI. Louis ve Bourbon Hanedanı'nın idare yöntemi ve hayat tarzı, Avrupa'daki sayısız kral için örnek teşkil ediyordu. Versay'ın müsrif saray yaşamını, mimarisini ve şehir planlamasını da taklit etmeye çalışıyorlardı. Günümüzde kimin yolu Karlsruhe'ye düşse saraya çıkan gün ışığı gibi parlayan sokaklardan

geçecektir. Uç beyi Karl Wilhelm, 1715'te kendi minik Versay Sarayı'nı burada inşa ettirmiştir.

Ancak Fransa yalnızca örnek bir ülke değil, aynı zamanda Avrupa'daki büyük güçlerin arasında en nüfuzlu olandı. Yedi Yıl Savaşı'ndaki (1756-1763) yenilgisi deniz aşırı topraklarda hâkimiyet kurduğu en büyük bölgeyi, bugünkü Kanada'yı kaybetmesine neden olmuştu. Buna rağmen, sadece nüfusundan dolayı bile Avrupa kıtasında etkili bir faktördü: 1715 yılında (Güneş Kral öldüğünde) yaklaşık on sekiz milyon olan ülke nüfusu, 1785 yılında neredeyse yirmi sekiz milyona ulaştı. Aynı oranda olmasa da benzer bir nüfus artışı Avrupa'nın diğer ülkelerinde de görüldü. 18. yüzyılda büyük salgın hastalıklar yoktu, ticaret canlandı ve tarım ekonomisinin verimliliği artırılabildi. Modern tıp ise altın çağını yaşıyordu. Çiçek hastalığına karşısınnlemler alındı. İlk olarak insanlardaki, yüzyılın sonuna doğruysa ineklerdeki çiçek hastalığı virüsünün çoğaltılmasıyla Edward Jenner tarafından çiçek aşısı geliştirildi. Ancak bu yeniliklerden faydalanamayan Fransa Kralı XV. Louis 1774 yılında çiçek hastalığından dolayı öldü. Beslenme de çeşitlilik açısından daha zengin hale geldi ve iyileşti; böylece dönem insanlarının bağışıklık sistemi de kuvvetlenmeye başladı. Fransa'da yüzyıl önce sadece üst sınıftan insanların yiyebildiği etin tüketim oranı yükseldi. Nüfus artışında, Batı ve Orta Avrupalıların ortalama yaşam süresinin uzamasında çok daha etkili olan iki olumlu gelişme daha vardı: Bu yüzyılda gerçekleşen çok sayıda savaş genellikle ordular ve karşıtlarının donanmaları arasındaydı; Otuz Yıl Savaşları'nda olduğu gibi tüm bir ülkenin perişan olduğu savaşlar artık pek yaşanmıyordu. Ayrıca gerçekten de felakete dönüşen kıtlıklar yaşanmadı. Ancak nüfusun büyük oranda artmış olması kimi tehlikeleri de beraberinde getirdi: Mahsul kıtlığı ve kötü hasatlar yüzünden bu kadar çok insana yeterince gıda tedarik edilemeyince açlığın bir nevi habercisi olan temel gıda maddelerinde pahalılık ve beraberinde tekrar açlık yaşandı.

İstatistikler dikkatleri Fransa'nın temel sorunlarından uzağa çekmektedir. Üst tabakanın yüzde biri ya da yüzde ikisiyle nüfusun büyük bir kısmı arasındaki fark oldukça derindi; Ancien Régime'in[102] sınıflı toplumunun adaletsizliği apaçık ortadaydı. Üst sınıf mensubu her iki

102. Fransa'da ortaçağ boyunca hüküm süren yönetim şekli, "Eski Rejim". –yhn

grup, yani hem soylular hem de din adamları vergiden muaf tutulurken geri kalan nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan üçüncü sınıf, yani vatandaşlar ve çiftçiler tüm ülkenin vergi yükünü çekiyordu. Aristokratlar ve ana kilisenin cüppelerini giyen beyler yüzyıl boyunca Anne Robert Turgot ve Jacques Necker gibi reformistlerin bu arkaik sistemi biraz olsun düzeltmek için gösterdikleri her türlü teşebbüse karşı çıkarken, halk arasındaki öfke giderek büyüyordu. Fransız hükümetinin paraya, paraya ve yine paraya ihtiyacı vardı. On yıllardır olduğu gibi, o zaman da monarşinin astronomik oranlarda borcu vardı. 1783'te Charles Alexandre de Calonne maliye bakanı olduğunda, ki bu oldukça zor bir görevdi, gelirlerin %60'ının borç yönetimine aktarılmasını gerektiren bir devlet bütçesiyle karşı karşıya kaldı. Calonne da bir reform gerçekleştiremedi ve 1787 görevinden ayrılmak zorunda kaldı, çünkü güçsüz Kral XVI. Louis seçkinlerin itirazlarını ya da soylulardan oluşan meclisin muhalefetini bastırmak için kendisine hiç destek vermedi. Ne ironiktir ki başka bir ülkede başka bir krala karşı cumhuriyet yönetimine geçmek isteyenlerin zafer kazanabilmesi, Fransa'nın bir dış politika hamlesi olarak onlara yardım etmesinden kaynaklanıyordu: Britanya Kralı'na karşı Amerikalı (eski) sömürgecilerle askeri ortaklık kuruldu.

Fransa'nın ne tür problemlerle karşı karşıya olduğunu nüfus yapısı da açıkça gösteriyordu. 1789 yılında nüfusun yaklaşık %36'sı yirmi yaşın altındaydı; bu insanlar iş ve ekmek isteyen büyük bir kitle oluşturuyordu. Ekmek sadece en önemli besin maddesi değildi, aynı zamanda sıradan bir Fransız ailesinin bütçesindeki temel giderlerin başında geliyordu. İyi zamanlarda gelirin %50'si, kıtlık ve pahalılık dönemlerinde ise yaklaşık %80'i ekmeğe harcanıyordu. Genç ve durumdan hoşnut olmayan sayısız insanla önceki zamanlara göre çok daha iyi eğitim almış burjuvazi, 600 binden fazla sakiniyle bir metropole dönüşen Paris'te patlamaya hazır bir karışım oluşturuyordu. Paris'te, özgür ve sıklıkla radikal düşüncenin yaygınlaştığı okuma çevreleriyle tartışma kulüpleri oluştu. 1789 yılının Mayıs ayında, şaşkına dönen Kral genel meclisi toplanmaya çağırdı: Üç zümrenin de eşit sayıda, toplam 300 delege göndereceği bir toplantı. Burada göz ardı edilense üçüncü zümrenin neredeyse tüm Fransa'yı temsil ediyor olmasıydı. Özellikle bu sınıf içerisindeki mülkiyet sahibi ve eğitimli burjuvaların kendine güveni olağanüstü artmıştı; Fransız Devrimi'nin en etkileyici makalelerinden

biri olan ve Abbé Sieyés'nin kaleminden çıkan, "Üçüncü sınıf nedir?" yazısında ifadesini buluyordu. Ayrıca *cahiers de doleances,* yani şikâyet defterleri de insaların endişelerinin yazılması için bir imkân olmuştu. Marksist tarihçi Francois Furet bunu modern tarihin en büyük halk oylaması olarak adlandırdı.

Dikkat çekici karışıklıklar çıkıyor ve bu durum sadece Paris'te yaşanmıyordu. 1788 yılının Haziran ayında Grenoble'de bir ayaklanma oldu; ordunun harekete geçmesiyle (ateş açmaları yasaktı) askerlere kiremitler atılmaya başlandı. "Kiremitlerin Günü", bundan bir yıl sonra Paris'te yaşanacak ve ağır neticeler doğuracak şiddetli ayaklanmaların taşradaki başlangıcıydı. Eski Rejim'in 1788 ve 1789 yılları arasında yıkılmak üzere olduğu ve kapıda bekleyen devrimin kaçınılmaz olduğu aşikârdı. Hava şartları devrimin nedenlerinden biri değildi, ancak havanın etkisi muhtemelen başka bir sırayla ve başka bir zaman diliminde gerçekleşebilecek olayların ilerlemesini hızlandırdı. 1788 yılının aşırı sıcak baharı ve erken yaz mevsimi uzun süreli bir kuraklığa neden olunca Fransız ekonomisi durgun bir döneme girdi. Tam 100 yıl önce, Paris'te, sıcaklık ve yağış miktarı gibi hava değerleri astronomik gözlemevinde kaydedilmeye başlanmıştı; sonraki on yıllarda ülkenin diğer kısımlarında da meteoroloji istasyonları kuruldu. Böylece, örneğin 1788 yılının Nisan ayında Paris'teki toplam yağış miktarı 12 milimetre iken önceki yılın aynı ayında 67 milimetre olduğu belgelendi. Somme'nin Montdidier bölgesinde de benzer bir durum yaşandı: 1787'de 52 milimetre yağışa karşın 1788'de bu miktar 23 milimetre kadardı. Laon bölgesindeki Aisne'de 1788 yılı Nisan ayında yağış miktarı sadece 23 milimetreydi (1787'deyse 78), Mayıs ayında ise 34 milimetreyi bulmuştu (1787'de 83). Yağış miktarları azalırken sıcaklık değerleri alışılmadık bir biçimde yükseliyordu. Lille'de Nisan ve Mayıs aylarında ortalama sıcaklık değerleri 1783 ve 1789 yılları arasındaki ortalama değerlerden iki derece daha yüksekti, Haziran ayındaysa sıcaklık ortalamanın bir derece üstündeydi. Alsace bölgesindeki Haguenau'da ilkbahar mevsiminde sıcaklık değerleri normalden ya da gözlem yapılan 1780 ve 1791 arasındaki yılların ortalama sıcaklık değerlerinden biraz daha soğuk olsa da, Montdidier'de sıcaklıklar normalin çok üstündeydi: Nisan ayında 1,1 derece, Mayıs'ta 2,2 derece ve Haziran'da 1,8 derece kadar fark vardı.

Nüfusun gıda ihtiyacının karşılanmasını tehlikeye sokan tek iklim olayı bu kuraklık değildi. Bastille'deki büyük fırtınadan tam bir yıl, bir gün önce 13 Temmuz 1788'de yaşanan ve o güne dek daha önce hiç deneyimlenmemiş bir dolu fırtınası Fransa'nın büyük bir kısmını etkisi altına aldı. Tahıl tarlaları mahvoldu; asmalar, Calvados'ta yetiştirilen yeşil elmalar, portakallar, zeytinler, kısacası tüm meyveler telef oldu. İngiliz Büyükelçisi Lord Dorset, bu olaydan dört gün sonra kendi dışişleri bakanına bir rapor yazdı. Raporda bazı dolu "taneciklerinin" çapını kırk santimetre olarak belirtmişti. Bu her ne kadar tahmini bir ifade olsa da, bazı yerlerde kümes hayvanlarının dolu tanecikleri yüzünden ölmesi kimseyi şaşırtmamalıdır. Lord Dorset başka bilgiler vermenin yanı sıra şunları yazmıştı: "Paris ve çevresi geçen Pazar sabahı hiç alışılmadık bir şiddette gök gürültüsü, yıldırım ve dolu yağışının eşlik ettiği yağmurlu bir fırtınaya şahit oldu. O sabah saat 9'da Paris'te gökyüzü tamamen karardı; fırtına bulutları kısa zaman içinde gücünü ülkenin diğer kısımlarında da hissettirmek üzere dağıldı. Bu bölgelerden gelen tasvirler, kasırganın etkisine ilişkin melankolik bir etki bırakıyor. Majesteleri, Versay'a dönüş yolunda (bir gün önce ava çıkmak için yoldaydı) çiftlik evlerinin birine sığınması için ikna edildi. Dolu taneleri ülkenin daha önce hiç görmediği bir büyüklükte ve ağırlıktaydı. Bazılarının çevresi 40 santimetre iken, bazı bölgelerde çok daha büyüklerine rastlandı. St. Germain yakınlarında bir cadde üzerinde iki adam ölü bulundu ve bir de çektiği acıdan kurtulması adına vurulan ağır yaralı ata rastlandı. Bölgedeki en büyük ağaçlardan birkaçı köklerinden ayrıldı, tüm tahıllar ve asmalar harap oldu; pencereler kırıldı, pek çok ev viraneye döndü. 48 kilometrelik bir alan çöle dönüştü; 400 ila 500 kasaba bu felaketten öylesine etkilendi ki eğer devlet acilen yardım yollamazsa bu kasabaların tüm sakinleri ölebilir. Bu şansız kurbanlar sadece bu yılın değil, gelecek üç ya da dört yılın mahsullerini de kaybetti."[103]

Dolu felaketini yeni bir kuraklık ve ardından 1709 yılının rekor soğuklarından bile soğuk bir kış mevsimi izledi. Buz tutan nehirlerde değirmenler tahılları öğütemez hale geldi, gıda ürünlerinin nehrin üzerinden nakliyesi ise imkânsızlaştı. Yönetim pek çok yerde çöken altyapı

103 J. Neumann, "Great Historical Events that Were Significantly Affected by the Weather, The Year Leading to the Revolution of 1789 in France", *Bulletin of the American Meteorological Society,* 1977, 58: 163–168.

nedeniyle gerçekleştirilemeyen tahıl nakliyesine yardımcı olmaya çalıştı. Devrimci Mirabeau şunları gözlemledi: "Başımıza gelebilecek her türlü bela geldi. Her yerde karşıma donmak üzere olan ya da açlıktan kıvranan insanlar çıkıyordu, çünkü elimizde buğday bulunmasına rağmen değirmenler donduğu için un elde edemiyorduk."[104]

Ekmek fiyatı yüzyılın en yüksek değerine ulaştı, bu temel besin kaynağı sıradan bir vatandaşın gelirinin %80'ini silip süpürüyordu: Bu sürdürülemez bir durumdu. Tarihçi Georges Lefebvre'e göre, "Devrimden bir önceki akşam, açlık Fransızların birçoğunun en büyük düşmanıydı."[105] Arkadaşı Alfred Cobban ise durumla ilgili şöyle bir tespitte bulundu: "Eğer önceki yıl yetiştirilen mahsuller tükenmiş ve yeni mahsuller alınmamışsa kötü bir hasattan sonraki en kötü zaman bir sonraki yazın başlangıcıdır."[106] İşte böylece, erken bir yaz günü, yani 14 Temmuz 1789'da bugünkü cumhuriyetçi Fransa'nın ulusal bayramı yaşanacak ve monarşinin sonu gelecekti.

104 Simon Schama, *Der zaudernde Citoyen*, Münih, 1989, s. 310.
105 Georges Lefebvre, *The Great Fear of 1789 – Rural Panic in Revolutionary France*, Londra, 1973, s.7
106 Alfred Cobban, *A History of Modern France*, Cilt: 1, Londra, 1957, s.136.

27-28 Haziran 1794

Yağmur Devrime Karşı!

14 TEMMUZ 1789'da Bastille'deki fırtınayla başlayan Fransız Devrimi, Avrupa tarihindeki en etkili dönüm noktalarından biridir. Ağır toplumsal sıkıntılara, ekonomik ve yönetimsel bir krize neden olan feodal rejimin yıkılmasını sağlamıştır. Avrupa'da Aydınlanmanın ruhundan ilham alan pek çok gözlemci için bu devrim, bir özgürlük işaretiydi; en azından ilk aşamasında öyleydi. 26 Ağustos 1789'da *İnsan ve Yurttaşlık Hakları Bildirisi*'nin ilanı, en azından 3 livre vergi ödeyen (yaklaşık olarak bir ustabaşının günlük kazancına tekabül ediyordu) erkeklere seçme hakkı verilerek ulusal meclis kurulması ve anayasanın oluşturulması Fransız Devrimi'nin en önemli anlarıydı.

Ancak bu büyük devrimin sembolü taşa kazınmış ya da parşömenlere basılmış *İnsan ve Yurttaşlık Hakları Bildirisi* değil, başka bir şey olacaktı: Giyotin. Bu ölüm makinesi Paris'teki *Place de la Revolution*'da[107] ve diğer şehirlerde, devrim radikalleşip devrimciler arasında paranoya arttıkça hızlanarak çalışmaya devam etti. 21 Ocak 1793'te o zamanın kralı XVI. Louis'nin kafası, doktor Joseph-Ignace Guillotin'in bu icadıyla gövdesinden ayrıldı. Ölüme daha insani bir biçim kazandıran yapıtı hakkında bu iyilik timsali doktor şunları söylemişti: "Giyotin, kafayı gövdeden çabucak ayıran ve kurbana serinlikten başka bir duygu hissettirmeyen bir makinedir." Sonrasında devrim, kendi ço-

107. (Fr.) Devrim Meydanı ya da Concorde Meydanı. –çn

cuklarını yedi. Önce ılımlı Jirondenlerin[108] güçleri ellerinden alındı ve bir çoğu idam edildi. *La Terreur,* yani terörün saltanatı artık başlamıştı. 1793 Haziran ayından 1794 yılı Temmuz ayının son sıcak gününe kadar her geçen gün at arabaları daha sık ve daha fazla sayıda idam mahkûmuyla doldurulup idam yerlerine yollanıyordu. Paris terör olaylarının en sık yaşandığı yerdi, diğer bazı şehirlerdeyse kontrolü ele alan öfkeli Jakobenler giderek acımasızlaşıyordu. Lyon'da 2 binden fazla insan idam edildi; Nantes'te binlerce "halk düşmanı", özellikle bu amaç için inşa edilmiş kayıklarla fanatik ve bariz sadist Jean-Baptiste Carrier öncülüğünde Loire Nehri'nde boğularak öldürüldü. 5 ila 15 bin kişinin öldüğü tahmin edilen bu toplu katliamı, Carrier alaycı bir şekilde "cumhuriyetçi vaftiz" olarak adlandırmıştır. Vendée şehrinde devrimci yönetime karşı başlatılan ayaklanmada muhtemelen 200 binden fazla insan hayatını kaybetti.

Tüm dünyanın gözü Paris'in üzerindeydi; radikal taraftarlar hayranlıkla, diğer gözlemcilerse giderek artan bir tiksintiyle Paris'i izliyordu. Aynı zamanda pek çok Avrupalı devletle savaş halindeki cumhuriyetin ayakta kalabilmesi için ölümlerin gerekli olduğunu düşünen ve cumhuriyetçi erdemlerin savunucusu olduğunu belirten adam giderek daha fazla güç kazanıyordu: Maximilien Marie Isidore de Robespierre. Terör saltanatında gücü eline aldı ve bu dönemin simgeleşen ismi oldu.

Arraslı bir avukat olan Robespierre, devrim patlak vermeden birkaç hafta önce XVI. Louis'nin toplanmaya çağırdığı genel meclisin üyelerinden biriydi. Jakobenlerin (önceden bir toplantı yeri olan Saint Jacques Manastırı'nın adından ilhamla koyulan bir isimdir) radikal grubunun mensubu olan Robespierre, meclisin ve 1792'den itibaren de Ulusal Konvansiyon'un üyelerindendi. Hitabeti soğuk ve keskin biriydi, "erdem" en sevdiği kelimeydi, kusursuz hayatı ve görev bilinci sayesinde "namuslu" lakabını kazanmıştı. "Acımasız" da uygun bir lakap olabilirdi oysa. 1793'te Temmuz ayında on iki başlı Kamu Güvenliği Komitesi'nin üyesi oldu, kısa sürede de kurulun yönetici temsilciliğine yükseldi. Robespierre, devrimin hem dışarıdaki hem de bilhassa içerideki düşmanlar yüzünden tehdit altında olduğuna inanıyordu. Bunun çaresi de giyotindi. Robespierre'in yanında devrim döneminin en ka-

108. Burjuva yanlısı ılımlı kanat. –yhn

rizmatik figürü Jacques Danton, 5 Nisan 1794'te destekçileriyle birlikte darağacına çıkmak zorunda kaldığında, en büyük devrimcilerin de hayatlarının tehlikede olduğu, onları da giyotinin beklediği açıkça anlaşıldı. Kamu Güvenliği Komitesi, sanki başka bir kanıta ihtiyaçları varmış gibi, Prairial Kararnamesi'ni çıkardı. Devrimciler tarafından oluşturulan takvimdeki aylardan birinin ismini alan bu kararnameyle tutuklamalar ve mümkün olduğunca hızlı tamamlanan idam süreci daha da kolaylaştırıldı ve mahkûmların avukata başvurma hakları da ellerinden alındı. "Halk düşmanı" şeklinde basit bir suçlama kişinin giyotine gönderilmesi için yeterliydi. Paris'te büyük bir korku hâkimdi. Prairial Kararnamesi'nin ömrü yedi haftaydı; tıpkı yaratıcısı Maximilien Robespierre gibi. Bu haftalar içinde 1300'den fazla insan giyotine gönderildi, bir o kadarı da önceki on beş ay içerisinde öldürülmüştü.

26 Haziran 1794'te Robespierre, Ulusal Konvansiyon'un önünde buz gibi bir kesinlikle ve sayısız delegenin kanını donduracak türden iki saatlik bir konuşma yaptı. "Namuslu", hainlerin her yerde olduğunu ve bu toplantıda da görev başında olduklarını, her birinin en kısa sürede hak ettikleri şekilde cezalandırılacağını ilan etti. Ayrıca elinde gizli bir listenin olduğundan da bahsetti: İçinde her bir dinleyicinin kendini bulabileceği bir liste. Bazıları kendi muhtemel ölümlerinden önce Robespierre'i düşürmeyi planladılar. Devrim takvimine göre bir yaz ayı olan Thermidor'un dokuzunda, yani 27 Temmuz'da harekete geçmeye karar verdiler. Robespierre'nin sağ kolu Antoine de Saint-Just, Konvansiyon'da konuşma kürsüsüne çıktığında, sözleri sık sık nidalarla kesildi ve sonunda kürsüden indirildi. Sağlığı pek de yerinde olmayan Robespierre söz almak istediğindeyse aynı şekilde konuşması bağrışmalarla kesildi. "Namuslu", Danton'un kanında boğulmak üzereydi. O zamana kadar pek de cesur bilinmeyen bir vekil ayağa kalktı ve Robespierre'in tutuklanmasını talep etti. Ağırlıklı çoğunluk bunu onayladığında Robespierre'in beti benzi atmış durumdaydı.

Ancak karar tam olarak uygulanmadı. Robespierre kısa süreli bir tutukluluk sürecinin ardından serbest bırakıldı ve bundan sonraki birkaç saat içerisinde kendi kaderini tıpkı önceden olduğu gibi yine kendi belirledi. Bunun nedenleri net olarak bilinmiyor. "Namuslu" kendisine sadık kalan arkadaşlarıyla birlikte dokuz Thermidor akşamını Hotel de Ville'de, Paris'teki belediye binasında geçirdi. Bazı ilçelerin komün

üyeleri belediye binasına doğru ilerlemeye başladı; kimileri silahlıydı. Bu eylemcilerin çoğu, normalde Robespierre'nin sadık destekçileriydi. Bazı taşkınlıklar yaşandı ve dükkânlar yağmalandı. Robespierre de devrimin radikal fikir babalarından 1793'te öldürülen Jean Paul Marat gibi bu gürültücü kalabalıktan ustaca faydalandı. Eylemciler, Konvansiyon'u dağıtmaları ve komploculara, yani Thermidorculara saldırmaları için idollerinden ateşli bir konuşma bekliyordu. Ancak Robespierre bu sıcak ve bunaltıcı günde pek formunda değildi. Öğleden sonra Hotel de Ville'de buluştuklarında Robespierre'le karşılaşanlar yüzüne mendil tuttuğunu görmüştü. Bunaltıcı sıcak onu rahatsız etmiş olmalıydı, belki de hastaydı. Bu nedenle tereddüde düştü ve pencereye çıkıp hararetli bir konuşma yapmadı. Kalabalık huzursuzlanıyordu ve nedeni yalnızca Robespierre'in tereddüt etmesinden duydukları hayal kırıklığı değildi. Aynı zamanda Konvansiyon Meclisi'nin Robespierre ve destekçilerini kanunlara uymadıkları gerekçesiyle Prairial Yasası'na göre cezalandıracağı haberi yayıldığı için de huzursuzdular. Ayrıca çok sayıda semtin yönetici güçleri Konvansiyon Meclisi ve Thermidorcuların tarafına geçmişti. Sonrasında bu huzursuz ve kararsız kalabalığı dağıtan bir olay yaşandı. Günlerdir etkisini gösteren aşırı nem ve yüksek sıcaklık gece yarısından hemen sonra Thermidor ayının onunda, yani 28 Temmuz 1794'te yerini olağanüstü şiddetli bir fırtınaya bıraktı. Birkaç dakika içinde bardaktan boşalırcasına yağan yağmur, Paris'in "temiz" dışında her türlü sıfatla tanımlanabilecek dar sokaklarını sularla doldurdu. Kalabalığın içindeki devrimci ateş bu su baskınıyla hızla söndü. İnsanlar kendilerini fırtınadan koruyabilecekleri yerlere koşuşturmaya başladı.

Bir saatten daha uzun bir süre gök gürledi, yağmur yağdı. Robespierre gece saat ikiye doğru belediye binasının penceresinden dışarıya baktığında, binanın bulunduğu *Place de Greves*'in[109] bomboş olduğunu gördü. Son şansını da kaybetmişti. Komünlere yönelik başlattığı çağrı da bir netice vermedi. İmzasında sadece R ve O harfleri ve ona ait olması muhtemel birkaç damla kan vardı. Paul Barras'ın (1795'ten 1799'a kadar Fransa'daki Direktuvar döneminde fiilen başkan olarak görev yapmıştır) komutasındaki Konvansiyon Meclisi'ne sadık jandarma ve askerler Robespierre'in odasında girdiklerinde yaşanan olayların seyri

109. (Fr.) Grev Meydanı. –çn

Robespierre'in yakalanması.

tam olarak bilinmiyor. Bazı tarihçiler Robespierre'in intihar teşebbüsünde bulunduğunu düşünürken diğerlerinin ifadelerine göre Méda ya da Merda adında bir jandarma ona yakın mesafeden ateş etmişti. Alt çenesinin sol tarafının bir mermi tarafından paramparça edildiğiyse tartışmasız kabul gören bir gerçektir. Ahşap zemine acınacak halde yatırılan bir zamanların güçlü adamı, Güvenlik Komitesi'nin odalarından birine götürüldü. Ertesi gün Konvansiyon'da tezahüratlar eşliğinde hain Robespierre'nin *Place de la Revolution*'a[110] getirileceği duyuruldu.

28 Temmuz günü öğleden sonra Robespierre, erkek kardeşi Augustin, Saint-Just ve onunla aynı görüşleri benimsemiş yirmi kişiyle, yaklaşık 8 bin kadar izleyicinin olduğu idam yerindendeydi. Güçsüz Robespierre darağacına çıkarıldı. Cellatın yardımcısı sargısını sertçe çıkardığında, Robespierre acı içinde tüyler ürpertici bir çığlık attı. Bu onun halkın önündeki son ifadesiydi. "Namuslu"nun kellesi, başka pek

110. (Fr.) Devrim Meydanı. –çn

çok kişinin yazgısı olduğu üzere, bir sepetin içine düştü. Terör ilerleyen günlerde ve haftalarda sayısız Jakobeni bitirdikten sonra sona erdi. "Halkın bıçağıyla tıraş edilen" ve "cumhuriyetin penceresinden bakan" (sonu giyotinde bitenler o zamanlar bu şekilde tanımlanıyordu) son kişilerden biri de Nantes'ta toplu katliam gerçekleştiren Jean-Baptiste Carrier'di ve 16 aralık 1794'te idam edildi.

Bu çalkantılı yıllarda hayatta kalmayı başaran en ünlü kişi, dört rejimde de yüksek mevkilerde hizmet veren Charles Maurice de Talleyrand-Périgord'du: Eski Rejim, Devrim, Napoléon Dönemi ve 1814'te yeniden kurulan krallıkta. Dönek bir diplomat ve politikacı olan, sekiz yıl boyunca Napoléon'a dışişleri bakanı olarak hizmet veren ve onun tarafından "ipek çorap giymiş bir parça boktan daha sevimsiz" olarak tanımlanan Talleyrand, Thermidor ayının dokuzunu onuna bağlayan geceyi kısa ve öz olarak şöyle değerlendirdi: "Yağmur devrime karşı!"

23 Ocak 1795

Buz Tutmuş Donanma

EKİM 1805'TE TRAFALGAR'daki savaş, yelkenli gemiler döneminin en önemli deniz muharebesi olarak kabul edilmektedir. 1588'teki Armada Muharebesi günlerce sürmüşken, bu askeri çatışmadaysa birkaç saat içerisinde belirleyici bir sonuca varılmıştı. Trafalgar'da İngiltere'nin denizlerdeki üstünlüğü bir kere daha teyit edilmiş ve Napoléon'un Avrupa kıtasındaki sınırlarını genişletme çabası kontrol altına alınmıştı. Ancak bu zafer uğruna Amiral Lord Neslon hayatını feda etmişti.

Yaklaşık on yıl önce Fransa denizlerdeki olası rakibine karşı bir karar vermek zorunda kalmıştı ki denizlerdeki anlaşmazlıkların tarihi açısından benzersiz bir karardı bu. Daha sonra savaş tekrar değerlendirildiğinde bu esnada kan akmamasının kayda değer bir durum olduğu ortaya çıkar. Gerçekten de emsalsiz bir durum yaşandı ve deniz kuvvetleriyle süvari birlikleri karşı karşıya geldi, kazananssa tartışmasız atlı birlikler oldu.

Hollandalı vatansever Herman Willem Deandels, devrimci Fransa'nın Ren Ordusu'nun komutanı General Jean-Charles Pichegru'a, "Hollanda'nın toprağı sağlamdır," diye yazmıştı. Hollanda'da "vatanseverler", çöküş halindeki cumhuriyet içerisinde geleneksel rejimi düzenleyecek demokratik reformların olmasını umut eden politik gruplardı. Vatanseverlerin Oranien Sarayı'na karşı çıkardıkları isyan 1787'de Prusya birlikleri tarafından bastırıldı. Sayısız vatanseverin, geleneksel düzenden büyük bir devrimle kurtulan ve 1792'den itibaren giderek ar-

tan bir istekle bu devrimi dışarıya ihraç etmek isteyen Fransa'yı büyük bir hayranlıkla izlemesi şaşırtıcı değildi. 20 Eylül 1792'de Valmy Muharebesi'nde Fransızların tarafında savaşan Herman Daendels gibi çok sayıda vatansever Fransa'ya kaçıp devrime katıldılar. Saksonya-Weimar Dükü'yle birlikte seyahat eden Goethe'nin övgüyle bahsettiği savaş da buydu: "Burada bugünden itibaren Dünya tarihinde yeni bir dönem başlıyor ve sizler de buna şahitlik ettiğinizi söyleyebilirsiniz."

1794-1795 kışında Daendals, Ren Ordusu'nun generali olarak Pichegru'un komutası altında ve Fransız silahlarının yardımıyla yeni bir dönemi başlatmayı umarak yurduna geri döndü. Daendels çok düşük sıcaklıkların yaşandığı, küçük buzul çağı kadar olmasa da, en soğuk kış mevsimlerinden birini geçiren yurdunu tamamen donmuş bir halde buldu. Kuzeye doğru ilerlemeyi hedefleyen Fransızlar karşısında müttefikleri Britanyalılar, Prusyalılar ve Avusturyalılarla beraber savaşan Hollandalıların savunma hatlarını korumalarına don engel oluyordu. Nehirler, kanallar ve göller tamamen donmuştu ve devrim ordusunun askerleri rahatlıkla üzerlerinden geçebiliyordu. Britanyalılar geri çekilirken yapabildikleri her yerde köprüleri yakıp yıktı. Doğa ananın 18. yüzyılda sık görülen aşırı soğuk kış mevsimiyle yardım ettiği devrimci piyadeler, süvariler ve topçular üç renkli Fransız bayrağı altında ilerlemeye devam etti.

Ren Nehri'nin deltaya ayrılan en büyük kolu Waal da donmuştu ve artık ortada hiçbir engel kalmamıştı. 10 Ocak günü Pichegru'ün birliği, Zaltbommel şehrinin kıyısındaki nehri geçti; beş gün sonra Prusyalılar ve Britanyalılar daha fazla dayanamayacakları çok açık olduğundan Hollanda'dan çekilmeye karar verdi, ancak Amsterdam'daki vatanseverlerin devrimci ateşini olumsuz hava koşulları da söndüremedi: Ayaklandılar ve birkaç gün içerisinde Fransız birliklerini ve sürgündeki vatanseverleri metropolde karşılayacaklarına dair kesin bir inançla 19 Ocak günü Batavya Cumhuriyeti'ni ilan ettiler. Bundan bir gün sonra da Fransızlar şehre girdi. 1581 yılından beri ayakta olan ve 17. yüzyılda sanat ve ticaret alanlarında altın çağını yaşayan Hollanda Cumhuriyeti tarih olmuştu. Batavya Cumhuriyeti, örnek aldığı Fransa Cumhuriyetini ve onun Direktuvar'ını izleyecekti.

Çöken cumhuriyetin güçlerinden geriye kalan tek şey donanmaydı. Hollanda artık 17. yüzyılda, İngiltere'ye karşı defalarca karşı koyduğu

zamanlardaki kadar büyük bir deniz gücü olmasa da, 14 "zırhlı gemisi" ve 850'den fazla topuyla hâlâ etkileyici bir güçtü. Denizlerin hâkimi İngiltere, hiçbir şekilde düşmanın eline düşmek istemiyor ve bu dev donanmayı kendi güvenli limanlarında görmeyi gerçekten arzuluyordu. Donanma Texel Adası yakınındaki Den Helder şehrindeydi ancak denize açılması mümkün değildi: Gemiler buzda sıkışıp kalmıştı. Pichegru bu beklenmedik şansı derhal kullandı. Generallerinden birine süvari askerlerle birlikte kıyı şeridine doğru yol almalarını emretti. Bu komutan bölgeyi çok iyi tanıyordu: Hollandalıydı, Hendrick Avercamp'ın bir zamanlar kış manzaralarını resmettiği Ijssel Nehri kıyısındaki Kampen şehrinde doğmuştu. Generalin bu taarruz için oldukça anlamlı bir ismi de vardı: Jan Willem de Winter.[111]

Winter bugün Belçika sınırları içindeki Mons şehrinden Yarbay Louis Joseph Lahure'yle beraber 780 piyade, 128 hafif süvari ve 4 küçük topla kuzeye doğru zorlu bir yürüyüşe başladı. 1795 yılının 22 Ocak'ını 23 Ocak'a bağlayan gece, askerler Texel ve Den Helder arasında bulunan ve Marsdiep olarak adlandırılan boğaz kıyısında kamp kurdu. Aşırı soğuk gece havasına rağmen askerlerin açık ordugâhlarında ateş yakmaları yasaktı, çünkü sürpriz bir saldırı olabilirdi. Ne Winter ne de Lahure o gece donanmanın yanına ulaşmalarıyla neredeyse aynı anda Amsterdam'daki darbeden ve yeni yönetimin ilerleyen Fransızlara karşılık verilmemesi gerektiğine ilişkin talimatından haberdardı.

Sis bulutları nedeniyle görünmez olan ve gürültü çıkarmaktan kaçınmak adına toynaklarına kılıflar sarılmış atlarla ilerleyen Lahure ve birliği, 23 Ocak'ta buz üzerinden yürümeye devam etti; oldukça temkinliydiler zira kimse buzun ne kadar yük kaldırabileceğinden emin değildi. Benzersiz bir sahneydi: Hollandalı amiraller görkemli üniformalarının içindeki hafif süvari erlerine doğru bakarken atları tehlikeli buzlar üzerinde kalyona doğru yaklaşıyordu. Rivayete göre birlikleri komuta eden Amiral Lahure yiyecek ve içeceklerle ilgili durum değerlendirmesi yapmak üzere sancak gemisinde yemeğe davet edilmişti.

Hollanda donanması savaşmadan teslim oldu. Bundan birkaç yıl sonra *Baron de L'Empire*[112] olarak adlandırılacak Lahure, imparator-

111. Kışların Jan Willem'i. –çn
112. (Fr.) İmparatorluk Baronu. –çn

dan sonra iki Fransız krala daha hizmet etti; ismiyse *Arc de Triomphe*[113] anıtına kazındı. Winter da muazzam bir mimari eserle anılıyordu. Fransızların hizmetindeki Hollandalı general 1812 yılında Paris'te vefat etti, naaşı Pantheon'da defnedildi, kalbiyse Kampen'de bir kilisede toprağa verildi. Bu iki insan da Batavya Cumhuriyeti döneminde hayatta kalmayı başardı. Devrimci devlet yapısı ise, Napoléon'un lütfu ve erkek kardeşi Louis'nin tahta çıkmasıyla 1806'da bir krallığa dönüşmeden evvel sadece on bir yıl ayakta kaldı.

Karşı konulamaz: Fransız devrim birlikleri yel değirmenleri ülkesini fethediyor.

113. (Fr.) Zafer Kemeri. –çn

1812

Napoléon'un Kaderi I: Rusya'daki Olağanüstü Hava Şartları

MEKTUBU YAZAN KİŞİ doğa şartlarıyla mücadele halindeydi: "Hava oldukça yağmurlu, bu topraklardaki gök gürültülü fırtınalar korkunç." Seyahati pek umduğu gibi değildi ama belki de çok uzun kalmayacaktı orada: "Tanrı yardımcı olsun da sultanıma kavuşayım, çünkü bu ayrılık ruhuma çok ağır geliyor." Sultanım dediği, sevgili eşiydi. Yazar, her ilgili babadan bekleneceği üzere, yabancı topraklarda çok özlediği oğullarının zaman içerisinde ne kadar büyüdüğünü merak ediyordu: "Acaba konuşmaya başladı mı ya da yürüyebiliyor mu?"[114]

Bu satırları kaleme alan aile babası, sekiz yıldan fazla süredir Fransız imparatoru olan ve Avrupa kıtasının büyük bir kısmına hükmeden Napoléon Bonaparte'tı. 1810 yılının Mart ayında evlendiği Avusturya İmparatoru'nun kızı Marie Louise'ye yazdığı mektubun tarihi 1 Temmuz 1812'ydi ve Litvanya'nın bugünkü başkenti Vilnius'tan gönderilmişti. Önce devrim ordusunun bir askeri, ardından askeri bir diktatör, ilk konsolos ve bir imparator olarak toplam yirmi yıldır ara vermeden savaşan Napoléon, bundan bir hafta önce dönem insanlarının nefesini kesecek bir girişimde bulundu: Bu olay, sonraki nesiller için abartılı bir gururun ve güç takıntısının örneği olacaktı. Ordu komutanı ve politikacı olarak o zamana kadar birkaç istisna hariç mağlubiyet

114. Andrew Roberts, *Napoleon, A Life,* New York, 2014, s. 585.

nedir bilmeyen ve bazen 1805'te Austerlitz'de olduğu gibi üstün zaferler kazanan bu hükümdar, çöküşüne neden olacak devasa bir taarruz başlattı. Bunda Napoléon hanedanından bir vârisin olmaması da büyük bir etkendi. İmparatorluğun veliahtı olup, "Roma Kralı" unvanını taşıyan küçük oğlu, ne acıdır ki yirmi bir yaşında tüberkülozdan ölecek, Napoléon'un ardından tahta geçemeyecekti. 24 Haziran 1812'de Napoléon emsalsiz bir orduyla Rusya'yı işgale kalkıştı.

Büyük olduğu kadar da çılgınca bu girişim, dünya tarihindeki en önemli dönüm noktalarından biri kabul ediliyordu. Napoléon Avrupa kıtasındaki kayda değer son rakibi Çarlık Rusya'sını mağlup etmek ve gücünü sonsuza dek sağlamlaştırmak istiyordu. Eğer Rusya'yı da tıpkı diğer iki büyük güç, Prusya ve Avusturya gibi hâkimiyeti altına alabilirse en dişli düşmanı İngiltere'nin Manş Denizi'nin diğer tarafında hiç "kıta savaşçısı" kalmayacaktı ve Fransa'nın işgal planlarına karşı müttefikleri olmayacaktı. Bir ticaret ulusu olan İngiltere'nin Avrupa'ya açılan tüm kapıları kapanacaktı. Tarih tekerrür edecekti: Kıtamıza *Napoléon Kanunları* gibi geniş kapsamlı reformlar miras bırakan Fransız İmparatoru'ndan çok daha korkunç bir başka diktatör, benzer bir emperyalist yaklaşımla ve Rusya'nın askeri, lojistik ve iklimsel koşullarını tamamıyla göz ardı ederek ilk işgalden yaklaşık 129 yıl sonra Rusya'ya bir başka işgal girişiminde bulunacak ve başarısız olacaktı.

Napoléon'un Rusya'yı işgali, yani 1812 yılındaki taarruz, muhtemelen Avrupa tarihinin en bilinen hadiselerindendir; hava şartları burada da hem imparator hem de yüz binlerce askeri için ölümcül rol bir oynamıştır. Sayısız sanatçı, buz gibi soğuk rüzgârlara karşı mücadele veren zırhlı süvariler ve gri mantosunun içinde tedirgin görünen imparatorla, "Rusya kışının" çarpıcılığını ve acısını resmetmeyi denedi. Hava belirleyici bir faktördü, ancak daha geniş bir çerçeveden bakıldığında tek faktör değildi. İşgal ordusunu etkileyen sadece Rusya'nın kışı değildi; bu kışın öncesinde yaşanan yaz mevsimi de aynı şekilde çok sayıda kurban verilmesine neden oldu. Anormal hava koşulları diğer faktörlerle birlikte etkili oluyordu, özellikle de bu büyük ordu için korkunç sonuçlara yol açacak ve hiçbir zaman çözülemeyecek lojistik sorunlarla birlikte: açlık ve salgın hastalıklar. Napoléon'un karşısında sadece askeri olarak direnç göstermeyen, aynı zamanda işgalcilere yiyecek, yakacak ve koşum hayvanı bırakmamak için kendi topraklarının

büyük bir kısmını yakıp yıkmayı göze almış bir rakip vardı. Hatta Ruslar Moskova'yı bile kurban etti: Napoléon'u ve kurmaylarını derinden sarsan ve İmparator'un geç, çok geç de olsa, rakibinin kararlılığını ve bariz şekilde onunla işbirliği içerisindeki doğayı fazlasıyla hafife aldığını anladığı bir yangındı bu.

O ölümcül yaz günü Polonya sınırlarından ya da daha doğru bir ifadeyle Napoléon tarafından kurulan bir uydu devlet olan Varşova Düklüğü sınırlarından yürüyüşe geçen Fransız ordusu, Avrupa'da o güne kadar bir araya getirilen en büyük savaş gücüydü. Ordunun toplam sayısı hakkındaki tahminler değişmekle beraber muhtemelen 600 binden fazla asker vardı. Birliğin sadece yarısı Fransız'dı, geriye kalanı Napoléon ya da diğer hükümdarlar tarafından hizmet etmeye zorlanan ve çoğunlukla Almanya ve Polonya kökenli paralı askerlerdi. Napoléon askeri zekâsının sonucu belirleyeceği kısa süreli bir taarruz planlıyordu. Ardından Marie Louise'ye yazdığı mektupta hayalini kurduğu üzere, Çar I. Aleksandr'la "bir araya" gelmek ve kendi düşüncelerine uygun bir barış imzalamak istiyordu. Moskova'yı işgal etmek istemiyordu, çünkü Rusya'nın yenilgiyi hızlıca kabul edeceğini düşünüyordu. Komutanı da aynı fikirdeydi. Ancak Çar'ın elçilerinden biriyle yapılan görüşmede Napoléon şüpheye düştü. Rus subayına şakayla karışık Moskova'ya giden en kısa yol hangisidir diye sorduğunda (Napoléon buraya gitmek zorunda kalmamayı umut ediyordu aslında) kendinden emin bir cevapla karşılaştı: Pek çok yol vardı, ancak İsveç Kralı XII. Karl Poltava üzerinden Moskova'ya gitmeye çalışmıştı. Elçi 1709'da Rus Çarı Büyük Petro karşısında açıkça hezimete uğrayan son başarısız yabancı istilacıyı ima ediyordu. Napoléon'un Danzig'de ve Doğu Prusya'da konuşlandırılmış oldukça büyük stokları vardı ve öküzler ya da atlar tarafından çekilebilecek yaklaşık 6 bin yük arabası da hazır durumdaydı. Ancak stoklar sadece altı hafta kadar yetti. Büyük ordunun 150.000'den fazla atı vardı. Rus topraklarını fethedince bu atların Rus çayırlarında otlayacağını ya da Rus depolarındaki zahireyle besleneceğini düşünüyordu. Ancak hem depolardaki zahire miktarı hem de hayvanların otlayabileceği araziler yetersizdi; Napoléon'un güç takıntısı dört ayaklılara acı ve ölüm getirdi.

Taarruzun daha uzun ve daha acı verici olmasının en önemli nedeni Rus ordusunun Napoléon'a, en kısa zamanda savaşa girmek gibi bir

iyilik yapmamış olmasıydı (eğer savaşsaydılar büyük ihtimalle kaybedeceklerdi). Bunun yerine Çar'ın orduları geri çekildi; Kazaklar işgalcilere zehirli çeşmeler ve kelimenin tam anlamıyla yanmış topraklar dışında bir şey bırakmamak için ellerinden geleni yaptı. İlk olarak 17 ve 18 Ağustos tarihlerinde Smolensk'te büyük bir savaş gerçekleşti ve Fransızların zaferiyle sonuçlandı, ancak bu zamana kadar büyük ordu hatırı sayılır kayıplar vermişti.

Napoléon'un Marie Louise'ye yazdığı mektupta şikâyet ettiği üzere, istilanın ilk günlerinde büyük fırtınalar patlak vermişti. Ardından Temmuz'un ilk haftasında ordu acı verici bir sıcak hava dalgası içerisinde ilerlemeye devam etti. Kurak yollarda ilerlerken o kadar fazla toz çıkıyordu ki yönlerini tayin etmeleri güçleşiyordu. İşgal altındaki St. Petersburg'un kuzeyine ait günlük hava durumu kayıtları Temmuz ayında sıcaklıkların mevsim normallerinin üzerinde seyrettiğini ve en yüksek sıcaklığın 30 °C'nin üzerinde olduğunu kanıtlıyordu. Ayrıca daha güneyde, Napoléon'un ilerleyeceği rota boyunca hava kuşkusuz çok daha bunaltıcı olacaktı. Taarruz başladıktan sadece dört hafta sonra birliklerin durumu içler acısıydı. Askerlerin yeterince yiyeceği ve içeceği yoktu; salgın hastalıklar, özellikle de tifüs hızla yayılıyordu. Temmuz ayının sonunda bulaşıcı hastalıklar yüzünden 80 bin civarı asker ya öldü ya da durumları çok ağır olduğundan mecburen geride bırakıldı. İstatistiklere göre doğuya doğru ilerleyenlere kıyasla hayatta kalma şansları çok daha yüksekti. Toplamda 175 gün süren taarruz boyunca her gün ortalama bin asker öldü, sayısız asker firar etti ya da Ruslar tarafından esir alındı. İlk haftalarda binlerce at telef oldu. Atların şişen cesetlerini takip ederek ordunun hangi yönde ilerlediğini anlayabilirdiniz.

Şiddetli sıcaklar bitecek gibi değildi. 4 Ağustos günü St. Petersburg'da ortalama sıcaklık 29 °C olarak kaydedildi. Bu da o gün hissedilen en yüksek sıcaklığın 40 °C olduğu anlamına geliyordu. Aşırı sıcaklar Napoléon'u işgal edilen Vitebsk'te mola vermeye zorladı. Planları belirgin bir biçimde değişmeye başladı. Artık kışı burada geçirmek istiyordu ve Rusya'yı mağlup etmek için üç yıla ihtiyacı olduğunu düşünüyordu. Barış müzakerelerini konuşmak üzere Çar'dan gelecek bir elçi bekliyordu, ancak o elçi hiçbir zaman gelmedi.

Böylece Büyük Ordu ilerlemeye devam etti. Smolensk'te yapılan savaş her ne kadar belirleyici olmamışsa da imparatorun hâlâ 175 binden

fazla askeri mevcuttu. Napoléon 7 Eylül günü Borodino'da bir zafer daha kazandı. Ancak bu zafer çoğu Alman olmak üzere 30 bin askerin kaybına mal oldu. Bir hafta sonra son kez kutlama yapmak için bir nedenleri daha oldu ve askerler bir kez daha hep bir ağızdan *Vive l'empereur*[115] diye bağırdı. 14 Eylül'de Napoléon Moskova'ya girdi. İmparator, Marie Louise'ye şöyle yazmıştı: "Şehir Paris kadar büyük ve akla gelen her şey burada mevcut."[116] Ancak bu bir hayale dönüşecekti. Aynı gece Napoléon Kremlin'de alışılmadık biçimde erken bir saatte odasına çekildiğinde şehrin farklı bölgelerinde yangınlar çıktı. Şiddetli bir kuzeydoğu rüzgârı yangını daha da kuvvetlendirerek alevlerin tüm şehri etkisi altına almasına neden oldu ve Moskova, içinde Napoléon'un hiçbir şey bulamayacağı yanmış, yıkık dökük ve virane bir şehre döndü: Yiyeceğin, zaferin ve huzurun olmadığı bir şehre.

Napoléon bekledi ve mükemmel bir sonbahar havasının tadını çıkardı. 6 Ekim'de Marie Louise'ye bu mevsimde Moskova'nın Paris kadar sıcak olduğunu yazdı. Bu arada askerlerinin çoğu hava sıcak olduğu için kışlık üniformalarını giymeyi bıraktı ki bu üniformaların sayısı sınırlıydı. Napoléon, büyük ölçüde tahrip olmuş Moskova'da Çar'dan bir barış teklifi beklerken, kurmayları arasındaki uzmanlar tarafından şehrin "tipik" hava koşulları hakkında bilgilendirildi. Uzmanlara göre endişelenecek bir durum yoktu. Aralarından biri, hatırladığı kadarıyla şöyle diyordu: "Bu konuya dair hiçbir bilgi ve hesaplama göz ardı edilmedi ve tüm olasılıklar cesaret vericiydi. Rusya'da kış genellikle Aralık ve Ocak aylarında sert geçer. Kasım ayında termometre nadiren altı derecenin altını gösterir."[117] Bu yavaş yavaş kaçınılmaz olduğu ortaya çıkan düzenli geri çekilme için orduya yeterince zaman tanıyordu. Napoléon'un Moskova'da okuduğu kitapların da verdiği kararda etkili olması muhtemeldir: İsveç Kralı'nın ötücü kuşların donarak gökten düştüğü hava koşullarındaki başarısız taarruzunu anlatan Fransız filozof Voltaire'in kaleme aldığı *XII. Karl'ın Hikâyesi*.

13 Ekim günü Napoléon, ordularına Moskova'yı terk etme emrini verdi; kendisi de 19 Ekim'de şehirden ayrıldı. O gün ve ondan sonraki dört gün boyunca aralıksız yağmur yağdı. Atlar ve sayıları azalan yük

115. (Fr.) Yaşasın İmparator! –çn
116. Alexander Mikaberidse, *The Burning of Moscow. Napoleon's Trail by Fire 1812,* Barnsley, 2014, s. 78.
117. Roberts, age., s. 616.

arabaları, Rusya'da yol demeye bin şahit gereken balçık birikintilerine saplanıp kaldı. 29 Ekim günü morali daha da bozulan ordu, Borodino Muharebesi'nin yapıldığı yerden geçti: Kargalar ve kurtların kemirdiği binlerce ceset korkunç bir manzara oluşturuyordu.

4 Kasım'da mevsimin ilk karı düştü.

Ertesi gün bölgenin tümü karla kaplanmış ve buz tutmuştu; yollar ve yol işaretleri tam olarak seçilemediğinden yön tayin etmek de güçleşmişti. O günleri yaşayanlardan biri durumu şöyle yazmıştı: "Ordunun morali ve bununla beraber askeri düzeni tamamen bozuldu. Askerler subaylarını, subaylar da generallerini dinlemiyordu. Açlıktan kıvranan herkes yorgun atlarına atlıyor ve kurtlar misali kendi payı için savaşıyordu."[118] Burunları, kulakları, en sonunda da parmakları ve üreme organları donarak yok oluyordu. İtalyan bir subayın gözlemlediği üzere insani duygular da giderek tükeniyordu: "Bir asker düşüp de ağzından bir parça kan geldiği an, her şey bitmiş demekti. Ölüm belirtileri ortaya çıktığında yoldaşları sıklıkla bu askerlerin üzerine atlayıp daha onlar ölmeden kıyafetlerini çalıyordu."[119]

Kısa süreliğine hava ılıklaşsa da aslında bu büyük bir tehlike demekti. Kısa süreli sıcaklık artışından ötürü Napoléon kısmen donmuş, ince bir buz tabakasıyla kaplı Berezina Nehri üzerinden ordusunu geri götürmek zorundaydı. Öncü birlikten sorumlu General Jean Baptise Eblé'nin, Napoléon'un köprü inşaatı için kullanılan malzemelerin yok edilmesi için önceden verdiği emri yerine getirmemesi ordunun şansıydı. Birliğin yaklaşık 400 Hollandalı üyesi büyük bir fedâkarlık gösterip omuzlarına kadar gelen buz gibi soğuk suyun içine girerek iki tane yüzer köprü inşa etti. Bir muhabire göre, "İnanılmaz bir cesaret sergilediler. Bazıları orada öldü ve cesetleri hemen akıntıya kapılıp sürüklendi."[120] Çalışmaları gözlemleyen Napoléon kalpsizliğini bir kez daha gösterdi, işlerin yeteri kadar hızlı ilerlemediğinden şikâyet etti. Eblé ise kendisine şu karşılığı verdi: "Efendim, görüyorsunuz ki adamlarım boğazlarına kadar suyun içinde ve buz işlerin ilerlemesine engel oluyor. Üstelik onları ısıtmak için verebileceğim ne bir yiyecek ne de

118. Roberts, age., s. 622.
119. Roberts, age., s. 622.
120. Roberts, age., s. 627.

şarap var."[121] Napoléon utançla başını önüne eğmiş olmalıydı. Savaş hizmetine zorlanan diğer Avrupalı askerler de imparator için ellerinden gelenin en iyisini yapıyordu. Berezina Nehri üzerinden geçerken zaman kazanmak adına İsviçrelilerden oluşan 4 piyade ordusu, ilerleyen Rusların karşısına hizalandı. Bu birliklerden sadece 300 kişi hayatta kaldı; ancak kazandırdıkları saatler, tam bir kaosa dönüşebilecek geçişleri esnasında binlerce Fransız'ın ve artık *büyük* olmayan ordudaki diğer milletlerden askerlerin hayatlarını kurtarmaya yetti.

Napoléon ve muhafızı 27 Kasım'da nehri geçti. Berezina civarında yaklaşık 25 bin Fransız öldü. Dağınık haldeki binlerce kişiyi öldüren Kazaklar iki farklı yöntem kullanıyordu: Dipçiklerle düşmanların kafataslarını parçalamak ya da kıyafetlerini çıkarıp onları çıplak halde arkada bırakmak. Yeniden başlayan kış soğuklarında kıyafetleri olmadan hayatta kalmaları imkânsızdı.

Kar yağışına bir de İngilizce konuşulan topraklarda *blizzard*[122] olarak adlandırılan buz gibi bir fırtına eklendi. 29 Kasım'da Napoléon büyük bir uğraş sonucu Kamen köyünde sığınacak bir yer buldu. Hizmetkârı durumu şöyle anlatıyordu: "Buz gibi soğuk rüzgârlar çoğu camın kırık olduğu pencerelerden içeri giriyordu. Saman balyalarla bu açıklıkları kapatmaya çalıştık."[123] Ertesi gün ölçülen hava sıcaklığı -30 °C'ydi. O kadar soğuktu ki birçok asker ne kadar kötü durumda olduklarının farkında bile değildi. Napoléon'un başcerrahı Baron Larrey, daha birkaç yıl önceki Eylau Muharebesi'nden sonra (bu savaş esnasında hava sıcaklığı "yalnızca" -10 ile -14 °C arasında seyretmişti), soğuğun etkili bir lokal anestezi yardımcısı olduğunu gözlemlemişti. Ordu doktoru Dr. Louis Lagneau belirtileri şöyle tasvir etti: "Deri ve kaslar, kemikler ortaya çıkana kadar beden bir balmumu heykeliymişçesine pul pul dökülür. Geçici hissizlik, askerlerin eve ulaşabileceklerine dair talihsiz bir umutla yürümeye devam etmelerine imkân tanıyordu."[124] 3. Sınır Birliği'nden bir subay, yaralı ayaklarıyla ileri doğru sürüklenen bir askeri görünce dehşete düştü: "Derisi ayaklarından tamamen sıyrılmıştı ve bu deriyi, ayrılmış ayakkabı tabanı gibi

121. Roberts, age., s. 627.
122. (İng.) Kar fırtınası, tipi. –çn
123. Adam Zamoyski, *Moscow 1812: Napoleon's Fateful March,* New York, 2005, s. 482.
124. Zamoyski, age., s. 482.

arkasından sürüklüyordu. Her bir adımında zeminde kanlı bir ayak izi bırakıyordu."[125]

Durum daha kötüye gitmiş olmalıydı, çünkü yaşanan zorluklar bazı askerlerin daha da kötü hallere düşmesine neden oldu. Yamyamlık vakaları yaşandı. Rus bir subay, "ateş başındaki küçük bir grubun (Fransız askerlerin) ölen yoldaşlarından birinin yumuşak kısımlarını kestiğini" görmüştü.[126] Her ne kadar günlük kayıtlarının dikkatle değerlendirilmesi gerekse de buna benzer tasvirlerin nadiren görüldüğü söylenemez. Ancak bu kış döneminde yaşanan tarifi zor acılar arasında insanlığa ve dayanışmaya dair belirtiler de mevcuttur. Dördüncü sınır birliğinden Albay de Fezenac şunları hatırlıyordu: "Yaşanan ortak acıdan başka hiçbir şey insanları birbirine bu kadar yakınlaştırmaz. Onlarda (askerlerde) bu sadakati ve onlar için duyduğum endişenin aynısını gördüm. Hiçbir subay ya da asker ekmeğini benimle paylaşmadan yemiyordu."[127]

Napoléon 5 Aralık günü Beyaz Rusya'nın Maladzyechna şehrine vardığında, yaşanan felaketin tek sorumlusunun, detaylarından bahsetmediği "acımasız mevsim" olduğunu duyurdu. Açıklaması 16 Aralık'ta Paris'te resmi olarak yayınlandı. Ancak lider kültünün ve sıkı bir sansürün hâkim olduğu bu devlette satıraralarını okumayı öğrenen Fransız halkı, Büyük Ordu'nun ağır darbe aldığını anlamıştı. Aralarında yalnızca bazıları imparatorluk raporunun retorik vurgusunda bir avuntu bulmuş olabilir: "Majestelerinin sağlığı hiç bu kadar iyi olmamıştı!"[128]

İmparatorun tam bir felaketle sonuçlanan taarruzunda kaç kurban verildiği tam olarak açıklanmadı. 24 Haziran'da Napoléon'un komutası altındaki 600 binden fazla askerden sadece 100 bin kadarı hayatta kalabilmişti. Napoléon trajedinin gerçek nedenlerinin, en azından kendisi Paris'e geri dönene kadar, gizli tutulması gerektiğinin farkındaydı; çünkü yokluğunda aslında bir süre daha düşünülmeyecek bir devrimin yapılmasından korkuyordu. Sırdaşı Coulaincort Markizi'ne dostça şunları söylemişti: "Fransızlar kadınlar gibidir. Uzun süre başıboş bıra-

125. Zamoyski, age., s. 482.
126. Zamoyski, age., s. 482.
127. Zamoyski, age., s. 487.
128. *29. Bulletin de la Grande Armée*, Marsilya, Aralık 1812.

kılmaya gelmez."[129] Ayrıca o ana kadarki müttefiklerinin ve müttefik olmaya zorladığı devletlerin, gücünü geri toplamadan kendisine karşı harekete geçmelerinden çekiniyordu. Ancak ordu liderlerinden biri hükümdardan önce davrandı: 30 Aralık 1812'de Prusyalı Korgeneral Johann David von Yorck, Rus General Hans Karl von Diebitsch (Prusya doğumlu) ile "Tauroggen Antlaşması"nı imzalayarak ateşkes yaptı. İlerleyen zamanlarda birçok devlet ve küçük devlet bir araya gelerek Napoléon'un durdurulması adına geniş bir koalisyon oluşturdu. Bu kişi bu ulusun başında olduğu müddetçe Avrupa'nın huzur bulamayacağı açıktı.

129. Roberts, age., s. 631.

18 Haziran 1815

Napoléon'un Kaderi II: Waterloo'da Yağmur ve Balçık

RUSYA'NIN DONDURUCU SOĞUKLARIYLA geçen haftalar, Berezina'da binlerce insanın ölümüyle sonuçlanan trajedinin tuzu biberi oldu. Hava, Fransız hükümdar için bir kez daha korkutucu bir rol oynadı. Ancak Napoléon, daha iyi hava koşulları olsa da bu son savaşında mağlup olacaktı; bir zafer kazanmış olsaydı da ilerleyen haftalarda ya da aylarda kendisinden çok daha üstün bir düşman koalisyonu tarafından alt edilecekti. Fakat savaşın gidişatında o yaz gününün birkaç saati oldukça belirleyici bir rol oynadı ve havanın, Napoléon'un Waterloo'daki hazin sonunda önemli bir etkisi oldu.

Napoléon Rusya'dan geri çekildikten sonra, Nisan 1814'te Paris'i işgal eden müttefikler (Prusya, bazı küçük Alman devletleri, Avusturya, Rusya ve Büyük Britanya'nın ittifakı) tarafından tahtından indirilmeden ve Elba Adası'na sürgüne gönderilmeden önce, bir buçuk yıl daha savaştı. Avrupa'da tahta çıkanlar, yönetimler ve diplomatlar, Viyana Konferansı'nda Avrupa'nın barışı için mücadele ederken, Napoléon sürgünde geçirdiği bir yılın ardından 1815 ilkbaharında Fransa'ya geri döndü. Silahlı kuvvetlerin büyük bir kısmını hızla yeniden bir araya getirmeyi başardı ve herhangi bir mücadele vermeden, büyük bir neşeyle karşılandığı Paris'i ele geçirdi. Fransız vatanseverlere çağrısı pek çok kişiyi etkiledi ve kısa sürede komutası altında eskisinden daha hatırı sayılır bir ordu oluştu.

Napoléon kendisinin yeniden eski gücüne kavuşmasına müttefikler tarafından müsamaha gösterilmeyeceğinin ve onu savaşa sürükleyeceklerinin farkındaydı. Ancak ivedilikle kazanılacak bir askeri başarı onlara engel olabilir ve Londra, St. Petersburg, Viyana ve Berlin hükümetlerini pes ettirebilirdi. Eğer mümkünse düşmanları daha üstün güçlerini ona karşı birleştirmeden önce onlara sert bir darbe indirmek istiyordu. Ordusunu iki düşman kuvvvetin yer aldığı bugünkü Belçika topraklarına doğru ilerletti. Wellington Dükü'nün emrindeki yaklaşık 112 bin askerden oluşan Britanya-Hollanda ordusu ile Mareşal Gebhard Leberecht von Blücher emrindeki yaklaşık 130 bin askerden oluşan Prusya ordusu burada konuşlanmıştı. Napoléon'un ordusunda sadece 124 bin vardı ve ne pahasına olursa olsun Britanyalıların düşman ordularıyla birleşmesini önlemeyi hedefliyordu.

16 Haziran 1815'te Napoléon Ligny'de Prusyalılara saldırırken, Mareşal Ney de Quatre Bras, Wellington birliklerine saldırı emrini aldı. Napoléon Prusyalıları hezimete uğratırken Ney beklenen başarıyı gösteremedi. Napoléon gün biterken seçkin birliklerine muhafız kıtasına saldırı emrini verdiğinde, Brüksel civarında büyük bir fırtına koptu. Sağanak yağmur birliklerin üzerine boşalınca silahlardaki barut işe yaramaz hale geldi, böylece muhafız birlikleri baruttan daha az etkili süngüleriyle idare etmek zorunda kaldı. Önceki yıllarda yaz mevsimi görece serin geçiyordu ve sıcaklık değerlerinde çok abartılı değişiklikler olmuyordu. Meteorolog James Losh, İngiltere'nin kuzeyindeki Newcastle Upon Tyne'da günlüğüne şunları yazmıştı: "Bu yıl rahat ve toprağın yararına geçeceğe benziyor. Haziran güzeldi, tüm tahıl ürünleri için elverişli bir dönemdi. Bolca yağmur yağdı, ancak yaz ne sıcak ne de soğuk, oldukça ılıman geçiyor."[130] Ancak süreç böyle devam etmedi: 16 Haziran'ı 17 Haziran'a bağlayan gece, Paris'teki astronomik gözlemevi hava basıncında yaklaşık 5 milibarlık bir düşüş kaydetti. Batı Avrupa'nın üzerinden geçen alçak basınç dalgası beraberinde çok fazla yağmur getirdi.

17 Haziran'da Napoléon Britanyalılara saldırdı. Britanya Kraliyet Atlı Topçu Birliği'nin komutanı Alexander Cavalié Mercer günlüğüne

130. Dennis Wheeler, Gaston Demarée, "The Weather of the Waterloo Campaign 16 to 18 June 1815: Did It Change the Course of History?", *Weather,* 2004, 60: 160.

şunları yazmıştı: "Gökyüzü sabahtan beri bulutluydu. Üzerimizdeki neredeyse mürekkep kadar koyu fırtına bulutları, her an patlamaya hazırdı (...) İlk top ateşlendiğinde gökyüzündeki bulutlar yarılmıştı sanki; çünkü gökyüzü korkunç bir gök gürültüsü ve göz kamaştıran bir yıldırımla top atışına karşılık verdi, yağmur sanki bir su borusu patlamışçasına üzerimize boşanıyordu."[131] Wellington, Prusyalıların yenilgi haberini alınca, Valon Bölgesi'ndeki Waterloo'dan sadece birkaç kilometre uzağa konuşlandı. 17 Haziran günü bir karar vermeye çalışan Napoléon, Wellington'ın birliklerinin peşinden gitmek istemiyordu. Bugün tarihçiler Wellington'ı kurtaran şeylerden birinin de bu korkunç gök gürültülü fırtına olduğu konusunda hemfikirdir. Zemin o kadar yumuşamıştı ki Fransızlar açık arazide istedikleri gibi yürüyemiyordu. Eğer koşullar böyle olmasaydı Wellington'ın birlikleri yerlerini sabitleyemeden Napoléon onlara saldırabilirdi; tıpkı 18 Haziran günü öğle saatlerinde olduğu gibi. Bu durumda Waterloo Savaşı Prusyalılar olmadan gerçekleşirdi. 20. yüzyıl askeri tarih analizlerine göre durum şöyleydi: "Wellington'ı en azından kısmi olarak kurtaran şey, bu korkutucu gök gürültülü fırtınaydı. Zemin o kadar yumuşaktı ki Fransızlar açık araziden yürüyerek ilerleyemedi. Brüksel'e uzanan karayolları da kilitlenmişti (...) Aksi takdirde imparator saat 5-6 sularında düşmanını yakalayabilir ve Wellington birliklerin yerini sabitlemeden önce onlara saldırır ve muhtemelen ertesi sabah onları mağlup edebilirdi."[132]

Böylece bir gece boyunca yağan aralıksız yağmurun ardından ertesi gün, yani 18 Haziran 1815'te karar verildi. Her iki tarafın askerleri de korkunç acılar çekti. 51. Kings Yorkshire piyade birliğinden Onbaşı William Wheeler evine gönderdiği mektupta şunları yazıyordu: "Gece çöktü ve biz iliklerimize kadar ıslandık. Kötü hava koşulları tüm gece boyunca devam etti. Ne yaşadığımızı kimsenin anlaması mümkün değil. Düşmana yakın olduğumuz için battaniyelerimizi kullanamıyorduk ve zemin üzerine uzanamayacağımız kadar ıslaktı. Ceketlerimizin manşetlerinden sular akıyordu; öylesine ıslandık ki resmen nehre dalıp çık-

131. J. Neumann, "Great Historical Events that Were Significantly Affected by the Weather, Part 11: Meteorological Aspects of the Battle of Waterloo", *Bulletin of the American Meteorological Society,* 1993, 74: 416.
132. Neumann, age., s. 417.

mış gibiydik. Tek bir tesellimiz vardı, o da düşmanın da aynı işkenceyi çektiğini bilmekti."[133]

Buna rağmen Napoléon için gün iyi başlamış gibiydi. Wellington, arkasını sık bir ormana vermişti, Napoléon'un tahminine göre bu durumda Britanyalıların kaçacak yeri oldukça azdı. Kahvaltıda generallerini şaşkına çeviren bir açıklama yaptı; tüm bu yaşananlar piknik gibi bir şeydi: "l'affaire d'un dejeuner."[134] Ancak imparatorun bu piknik fikrinden uzaklaşıp birliklerini toplayarak düşmanın en zayıf noktasına odaklanması gerekiyordu. Daha önce doğu tarafına doğru yöneldiklerini düşündüğü Prusyalıları gözlemlemeleri için, Mareşal Grouchy komutasında en az otuz 33 bin kişilik bir birliği görevlendirmişti. Nitekim Prusya birlikleri kuzeye, yani Wellington'a paralel ilerlediler. Birlik Napoléon'un askeri kuvvetlerinin dörtte biri kadardı: Keşif için çok büyük, ancak ordunun tamamını durdurmak için çok yetersizdi. Grouchy'nin birliği bu hatta başarısız olacaktı.

Sabah saat 7-8 sularında nihayet yağmur durdu. Napoléon kendi kaderini belirleyecek bir karar verdi. Wellington'a yapılacak saldırıyı üç saat kadar erteledi. Dino de Laurentis'in Waterloo Savaşı'nı konu alan 1970'de çektiği epik filmde, özgün olmasa da sembolik değeri yüksek bir sahne vardır: Rod Steiger tarafından canlandırılan imparator dizlerine kadar balçığa gömülür ve mareşalleri tarafından çekiştirilir. Hava güzelleşecek gibi olunca, zeminin kuruyacağına ve böylece topçu birliğinin düşmana yeteri kadar yaklaşabileceğine dair bir umut doğmuştur. Napoléon silahlı kuvvetler açısından düşmanlarından daha üstündü, Britanyalıların sadece dokuz librelik topları varken Napoléon'un on iki librelik topları bulunuyordu. Napoléon gibi ağır silahlar açısından donanımlı bir imparator için topçu ateşi olmadan saldırı başlayamazdı. Bu topçu ateşi ancak savaş alanı kuru olduğunda başarıyla gerçekleşebilirdi: Yaylım ateşiyle düşman hatları ya da çok yakını hedefleniyordu, böylece mermiler yerden sekip karşı hattı yarabiliyordu. Ancak uzun süreli yağıştan dolayı mermilerin gürültüyle balçığa saplanmasından ve Wellington'ın askerlerinin sadece çamur yağmuruna tutulmasından çekiniliyordu.

133. Wheeler, Demarée, age., s. 162.
134. (Fr.) Bir öğle yemeği meselesi. –yhn

Saat 11.30'da Napoléon saldırı emrini verdi. Her iki tarafta da ağır kayıpların verildiği amansız bir mücadele yaşandı. Napoléon zafere çok yakındı. Wellington daha sonraları mağlubiyete hiç bu kadar yakın olmadıklarını itiraf etmişti. Öğleden sonra saat 4'te Napoléon'un sağ tarafından süvariler ortaya çıktı. Korsikalının dürbününden gördüğü bu koyu mavi üniforma giymiş süvarilerin kendi birliklerinden olabileceklerine dair ümidi de boşa çıktı; gördüğü renk Prusyalıların siyahıydı. Blücher olayların akışını tersine çevirecek şekilde tam zamanında Waterloo'ya ulaştı. Birlikleri onun uğruna balçığa saplanarak ölürken Napoléon savaş alanından kaçtı. Artık Napoléon'un egemenliği sona ermişti.

Napoléon'un kaderini Prusyalıların Waterloo'daki savaş alanına varışı belirler.

25 Ağustos 1814

"Büyük bir çağlayanın gürültüsüyle yağan yağmur..."

JAMES MADISON HER ZAMAN kalemin kılıçtan daha güçlü olduğunu düşünmüştür. Birleşik Devletler'in dördüncü başkanı olan, devamlı siyah giysiler giyen, yüzünde her zaman doğal bir utangaçlık ve hafif kederli bir ifade bulunan bu kısa boylu adamla dalga geçenler, ona *bookish*, yani kitap kurdu diyordu. Kâğıda döktüğü kelimelerin gücü, ülkesinin ilerlemesine vesile olmuştu: 1787 ve 1788 yıllarında Amerikan Anayasası *Constitution*'ın başyazarıydı. Ancak 18 Haziran 1812'de tamamıyla bambaşka bir belgeye imza attı. Bu bir savaş ilanıydı. İnsanoğlunun yaptığı tüm savaşların tarihine bakıldığında, *1812 Savaşı* kadar anlamsız ve gereksiz olanına nadiren rastlanır. Hava koşullarındaki şaşırtıcı değişiklikler, Amerikalılar açısından "ulusun" yeni kurulan başkentinin kötü bir biçimde zarar görmesine engel oldu. Bir sıcak yaz gecesi şiddetli rüzgârların ve yoğun yağışların eşlik ettiği gök gürültülü bir fırtına kopmasaydı, küresel güç politikalarının yönetildiği Washington büyük olasılıkla bir taşra şehri olacak, tüm politikalar muhtemelen Philadelphia'dan ya da St. Louis'ten yürütülecekti.

Kongre oyları iyiye işaret değildi: Temsilciler Meclisi'nde 79'a karşı 49 evet oyu ve Senato'da 19'a karşı 13 evet oyu çıkmıştı. Amerikan tarihinde hiçbir savaş ilanı bu kadar fazla karşıt oy almamıştı. Buna rağmen ABD ikinci kez silahlı çatışmaya girdi. Düşmanı ilk silahlanma sürecindekiyle aynıydı: bir nesil önce Bağımsızlık Savaşı'nda çarpıştığı Büyük Britanya. Uzun süre devam eden krizin açık bir çatışmaya dö-

nüşmesinin nedenleri çeşitliydi. Kraliyet donanmasının okyanus üzerinden gerçekleştirilen ticareti kontrolü altında tutması, ABD'nin rahatsızlıklarını artıran asli faktördü. Büyük Britanya yirmi yıldır (kısa süreli kesintiler dışında) Fransa'yla mütemadiyen savaş halindeydi. İlk zamanlarda devrimcilere karşı, sonra kendi kendine taç giyen hükümdar Napoléon'un imparatorluğuna karşı savaşıldı. Amerika eski anavatanına savaş açtığını ilan ettiği gün, Napoléon da en büyük ve en korkunç saldırısı için hazırlıklarını yapmıştı: Rusya'nın işgali. Kraliyet donanması daha önce dünya üzerindeki denizlerin hiç şahit olmadığı bir Leviathan'a[135] dönüştü. Britanya yaklaşık 600 savaş gemisiyle iktisadi çıkarları doğrultusunda okyanuslara hükmederek Napoléon'un dünyaya hükmetmesine engel oldu.

Bu devin her şeyden önce ihtiyaç duyduğu şey insandı. Yaklaşık 150 bin gemici savaş gemilerinde, fırkateynlerde ve diğer kraliyet gemilerinde genellikle insanlık dışı ve firar düşüncesini mütemadiyen canlı tutacak şartlarda çalışıyordu. Kraliyet donanmasını terk etmek isteyenlere, gemicilerinin çok daha iyi paralar kazandığı ve onlarla aynı dili konuşan Birleşik Devletler'in ticaret gemileri (ve daha az sayıdaki savaş gemisi) cazip geliyordu. Kraliyet donanmasının savaş gemileri, Cumhuriyet gemilerini durduruyordu; Britanyalı gibi görünen ya da Britanya aksanıyla konuşan kim varsa götürülüyor ve eğer yakalanan firarilerden biri olarak darağacına asılmadıysa Britanya donanmasında çalışmaya zorlanıyordu. *Impressment*[136] kavramı ABD'de genellikle sönük bir öfkeye neden oluyordu. Açık denizlerde ateşlenmeye hazır topların başında Amerikalı ya da diğer tarafsız gemileri arayan subaylar için slogan şuydu: *Once a Britisher, always a Britisher.*[137]

Madison'dan önceki başkan Thomas Jefferson, Büyük Britanya'ya ambargo uyguluyordu. 1807 Kasım'ında İngiltere *Orders in Council*[138] aracılığıyla tarafsızların ve Amerika'nın Fransa'yla ticaret yapmasını yasakladı. Amerikalıların toprak elde etme hırsıyla mevcut gerilim daha da arttı: Yayılma taraftarı politikacılar, Büyük Britanya topraklarına dahil olan Kanada'ya aç gözlerle bakıyordu. Başkan Madison

135. *Kutsal Kitap*'ta kötülüğü temsil eden bir su canavarıdır. –yhn
136. Zorla hizmete alınma. –çn
137. Bir kez Britanyalı olan daima Britanyalı kalır. –çn
138. Konsey yasaları. –çn

uzun süre birtakım isteksiz tedbirler alarak anlaşmazlığa engel olmak istedi, kimi zaman başarısız olsa da genelde istediğini elde ediyordu. Savaş ilanı imzalanmak üzereydi ve başkan dönemin yavaş iletişim imkânlarının bu konuda ne kadar korkunç bir rol oynayabileceğinin farkına varmalıydı. 23 Haziran 1812'de Lord Liverpool'un başbakan olduğu hükümet, *Orders in Council*'i geri çekti. *Times* iyimserlikle sevinç çığlıkları atıyordu: "Amerika'yla düşmanlığın kaynağı olan temel ortadan kaldırıldığına göre, bu düşmanlık ortadan kalkmalıdır." Bir gemi bu iyi haberle Atlantik üzerinden batıya doğru yol alırken, bir diğeri de ABD'nin savaş ilanıyla karşı taraftan yola çıkıyordu.

Savaş, ABD için şanlı bir fasla dönüşmedi. Kanada işgali başarısızlıkla sonuçlansa da Birleşik Devletler donanması denizlerde Britanya'nın firkateynlerine karşı birkaç zafer kazanmayı başardı. Sonrasındaysa genel politik hava Amerikalıların aleyhine olacak şekilde değişti. 1814'ün Nisan'ında Napoléon'un çekilmesiyle Büyük Britanya, bütün gücüyle olmasa da (Napoléon'un bir sonraki ilkbaharda, 100 gün sürecek ve Waterloo'da tarihe karışacak dönüşüyle birlikte bu güce Avrupa'da yeniden ihtiyaç duyulacaktı), büyük bir takviyeyle ABD'ye yönelecek kadar hazırlıklıydı. Ağustos 1814'te, o zamanın koşullarına göre son derece güçlü bir donanma, Chesapeake Körfezi'ne giriş yaptı. Gemilerden Amerikalıların karşı koyamayacağı, Avrupa'daki savaş meydanlarında deneyim kazanmış 4 binden fazla tecrübeli asker, kıpkırmızı üniformaları içerisinde muvazzaf birlikler ve Kraliyet Donanması'nın denizcileri indi. Kısa süre içinde ordunun nereye ilerlediği belli olacaktı: Amerika'nın henüz tamamlanmamış başkenti Washington'a. 24 Ağustos 1814'te öğle saatlerinde Washington'un sadece birkaç kilometre doğusunda bulunan Bladensburg bölgesinde az sayıda profesyonel asker ve büyük oranda güvenilmez milisleriyle sayıca üstün olan Amerikan ordusu işgalcilerin karşısındaki yerini aldı. İklim koşulları dayanılacak gibi değildi: Öğle saatlerinde hava sıcaklığı 100 °F, yani 37 °C olarak ölçülmüştü. Askerlerin bulunduğu hattın arkasında kabine toplantısı yapıldı: Başkan Madison, Dışişleri Bakanı James Monroe, Savaş Bakanı John Armstrong ve Adalet Bakanı Richard Rush atların üstünde mevcut durumu görüştü. Amerikan hükümeti mensuplarının yakalanması an meselesiydi, çünkü Bladensburg'daki savunma hattı uzun süre dayanamayacaktı. Amerikalılar sayıca daha

geniş bir topçu sınıfına ve iyi direnç gösteren birliklere sahip olsa da profesyonel Britanyalı askerlerin ilerleyişini durdurmak mümkün olmadı.

James Madison ve bakanlar kaçmak zorunda kaldı; birkaç saat içinde, First Lady Dolley Madison da henüz rengini belli etmeyen başkanlık makamını terk etti. 24 Ağustos 1814'ün bu boğucu akşam saatlerinde ilk Britanyalı birlikler şehre girdi. Amiral George Cockburn terk edilmiş ve Washington'daki pek çok şey gibi henüz tamamlanmamış Kongre Binası'nı gezdi, hatıra olarak kitaplardan birini yanına aldı ve geriye kalan parçalanmış mobilyaların, yakacak odunların, perdelerin, kuru ve yanabilir gibi gözüken her şeyin parlamentonun odalarına doldurulmasını emretti. Kısa zaman sonra da alevler binayı sardı ve ilk *Kongre Kütüphanesi* yanıp kül oldu. İngiliz birlikleri ilerlemeye devam ederek Pennsylvania Avenue'ye ulaştı. Cockburn ve silah arkadaşı General Robert Ross, Başkan'ın evinde bir kadeh Madeira şarabı içtiler; Cockburn kaçan Başkan "Jemmy" şerefine alaylı bir tavırla kadeh kaldırdı. Bu ev de ateşe verildi, kısa süre sonra komşusu olan Ekonomi Bakanı'nın evi de yakıldı. Alevler ortalığı o kadar aydınlattı ki Britanyalı bir askerin sonradan hatırladığı gibi, gecenin karanlığında silah arkadaşlarının yüzlerini rahatlıkla seçebiliyorlardı.

Ardından hava, her ne kadar başka zararlara da sebebiyet vermiş olsa da, yanan şehre merhamet gösterdi. Gök gürültülü bir fırtına patladı ve onunla birlikte pek çok Britanyalının o zamana kadar yabancısı olduğu bir şey daha ortaya çıktı: Hortum. Bu hadiseden çok etkilenen askerlerden biri şöyle yazmıştı: "Rüzgârın muazzam gücünü gözünde canlandırabilmen mümkün değil. Evlerin çatıları yerinden sökülüyor ve bir kâğıt parçasından ibaretmişçesine havadaki girdabın içerisinde dönüyordu. Ayrıca çok büyük bir çağlayanın gürültüsüne benzer bir sesle sağanak yağışa pek benzemeyen bir yağmur yağmaya başladı. Hava, güneş sanki uzun süredir yeniden doğmamışçasına karanlıktı; alacakaranlık bazen güçlü şimşekler sayesinde canlanıyordu. Rüzgârın ve şimşeğin gürültüsü, binaların yıkılışı ve havada uçuşan çatılar, bu zamana kadar gördüğüm ve muhtemelen yaşayacağım en korkunç şeydi. Bu olay aralıksız iki saat sürdü ve saklandığımız evlerin çoğu yıkıldı. Otuz kadar adamımız ve kimi mahalle sakinleri enkaz altında kaldı. Birliğimiz öylesine dağılmıştı ki savaşta tamamen mağlup olmuş-

Gereksiz bir savaşın galiplerinin sevinci: Amerikalılar Andrew Jackson'ın (resimde sağ tarafta) etrafını sarmış, New Orleans zaferini kutluyor.

tuk sanki. (...) Tepede duran toplardan ikisi, yerden yükselerek birkaç metre geriye sürüklendi."[139]

Başkan Madison dört gün sonra şehre geri döndüğünde karşısında isten kapkara olmuş meclis ve hükümet binasını buldu. Başkanlık konutunun adının, bu yangının izlerini kapamak için kullanılan renkten dolayı Beyaz Saray olduğuna dair bir söylence vardır. İngiltere'de bir gazetede, Kazakların 1814'te Paris'e kıyamadıkları belirtilerek, "Ama biz Amerika'nın başkentine acımadık," şeklinde düşündürücü bir yazı yazılmıştı. Dünya gücü, Amerika'ya bir saldırı daha düzenledi ve bu kez güneye, New Orleans'a saldırdı. Tam bir fiyaskoydu. Amerikalıların sağlam bir biçimde düzenlenmiş, kudretli Andrew Jackson (daha sonraki başkanlardan biri) komutası altındaki savunma hatları, 8 Ocak 1815'te Britanyalıları yenilgiye uğrattı. 300 Britanyalı ve 70 Amerikalı anlamsız bir biçimde kurban verildi. 1812 Savaşı'nın başında olduğu gibi sonunda da transatlantikteki iletişim yavaşlığının laneti etkili olmuştu. Sadece üç hafta önce (bugünkü) Belçika'nın Gent şehrinde

139. Laura Lee, *Blame It on the Rain, How the Weather Has Changed History*, New York, 2006, s. 155–156.

ateşkes ilan edilmişti aslında. Her şey önceden olduğu gibi kaldı. *1812 Savaşı*'nın sona ermesiyle birlikte, İngilizce konuşan bu iki ulusun arasındaki ilişkilerde yeni bir dönem başladı: *Ayrıcalıklı ilişki.* İki dünya savaşında, Soğuk Savaş'ta ve sonrasında da süren ittifaklarını sağlayan bu ilişki, ilk kez şimdilerde, Büyük Britanya'nın dış politikası ve güvenlik politikasıyla ortalama bir Avrupa Birliği ülkesine dönüşmesiyle zayıflıyor.

1815 - 1816

Yazsız Geçen Bir Yıl

THOMAS STAMFORD RAFFLES güneş batmadan kısa bir süre önce uzaklardan gelen gürültüyü duyduğunda ilk önce bunun bir top atışı olduğunu düşündü. Bu uzak bölgenin hükümdarının bu gürültünün peşini bırakmayacağı tahmin edilebilirdi: Raffles bundan dört yıl önce, kraliyet donanması ve İngiliz birlikleri tropik ada dünyasını fethedip, Hollanda'nın Cava Adası'nı Britanya'nın Cava Adası'na dönüştürürken bol bol silah sesi duymuştu. Bugünkü Endonezya'nın büyük bir kısmını kapsayan bölgeyi yönetmekle görevlendirilen Raffles, kelimenin tam anlamıyla barışa inanmayarak haklı çıkmıştı. Uğursuz gök gürültüsü, 5 Nisan 1815'te duyuldu. Aynı günlerde Avrupa, Napoléon'un kısa süreliğine sürgünde olduğu Elba'dan geri dönmesiyle sarsıldı. Napoléon'un Waterloo Seferi ve Avrupa'nın kaderiyle ilgili çığır açan o kararı aldığı meşhur "100 günü" böylece başladı.

Raffles ve Güneybatı Asya'daki diğer Avrupalıların tüm bunlardan çok sonraları haberleri oldu. Ancak Raffles'ı ikamet ettiği yerde ürküten o gürültü, top namlularından değil 800 kilometre öteden geliyordu. Britanyalılara ait Sumbawa Adası'ndaki Tambora Yanardağı o akşam ilk defa patladı. Bu, yazılı tarihin başından beri insanların şahit olacağı ve anlatacağı en büyük patlamaların habercisiydi. Bu olayı aktaran tarihçiler arasında patlamadan hatıralarında bahseden ve birkaç yıl sonra *Sir* olarak anılacak Stamford Raffles da yer alıyordu. Raffles Britanya sömürgecilik tarihinde Singapur'un kurucusu olarak geçmektedir ve

imparatorluğunun başkentine bugün gerek yerli halk gerekse turistler için ilgi odağı olacak bir yer bırakmıştır: Londra Hayvanat Bahçesi. Raffles hayvanat bahçesinin kurucularındandır.

İlk patlamadan beş gün sonra, 10 Nisan 1815'te akşam saat yediye doğru Tambora Yanardağı gerçekten patladı (dağın yüksekliği bugün patlamadan önceki yüksekliğinin yarısı kadardır). Dağ üç saat boyunca hayal edilemeyecek kadar çok magma, kayaç ve gaz püskürttü. Owen Philipps adında Britanyalı bir teğmen izlenimlerini şöyle aktarıyordu: "Tambora'dan fışkıran üç ayrı ateş sütunu yükseklere doğru tırmanıyor; havada tehlikeli ve kaotik bir şekilde birleşiyordu. Saat 9-10 arasında kül yağmaya başladı ve neredeyse Sang'ir köyündeki her evi tahrip eden, en güçlü ağaçları köklerinden söken kuvvetli bir kasırga çıktı. İnsanlar, atlar ve sığırlarla beraber kasırganın yörüngesine giren her şey, girdabın içinde dönüp duruyordu. Kasırga yaklaşık bir saat sürdü ve bu süre içinde herhangi bir patlama sesi duyulmadı. Patlamalar gece yarısından 11 Nisan akşamına kadar etkileri azalarak aralıksız bir şekilde devam etti. 15 Temmuz'a kadar da tam anlamıyla sona ermedi."[140]

Tambora Yanardağı patlamasının aslında hangi dönemde gerçekleştiği 20. yüzyılda Grönland'dan ve Antarktika'dan çıkarılan buz çekirdeklerinin analizi edilmesi gibi ölçüm tekniklerinin geliştirilmesiyle ortaya çıkarılabildi. Bunlar, farklı dönemlerde havaküredeki gaz bileşenlerinin, volkanik patlamalarda özellikle kükürt bileşiklerinin tam manasıyla net olarak değerlendirmesine imkân tanıyordu ve yıllık ortalama sıcaklıklar hakkında geriye dönük çıkarımlar yapmayı sağlayan ağaç yaş halkalarının incelenmesiyle de tamamlanıyordu. Bu yetkin veriler yani iklime ve iklimsel değişikliklere ilişkin dolaylı işaretler, belli bir tanımlama için tarihsel kaynaklarla bir araya getirilebilir. Tambora vakasına yönelik tanımlamalarsa bunun, son bin yılın en büyük çevre felaketi olduğunu göstermektedir.

Tambora Yanardağı patlamasının boyutları muazzamdı. Gaz ve küller stratosferde 43 kilometre yüksekliğe kadar savruldu; havaya püsküren toplam madde hacminin 100 kilometreküpten fazla olduğu tahmin edilmektedir. Cambridge Üniversitesi'nden yanardağ bilimci-

140. Thomas Stanford Raffles, *The History of Java*, Londra, 1817, s. 28.

si Clive Oppenheimer son iki bin yılda atmosferin daha yüksek katmanlarına ulaşan tek patlamanın 51 kilometreyle, Yeni Zelanda'daki Taupo Yanardağı'nın patlaması olduğunu düşünmektedir. Bu olay 181 yılında, Roma İmparatorluğu'nun Avrupa'da zirveye ulaştığı dönemde gerçekleşmişti. Roma İmparatorluğu'ndaki bazı zeki insanlar yanardağ bilimini önemli bir saha olarak miras bıraktılar. MS 79'da Vezüv Yanardağı patlamasını ve Pompei şehrinin harap oluşunu anlatan Genç Plinius'un anısına bu şiddetli patlamalar *plinian* olarak adlandırılır, Tambora örneğinde olduğu gibi daha şiddetli patlamalarsa *ultraplinian* olarak isimlendirilir. 1815'te yaşanan hadisenin ne kadar kuvvetli olduğunu anlayabilmek için yanardağ patlamaları indeksine bakılabilir. 0-8 arası değerler alan ölçekte Vezüv Yanardağı'nın tarihi patlaması 5 değerindeyken 1883'te gerçekleşen Karakatau Yanardağı'nın patlaması 6 değerindedir. Tambora patlaması ise 7 değerindeki beş patlamadan biridir. İndeks dahilinde sadece iki patlama 8 değerindedir ve her ikisi de tarih öncesi dönemde gerçekleşmiştir.

Tambora Yanardağı patlaması, bulunduğu coğrafyada ciddi hasarlar ve günlerce karanlıkta kalan bir dünya bıraktı geriye. 10 Nisan'da gece yarısına doğru, patlamadan dolayı oluşan tsunami dalgaları Cava Adası'nın doğusunu vurdu. Ölenlerin sayısının 71 bin ila 100 bin arasında olduğu tahmin edilmektedir ve takip eden aylarda da kıtlık ve salgın hastalıklar nedeniyle daha fazla kurban verilmiştir. Dönem insanlarının hiçbiri Asya'daki atmosferik değişikliklerin, 19. yüzyıldaki alışılagelmiş salgın hastalıkların artmasına sebep olabileceğinin farkında değildi. Hint Yarımadası'nda ortaya çıkan muson iklimi ve diğer anormal hava olayları, yaygın görülen ve o zamana kadar "Bengal Kolerası" olarak tanımlanan bulaşıcı hastalığa neden olan kolera bakterilerinin mutasyon geçirmesinin nedeni olarak kabul edilmektedir. 1817 yılından itibaren kolera iyice yayıldı ve küresel bir salgın haline geldi; bu hastalığın kurbanlarının arasında Carl von Clausewitz ve muhtemelen filozof Georg Wilhelm Friedrich Hegel gibi çok sayıda önemli tarihi kişilik de yer alıyordu. Ancak 1815 yılında, olayların bu noktaya gelebileceği öngörülememişti. Tambora'dan çok uzakta bulunan Avrupa ve Kuzey Amerika gibi kıtalar bile bu patlamanın doğrudan etkilerine maruz kalmıştı: Uygarlık tarihinde daha önce görülmemiş ölçekte etkili ve ani bir iklim değişikliği yaşanmıştı.

Volkanın doğrudan etkisiyle oluşan tsunamiler ve Güneydoğu Asya'daki kül yağmurlarından kaynaklanan acılar yıkıcıydı: Tambora Yanardağı'ndan stratosfere uzanan emisyon bu olayların küresel etkilerinden biriydi. Yüksek hava katmanlarında nemle birleşen kükürt gazı, tahminen 200 teragram (yani bir milyon ton) kükürt aerosolü oluşturdu. Grönland'dan çıkarılan buz çekirdeklerinin, son iki bin yılda bundan daha yüksek bir sülfat yoğunluğuna neden olan emisyonlarla ilgili işaret ettiği tek volkanik patlama 1258 yılında gerçekleşmiştir. Bu patlamanın nerede yaşandığı tam olarak bilinmemektedir ancak gerçekleştiği yer, ya o tarihte kimsenin yaşamadığı bir bölgedir ya da kendisinden geriye hiçbir iz kalmamıştır. Tambora'nın Ekvator'a yakın konumundan ötürü aerosol katmanları yerkürenin neredeyse tamamını sarmış ve güneş ışınları yeryüzüne düşmeden onları emmiştir. Tambora Yanardağı patlaması 1816 yılında yeniçağda eşi benzeri görülmemiş bir fenomene, "yazsız bir yıl" yaşanmasına neden olmuştur.[141]

Diğer hava anormalliklerinde de olduğu gibi, bu aşırılıklar, her bölgede aynı oranda hissedilmedi; Avrupa'da bazı bölgeler, özellikle de kıtanın doğu kısmı mevsim normallerinin keyfini sürüyordu. Batı dünyasının geniş bir bölümündeyse insanlar doğanın çığırından çıkışını deneyimlemek zorunda kaldı. Anılar, mektuplar ve basındaki haberler anormal hava koşullarının ne kadar bariz bir şekilde hissedildiğini kanıtlayan belgelerdi. Örneğin Kuzey Amerika'da aşırı derecede soğuk bir kış mevsiminden sonra yaz büyük bir umutla bekleniyordu, eski başkan ve amatör bir meteorolog olan Thomas Jefferson, Ocak ayında Monticello'daki malikanesinde, "Vücut, katlanmak durumunda olduğumuz soğuktan dolayı titriyor ve küçülüyor," diye yazmıştı. *Quebec Gazette* adlı gazete 8 Haziran'da şunları yazıyordu: "Evler, sokaklar, şehir meydanları tamamen karla kaplı. Tüm bir ülke aralık ayındaki gibi gözüküyor."[142] New England'a iri kar taneleri yağıyordu ve ABD'nin Vermont eyaletinde bulunan Danville kentinde çıkan *North Star* gazetesi erken ama çok doğru bir tespitte bulundu: "Büyük olasılıkla bu ülkede yaşayan kimse bu kadar uzun süre boyunca böyle bir hava yaşamamış-

141. William K. Klingaman, Nicholas P. Klingaman, *The Year Without Summer: 1816 and the Volcano that Darkened the World and Changed History,* New York, 2013, s. 58.
142. Klingaman, age., s. 30.

tır."[143] Önceki yıl yaşanan Tambora hadisesiyle o gün olanlar arasındaki bağlantılar fark edilmiyordu; en iyi ihtimalle o yıl güneş lekelerindeki azalmanın bu ani iklim değişikliğine neden olabileceği düşünülüyordu. Bilgi ve verilerde her ne kadar eksiklikler olsa da, dönem insanları bilinçliydi ve *Albany Daily Advertiser,* havanın sırlarını keşfetmek için vatandaşlara bir sorumluluk çağrısında bulundu: "Eğer gerekli araçlara sahip beyefendiler her gün sadece birkaç dakikalarını havanın ve atmosferimizin sıcaklığının belgelenmesine ayırabilirlerse, iklimimiz ve mevsimler hakkında çok miktarda yararlı bilgi bir araya getirilebilir."[144]

Avrupa'da kar yağışı azdı; kıta İskandinavya'dan Almanya'ya ve İsviçre üzerinden İspanya'ya kadar gökyüzünü karartan ve dağılmak bilmeyen yağmur bulutlarıyla kaplıydı. İngiliz gazetesi *Norfolk Chronicle* şöyle yazıyordu: "Kıtanın her yerinden mevsim normallerinin dışında seyreden, alışılmadık nem oranlarıyla bağlantılı hüzünlü haberler geliyor. Bu aşırılık neticesinde ürünler selle başka yerlere sürükleniyor, üzüm bağları ve tahıl tarlaları tahmin edilemeyecek boyutlarda zarar görüyor."[145] Hollanda'da su baskını yaşanırken Aşağı Franconia'daki insanlarsa dönemin tanıklarından birinin ifadesine göre şunları yaşıyordu: "Yağmur sel gibi yağıyordu hep, böylesini daha önce hiç görmedik, ardından dolu fırtınası başladı."[146] Almanca konuşulan tüm bölgelerde verimsiz hasatlar alındı. Hemen hemen her yerde aynı manzara vardı ve yazın sonunda soylu bir İngiliz yolcu Prusya'dan geçerken şunları söylüyordu: "Almanya ne kadar soğuk ve kasvetli!" Kısa bir süre sonra Dresden'de ise şunları ekledi: "Hava, aralıksız sağanak yağış ve nemden dolayı aşırı soğuk."[147] Almanya'da yaşayan insanlar bu felaket yılını şu şekilde adlandırıyordu: "Bin sekiz yüz donmuş."

1816 yılı yazında Batı ve Orta Avrupa'da günlük ortalama sıcaklık değerleri modern dönemin en soğuk on yıllık süreçlerinden biri olan 1810-1819 arasındaki ortalama sıcaklıklardan bir ya da iki derece daha düşüktü. 1951-1970 yılları arası dönemle kıyaslandığında, 1816 yazı 3 °C daha soğuktu ve bu iklimsel anlamda muazzam bir farktı.

143. Klingaman, age., s. 59.
144. Klingaman, age., s. 67 devamında.
145. Klingaman, age., s. 112.
146. Klingaman, age., s. 114.
147. Klingaman, age., s. 189 devamında.

Kuzey Yarımküre'de 1816 yılı 1400 yılından sonra yaşanan en soğuk ikinci yıldı, sadece 1601 yılında insanlar daha düşük sıcaklık değerlerine tahammül etmek zorunda kalmıştı. Kuzeyde Edinburgh'la St. Petersburg'dan, güneyde Milano ve Palermo'ya kadar Avrupa'daki toplam 15 hava gözlem istasyonunda yapılan ölçümler, 1816 yılındaki ortalama sıcaklık değerlerinin neredeyse her yerde 1801-1830 dönemini değerlerine göre iki derece ya da daha fazla sapma gösterdiğini ortaya koyuyordu. Paris'te 1816 yılı, 1771 ile 1990 yılları arasındaki en soğuk yaz döneminin yaşandığı yıldı; Karlsruhe'deyse, 1801 ile 1930 arasındaki en soğuk yaza işaret ediyordu, İskandinavya'da ise yaz mevsimi neredeyse mevsim normallerinde seyretti.

Yaz mevsiminin yaşanmadığı o yıl, neredeyse sürekli savaşlarla ve toplumsal değişimlerle geçen çeyrek asrın ardından Avrupa'yı daha da sarstı. Napoléon savaşları bölgenin büyük bir kısmını harap etmişti ve bir zamanlar askerlik yapmış on binler, özellikle Fransa'da, iş ve ekmek arayışındaydı. Ancak ekmek zor bulunuyordu. Tarihçiler 1816-1817 yıllarını Avrupa kıtasında yaşanan en son ve en uzun süreli kıtlık dönemi olarak değerlendirmektedir. Ancak bundan 30 yıl sonra İrlanda yaklaşık bir milyon insanın öldüğü ve bir o kadar insanın da başta Amerika olmak üzere başka ülkelere göç etmek zorunda kaldığı korkunç bir kıtlık felaketine maruz kalacaktı. Doğu Anglia'da olduğu gibi bazı yerlerde huzursuzluklar da baş göstermeye başladı, protestocular üzerlerinde *"Bread or Blood"*[148] yazan pankartlarla Ely şehrinde bir araya gelip belediye başkanını rehin aldılar ve milislerle sokak savaşına girdiler. Fransa'da Napoléon'un nihai yenilgisinden sonra iktidarını tekrar tesis eden Bourbon hanedanında, Kral XVIII. Louis 1789'un tecrübelerini de göz önünde bulundurarak, verimsiz hasatlardan sonra Paris'teki ekmek fiyatlarını düşük tutmaya çalıştı ancak yine de huzursuzluk taşradaki şehirlere de sıçradı. Gerçi çok zor durumdakilerle dayanışma içerisinde olunduğuna dair emareler de vardı. Düsseldorf, Elberfeld ve Frankfurt gibi bazı Alman şehirlerinde hali vakti yerinde vatandaşlar, tahıl ithal eden ve yoksulların temel besin ihtiyacını ekmekle sağlamayı hedefleyen "tahıl dernekleri" kurdu. Bunlara ek olarak başka hayır işleri de yapıldı.

148. (İng.) Ekmek ya da kan. –çn

Yaz mevsiminin olmadığı bu yıl, çok az olumlu gelişmeye sahne oldu. Bunların arasında yüksek hava katmanlarındaki aerosollerin katkısıyla oluşan rengârenk, gösterişli günbatımları (yağmur ya da kar yağmadığında) da vardı. İngiliz ressam J.M.W. Turner o kırılgan dünyanın içerisindeki bu ihtişamı, bu canlı toprak renklerini ve akşamların özel halini bir araya getirerek eserlerine yansıttı. Londra'da, Tate Galeri'de sergilenen *Chichester's Canal* adlı rengârenk eseri, sert hava koşullarında mutlu olmaya fırsat bulabilirlerse insanların o dönemde de doğa olaylarının keyfini çıkarabileceğini ifade ediyordu. Karl Friedrich Ludwig Freiherr Drais, fazlasıyla soğuk bir yaz mevsimin yaşandığı Karlsruhe'de yeteri kadar hayvan yemi olmadığı için atlar beslenemeyip ölmeye başlayınca, bir yerden başka bir yere gitmek için yeni bir araç icat etti. Bir sonraki yıl icat ettiği drezini için patent başvurusu yaptı: Modern bisiklete uzanan yolun ilk adımı da böylece atılmış oldu.

O zamanlar şimdiki refah düzeyinden oldukça uzak bir ülke ağır bir sarsıntı yaşadı: Aylarca yağan yağmur, sel, kötü hasat ve evsizlerin sayısının hızla artmasına neden olan yaygın kıtlığın pençesindeki İsviçre. Yazsız yılın edebi anıtı burada ortaya çıktı. Mary Wollstonecraft Godwin ve şair sevgilisi Percy Shelley, oğulları William ve üvey kız kardeşi Claire'le birlikte o aylarda kıtada seyahate çıkmıştı. Ancak daha Fransız Alplerinde seyahatin keyfi kaçmaya başladı: "Aşırı soğuk. Dağlara tırmanırken vadide üzerimize yağmur döken bulutlar bu kez de hızla kocaman kar taneleri yağdırmaya başladı."[149] Mary, Cenevre Gölü'nde gördüğü manzaranın "kasvetli" olduğunu düşündü ve tenha bir yerdeki Maison Chapuis villasını kiraladı. "Maalesef," diye yazıyordu Mary Haziran ayında, "bitmek bilmeyen yağmur bizi eve hapsetti. Üzerimize çöken gök gürültülü fırtına şu ana kadar gördüğüm her şeyden daha heybetli ve korkutucu."[150] Kısa bir süre sonra başka bir şair prensle, Lord Byron'la karşılaştı. Villada kaldıkları süre boyunca gerginlik ve yaratıcılık arasında gidip geliyordu: "Tüm mevsim soğuk ve yağışlı geçmişti, akşamları çıtırdayan ateşin etrafında toplanıp kendimizi Almanların hayalet hikâyeleriyle eğlendiriyorduk."[151] Mary seyahati boyunca tüm ülkede tekinsiz olarak görülen evsizlerin ve açla-

149. Klingaman, age., s. 55.
150. Klingaman, age., s. 55.
151. Klingaman, age., s. 97.

rın yüzlerinde mahrumiyeti görmüştü. Mary, Maison Chapius villasındaki bu karşılaşmalardan hareketle, bu duyguları bilen ve "mevsimin acımasızlığından" çok "insanlığın barbarlığından" dolayı acı çeken bir yaratığın hikâyesini yazdı. Gururdan ve çöküşten, insanların o yaratığa hükmetmek gibi bir arzuyla girişikleri kibirli denemelerden bahseden, sayısız dile çevrilen ve bu savunmasız gezegenin her yerinde tanınan romanına *Frankenstein* ismini verdi.

Sinema filminde Dr. Frankenstein tarafından yaratılan canavar (Boris Karloff tarafından canlandırıldı).

8 Kasım 1939

Münih'in Üzerine Çöken Sis Bulutu

1930'LU YILLARDA SİVİL HAVACILIK ilk altın çağını yaşadı. ABD'de *Ford Trimotor*, Avrupa'da *Junkers Ju 52* gibi yeni geliştirilmiş hava taşıtları yirmi ila otuz yolcu kapasiteleriyle hali vakti yerinde insanları taşıyor, onları bugün geniş gövdeli jet uçaklarında konserve yemekler sunulan yolcuların sadece hayal edebilecekleri bir servisle şımartıyordu. Bugün ortalama bir gelire sahip ve uçakla seyahat edebilen birçok kişi için o zamanlar uçak yolculuğu yapmak çok pahalıydı, bilhassa Pan American Havayolları'nın 1939 yılında hizmete başlayan *Yankee Clipper* uçağıyla uçmak eşi benzeri görülmemiş bir lükstü. Yataklı kabinleri ve barıyla bu uçak, transatlantik uçuşların *kendine has bir tarzda* yapılmasını sağlıyordu ve tüm bunlar, Charles Lindbergh *Spirit St. Louis* uçağıyla son derece konforsuz bir biçimde Long Island'dan Paris'e uçtuktan sadece 12 yıl sonra yaşanıyordu.

Ancak zenginlerin ve güç sahiplerinin seyahat zevki sınırlıydı. Düzenli bir hava trafiği kontrolü yoktu; radar, geliştirme aşamasındaki askeri bir sırdı. Emniyetli uçuş ve yola çıkmak için verilecek karar öncelikle havaya bağlıydı. Kör uçuş henüz gelişme aşamasındaydı, gök gürültülü fırtınalar ve sert rüzgârlar aşılması zor seyahat engelleriydi. Her şeyden öte, sis uçamamak anlamına geliyordu: Düşük görüş mesafesi varken sorumluluk sahibi hiçbir pilot uçağı havalandıramazdı. Bu tür hava koşulları uçuş planlarının birbirine karışmasına neden oluyor, sis dağılana kadar beklemek zorunda kalınıyordu. 1939 yılının bir son-

bahar akşamı, yine böyle bir sisli hava, uçakların Münih'te yeni faaliyete geçen Riem Havaalanı'na inmesine ya da havaalanından kalkmasına engel olmuştu. Bu sis perdesinin sonraki beş buçuk yıl içinde milyonlarca insanın hayatını (ve nasıl öldüklerini) etkileyecek kadar dramatik olaylara neden olduğunu söylemek abartılı olmaz.

Uçmaktan ve uzun mesafeleri hızlıca aşmaktan fayda sağlayan zengin ve güç sahibi insanların arasında (milyonlarca satan *Kavgam* kitabından elde ettiği kâr sayesinde) Adolf Hitler de vardı. 1932'deki seçim kampanyaları sırasında düzenli olarak uçakla seyahat ediyor ve böylelikle bir gün içerisinde birbirine hayli uzak üç farklı yerde bulunabiliyordu. Bu özellikle çağdaşlığa ve dinamizme işaret ediyordu ki NSDAP'ın propaganda kolu, "Hitler Almanya semalarında" sloganı için bundan ilham almıştı. Hitler, 30 Ocak 1933'te Alman şansölyesi unvanını aldıktan sonra da ulaşım aracı *Ju 52*'ye bağlı kaldı. Bu uçağı genelde Nazi rejiminin kendine has düzenini ve görünümünü sergileyen etkinliklere giderken kullanıyordu: Tıpkı 1923 yılında Hitler'in Münih'te ilk defa iktidarı ele geçirmeye çalıştığı ve başarısızlıkla sonuçlanan darbe girişimi anısına "*Kampfzeit*"tan[152] "eski yoldaşlarının" önünde kürsüye çıktığı günkü gibi. Darbe girişiminin yıl dönümünde 8 Kasım akşamı Münih'teki Bürgerbräukeller'da, yani 9 Kasım 1923'te Feldherrenhalle önünde Bavyera hükümetine karşı yapılan ve polisin kurşun yağdırarak sonlandırdığı darbenin başladığı yerde, her halükârda uzun bir konuşma yapmak rejim için vazgeçilmez bir ritüeldi. Hitler'in 8 Kasım 1938 tarihinde yaptığı konuşma özel bir zaferin ifadesiydi: Hitler, birkaç hafta önce yine aynı şehirde yapılan "Münih Antlaşması"nda, Batılı güçleri Südet bölgesinin Alman İmparatorluğu'nun sınırlarına dahil olması için zorlamış ve başarılı da olmuştu. Bu hadise, yatıştırma politikasının doruk noktasıydı ve bugün Büyük Britanya ve Fransa gibi demokratik sistemlerin despotlara ve onların sınırsız şiddet eğilimlerine boyun eğmelerinin bir sembolü, bir utanç vesikası olarak kabul edilmektedir. Sevinç çığlıkları atan yaklaşık 3 bin parti üyesinin (bir o kadar kişi de birahanelerdeydi) arasında "Çok yaşa, Hitler!" diye bağırmak istemeyen sessiz bir adam da vardı. Adı Georg Elser'di ve kafasında şekillenmeye başlayan bir plan vardı.

152. 1919-1933 arasında NSDAP'ın yükseldiği döneme verilen isimdir, "mücadele zamanı". –çn

Württemberg eyaletindeki Königsbronn bölgesinden gelen Elser marangozdu ve Alman Komünist Partisi'nin (KPD) bir örgütü olan Kızıl Cephe Mücadele Birliği'ne üyeydi. Bu sessiz adam başından beri Nazi diktatörlüğü gibi yeni bir rejime karşıydı, Hitler selamını reddediyordu. Kişisel izlenimlerine göre işçi sınıfının durumunun kötüye gitmesinden ve rejimin dış politikadaki saldırgan tutumundan da gittikçe daha çok rahatsız oluyordu. Elser titizlikle ve kararlılıkla, onu destekleyen hiçbir örgüt olmadan, tek başına hareket etmeye karar verdi. 1938'de Münih'te Bürgerbräukeller'e yaptığı ziyaret de bu hareket için tamamen ikna olmasını sağladı. Burası doğru yerdi. Elser kesinkes Hitler'in bundan tam bir yıl sonra burada bir konuşma daha yapacağından yola çıkabilirdi: Aynı salonda ve salonun tavanını taşıyan büyük sütunların karşısında bulunan aynı platformun üzerinde. İhtiyacı olan fünyeyi tedarik etti ve Königsbronn yakınlarında bir taş ocağında çalışarak patlayıcı madde çalmayı başardı. 1939 yazında Münih'e taşındı. Tekrar tekrar aynı birahaneye gidiyor ve son müşteriler de mekânı terk ettikten sonra salonun kilitlenmesini bekliyordu. Sonrasında da kimse fark etmeden işe koyuluyordu: Ağustos ve Kasım ayları arasında yaklaşık otuz gece boyunca Hitler'in arkasında kalacağını öngördüğü sütunların içini oydu ve her gecenin sabahında molozları bir bavula koyarak dışarı taşıdı. Patlayıcıları ve hünerli bir lehimcinin yaptığı, bugün dahi uzmanlarca usta işi olarak görülen ihtiraklı bir tapa mekanizmasını oyuğa yerleştirdi. Saat mekanizması altı gün önceden ayarlanabiliyordu ve 6 Kasım sabahında patlama zamanını netleştirdi: İki buçuk gün sonra, 8 Kasım 1939 günü saat tam olarak 21.20'de. 8 Kasım'dan önceki gece Elser bombayı kontrol etmek için son defa boş birahanede saklandı. Durumdan hoşnuttu; mekanizma tıkır tıkır işleyecekti. Sonrasında da İsviçre'ye yerleşmek üzere Münih'i terk edecekti.

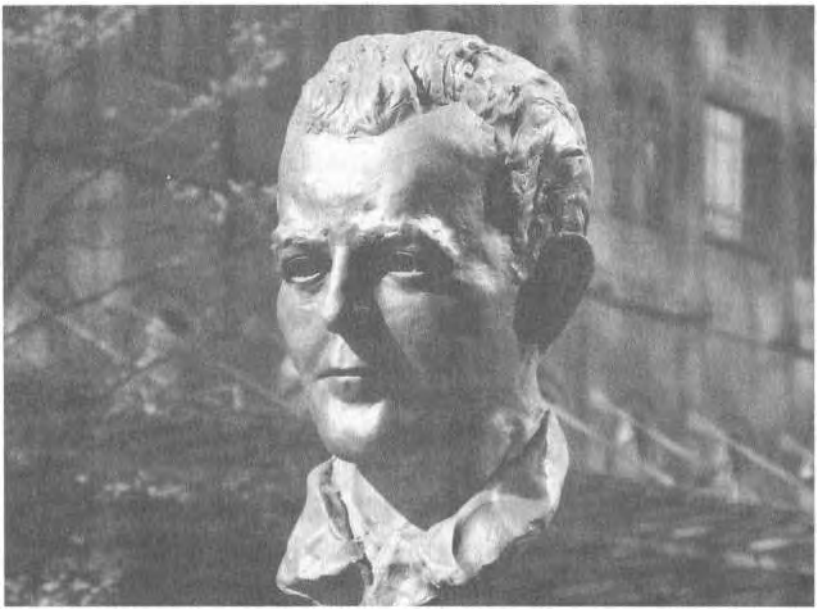
Hitler'i öldürmek onun için her şeyden önemliydi. Suikasttan üç ay önce Hitler uzun zamandır planladığı savaşı başlatmıştı. Almanların 1 Eylül 1939'da Polonya'yı işgalinden sonra ideolojik anlamda ezeli rakibi ve bundan böyle suç ortağı olacak komünist Sovyetler Birliği'yle Polonya'yı bölmek için Hitler-Stalin Paktı'nın imzalanmasıyla diplomatik dostluğun kurulmasından bir hafta sonra, Büyük Britanya ve Fransa, Almanya'ya savaş ilan etti. Elser'e göre Hitler'in ölmesi bir şanstı, belki de çatışmanın ve çok yakında gerçekleşecek kitlesel ölümlerin önlene-

bilmesi için tek şanstı. Britanyalı büyük tarihçi ve Hitler biyografisi yazarı Ian Kershaw, 36 yaşındaki bu yalnız direnişçiden övgüyle bahsetmektedir: "Generaller ve yüksek rütbeli devlet adamları isteksiz ve kararsız bir biçimde harekete *geçip geçmemek konusunda* düşünürken, iktidar yolunda hiçbir yetkisi, hiçbir politik bağlantısı ve keskin bir ideolojik duruşu olmayan Georg Elser adında Svabyalı bir marangoz harekete geçti. 1939 yılı Kasım ayı başında Elser, 1944 Temmuz'una dek kimsenin yaklaşamayacağı kadar Hitler'i öldürmeye yaklaşmıştı. Diktatörü bu durumdan yalnızca talihi kurtarabilirdi. Elser'i harekete geçiren şey çok okumuşların ve entelektüel anlamda donanımlı olanların acılarla dolu bilinçleri değil, birtakım temel duyguların saflığıydı; konaklarında oturanların çıkarları yerine, o dönemde yaşayan sayısız sıradan Alman'ın endişelerini yansıttığına şüphe yoktu."[153]

Elser'in enine boyuna düşünüp taşınarak yaptığı planda hesaba katmadığı şey, Hitler'in aksiliği ve havanın değişkenliğiydi. Hitler ilk önce konuşma yapmaktan vazgeçti: Savaş vardı ve Nazi Almanya'sının en kıdemli başkomutanı Berlin'de, yakında başlatmayı planladığı Batı Taarruzu hakkında bir karar vermek niyetindeydi. Dolayısıyla onun yerine pekâlâ vekili Rudolf Hess konuşabilirdi.[154] Önceden de sık sık yaptığı gibi yine birdenbire fikir değiştirdi ve Münih'te kürsüye çıkıp konuşmasını yapmaya karar verdi. Ancak aynı akşam Berlin'e geri dönmek istiyordu. Fakat o akşam Münih'in üzerine kalın bir sis çöktü. Uçakla Berlin'e dönmek düşünülemezdi; *Ju 52* karada kaldı. Hitler alternatif olarak tren yolunu kullanmaya karar verdi: Özel bir tren saat 21.30'da Münih Merkez İstasyonu'ndan yola çıkacaktı.

Bu nedenle Hitler her zamankinden daha kısa bir konuşma yaptı. "Eski yoldaşlarına" çakırkeyf bir edayla nükteli bir konuşma yapan Hitler, bilhassa İngiltere'ye yükleniyordu. Saat 20.10'da konuşmasına başladı ve yaklaşık bir saat içinde de tamamladı. Bu esnada birahanedeki saatler 21.07'yi gösteriyordu. Parti üyeleriyle tokalaşmalar bile sınırlandırılmıştı. Hitler'in acelesi olduğu belliydi. Saat 21.20'de "Führer" ve maiyetiyle beraber sayılarının 2 ila 3 bin olduğu tahmin edilen konuklar salondan ayrıldı. Elser'in kurduğu mekanizma gerçekten tıkır

153. Ian Kershaw, *Hitler 1936–1945: Nemesis,* Londra, 2000, s. 263–264.
154. Peter Steinbach, Johannes Tuchel, "Allein gegen Hitler", *ZEIT Geschichte,* 04/2009.

Georg Elser'in Berlin'deki anıtı.

tıkır çalışıyordu. Bomba, tam olarak akşam saat dokuzu yirmi geçe korkunç bir şiddetle patladı; sadece birkaç dakika önce Hitler'in durduğu yerin etrafını enkaza çevirmekle kalmadı, tavanını da çökertti.

Şayet Hitler seyahat planlarını değiştirmek zorunda kalmasaydı ve Kasım darbesinin gerçekleştiği günkü gibi davransaydı neler olabileceğini hayal etmek elbette ki güzel olurdu. Nazi rejimi mutlak ve neredeyse yeri doldurulmaz kurucu lideri olmadan ve Kershaw'a göre ordu içerisinde gelişmekle beraber henüz kararlı hale gelmemiş direniş hareketine rağmen, hayatta kalabilir miydi? İkinci Dünya Savaşı birkaç hafta sonra son bulup soykırım engellenebilir miydi?

Ancak Elser'in planı başarısız oldu. İsviçre'ye gitmek isteyen suikastçı, Konstanz'da bir arama esnasında tutuklandı. Çantasında bulunan Kızıl Cephe Savaşçıları Birliği rozeti, ihtiraklı tapa ve birahanenin kartpostalı da sınır polisinin işini kolaylaştırdı. Elser işkenceye maruz kaldı, suçunu itiraf etti ve sonraki yıllarını farklı toplama kamplarında geçirdi. Engel olmayı umut ettiği savaş bitmeden tam bir ay önce, 9 Nisan 1945 tarihinde Dachau'da bir SS subayı tarafından öldürüldü. Bu

yalnız suikastçının anısına bugün pek çok anıt dikilmiştir. Elser, "Büyük Alman" (*Der Spiegel*) ve "Baden-Württemberg eyaletinin en önemli evlatlarından biri" (Stuttgart Eyalet Yönetimi) olarak anılmıştır. Uzun zaman önce yıkılan birahanenin bulunduğu yerdeki hatıra tabelasının üzerinde saldırının kurbanlarından bahsedilmez, ki Elser'in bombası sonucu, aralarında ardında iki küçük çocuk bırakan bir kadın garsonun da yer aldığı, sekiz kişi ölmüştür (saldırıda sekiz ölünün yanı sıra altmıştan fazla da yaralı vardı). Başarısızlıkla sonuçlanan bu suikast, Nazi propagandasına göre Führer'in tarafında yer alınması gerektiğine ilişkin bir işaretti ve durum acı son yaşanana kadar böyle devam etti.

1941 Aralık

İlerlerken Donan Alman Nazi Ordusu

İSVEÇ'İN KUZEYİNDEKİ NORRLAND bölgesindeki Malgovik'te, bir ilkokul öğretmeni okula ait küçük hava gözlem istasyonunda ölçülen değerlerin rekor seviyede olduğunu düşünmüş olabilir. Eski tip alkollü termometreyle yapılan ölçümler daha güvenilir olan cıvalı termometrelerin değerlerine çevrilmek zorundaydı. Termometreler -53 derece gibi çarpıcı bir değeri gösteriyordu. Bu ölçümün yapıldığı gün ise oldukça anlamlıydı. Tarih 13 Aralık 1941'di ve tüm İsveç Noel öncesinde kız çocuklarının ellerinde mumlar ya da başlarında ışıktan taçlarla açık renkli elbiseler giydiği, kendilerine tatlı atıştırmalıkların ve doğal olarak sıcak içeceklerin ikram edildiği *Luciadagen,* yani Aziz Lucy Günü'nü kutlamaktaydı.

Bu soğuk havada Aziz Lucy Günü'nün insanların içini ısıtan, rahatlatıcı bir etkisi vardı. Soğuk sert olmasına sertti, ancak insanlar bu kutsal günde, diğer yerlerde çok kötü şeyler yaşanırken, İsveç'in kutsandığını konuşuyordu. Avrupa'da üçüncü kışına erişen ve nihayetinde Japonların Pearl Harbor'ı bombalamasıyla II. Dünya Savaşı'na dönüşecek savaşın sürmesi gibi olumsuz durumlar vardı belki, ancak yine de Dagens Nyheter, Svenska Dagbladet ve diğer günlük gazeteler bunların İsveç'ten uzak olduğunu yazıyordu. O kış İsveç'e Öresund ve Botnia Körfezi'nin ötesinde, kaos içindeki dünyadan uzak bir ülke olma duygusu hâkimdi. Başkent Stockholm'de bir sonraki ay, yani 1942 yılının Ocak'ında, hava sıcaklıkları ortalama -10,6 dereceye düşerken (o ay

içinde hissedilen en düşük sıcaklık -28,2 derece olmalıydı) İsveç Hava Ajansı'nın istatistiklerine göre, 1901'den 1930'a kadar ocak ayında hissedilen ortalama sıcaklık değeri -2,5 dereceydi. İmparatorluğun diğer yerlerinde de rekor derecede soğuk hava değerleri ölçülüyordu. Örneğin 20. yüzyılın ilk otuz yılında, ocak aylarında +0,3 derece gibi pozitif ortalama sıcaklık değerlerinin hissedildiği Malmö kentinde, 1942 yılının Ocak ayında ortalama sıcaklık değeri -7,5 derece, hissedilen en düşük sıcaklık ise -25 dereceydi.[155]

1941-1942 kışı Avrupa'nın büyük bir kısmında, özellikle kuzey ve güneyinde yüzyılın en soğuk kışlarından biriydi. İsveç ve İsviçre gibi tarafsız ülkelerde gündelik hayatta bir merak konusu olan İkinci Dünya Savaşı'nın dramatik sonuçları oldu. 1939'da savaşın başlamasından bu yana kıtanın büyük bir kısmını kontrol altına alan Alman Nazi ordusunun ani saldırı taktiğiyle yenilmesinde ilk yıkıcı darbenin koşullarını oluşturan bu kış, Hitler'in sonunun da başlangıcı oldu.

"İnsan aynı hataları tekrarlamamak için tarihini bilmelidir" sözü Adolf Hitler için geçerli değildi. Oysa Napoléon'un Rusya seferinin nasıl sonuçlandığını biliyordu, ancak bu Hitler'in Korsikalı'nın izinden yürümesine ve çok daha büyük bir işgal ordusu kurarak neredeyse Napoléon'un Rusya çıkarmasını yaptığı günün yıldönümünde yola çıkmasına engel olmadı. 22 Haziran 1941 Pazar günü, alacakaranlık dağılmadan hemen önce, saat 3.15'te 7 binden fazla top ateşi Baltık Denizi'nden Karadeniz'e kadar uzanan 2000 kilometreden daha uzun sınır hattının belli belirsiz manzarasını aydınlattı. İki binden fazla hava kuvvetinin, düşman uçaklarını olabildiğince karaya yakın bir noktada vurmak için havalanmasıyla, gökte uçak motorlarının gürültüleri yankılandı. 66 Sovyet uçak pistini hedef alan saldırıda, Kızıl Yıldızlı 1200 uçak kullanılamaz hale getirilse de harekâtı planlayan Almanlar düşmanlarının gücünü yine hafife almıştı. Nazi ordusunun yeşilimsi gri üniformalarının içinde yaklaşık üç milyon asker, seher vakti bulundukları noktadan ilerlemeye başladı. İlerleyen günlerde İtalya, Macaristan, Finlandiya ve Romanya gibi müttefik ülkelerden de yarım milyondan fazla asker onları takip etti. Böylece "Barbarossa Harekâtı" başladı.

155 Liljequist, Gösta H, "The severity of the winters at Stockholm 1757–1942", *Geografiska Annaler 1–2*, 1943, s. 81–104; ve daha ayrıntılı olarak: *Meddelanden, Serien Uppsatser*, Stockholm, 1943, s. 1–24.

Hitler için Sovyetler Birliği'ne saldırmak "kavgasının" zirvesiydi. Irkçı takıntıların dünyasında ideolojik düşmanıyla Wagner'in Valkür melodileri eşliğindeki son hesaplaşmasıydı. Nazi ordusundaki generallere de ilan ettiği gibi, bu "iki dünya görüşünün kavgasıydı", nefret ettiği "Yahudi Bolşeviklerle" son hesaplaşmasıydı. Rusya seferi, başından beri bir fetih ve imha saldırısı olarak planlandı, işgal edilen bölgelerde Yahudiler gibi komünist yetkililer de istisnasız bertaraf edilmek zorundaydı. Bu devasa ordu işgal ettiği toprakların mahsullerinden faydalanmalıydı, tıpkı Napoléon'un da "Büyük Ordu"su için bir zamanlar planladığı gibi (1812 yılındaki imparator gibi Hitler de atsız yapamazdı ve askeri kuvvetlerin maiyetinde 600 binden fazla binek hayvan vardı). Bu nedenle Nazi terminolojisinde "alt insan" olarak tanımlanan işgal topraklarında yaşayan halkın açlıktan ölmesine göz yumdular. İşgal edilen topraklara Nazilerin ırkçı ideolojisini takip eden Alman asker çiftçiler yerleşti ve bu el değmemiş topraklara Germen kültürünü getirdi. Verimli topraklara sahip Ukrayna ve Kafkasların petrol yataklarının fethedilmesi halinde, Almanya'nın tüm hammadde ihtiyacı karşılanabilecekti. Sovyetler Birliği'nin Avrupa'da yer alan kısmının (Arhangelsk-Astrahan sınırına kadar) fethedilmesiyle ele geçirilen kaynaklar da Büyük Britanya'ya ve yakın bir gelecekte ABD'ye karşı "nihai zafer" kazanılmasını sağlayacaktı.

Yaklaşan Alman saldırısı hakkında çok sayıda istihbarata ve Barbarossa Harekâtı başlamadan birkaç saat önce Sovyetler Birliği'nin imparatorluk sınırındaki askeri bölgelerine alarm verilmesine rağmen, saldırı pek çok Sovyet askeri birliği için şaşırtıcı olmuştu. Aynı zamanda Stalin için de büyük bir şoktu, en azından tarihi kayıtlardaki bilgiler bu yöndedir. İki hafta sonra Sovyet diktatör halka seslendiğinde, mevzubahis olanın komünist ideoloji değil, vatanseverlik ve vatana bağlılık olduğunu belirtti. Bu mücadele, istilacılara karşı yürütülecek "en büyük vatan savaşı"ydı: Bu savaş, bugün bile modern Rusya'nın benlik imgesinde merkezi ve kimlik kurucu bir rol oynamaktadır.

Başlangıçta istila edilen cephenin kimi bölgelerinde muhafızlar için işler pek iyi gitmedi. Sıcak yaz havasında Alman zırhlı birlikleri hızla ilerliyordu (bazı askeri birlikler günde 80 kilometre yol kat etti). O zamanki savaşların temel özelliklerinden biri olan kuşatma harekâtları işgalcileri zafer sarhoşu ediyor, Hitler İmparatorluğu'nun radyosunda

fanfarlar eşliğinde son dakika duyuruları yapmalarına vesile oluyordu. Zafer havasında verilen 100, 200, hatta 300 tane esir haberi, Nazi Almanya'sında "Führer"i göklere çıkaran bir coşku yarattı. Radyolarda Sovyetler Birliği'nin harabe hâlinde bir ülke olduğuna ve kısa süre içerisinde yıkılacağına dair Diktatör'ün sözleri yayılıyordu.

Ancak tozlu yollardan batıya doğru ilerleyen generaller, bu hızlı ilerleyişe ve sayısız savaş esirine rağmen düşünceliydi: Napoléon'un saflarında benzer bir hızla ve zaferler kazanarak ilerleyip Rusya'yı istila eden Marquis de Caulaincourt'un başına gelenleri biliyorlardı. Ancak Napoléon 1812 Eylül'ünün ortasında Moskova'ya ulaşmıştı, Alman kurmaylar ise 1941 yazında bunun ancak hayalini kurabiliyordu. Düşmanın, özellikle de savaş endüstrisinin Ural bölgesinin arkasına taşınması ve ABD ile Britanya'nın yoğun yardımlarıyla birlikte teçhizat itibariyle üstünlüğü, daha ilk evrelerden itibaren belli bir endişe yarattı. General Franz Halder 11 Ağustos'ta şöyle bir açıklama yaptı: "Savaşın başında düşmanın yaklaşık 200 bölük askeri olduğunu hesaplamıştık. Ancak şu anda 360 bölükleri var. Bunlardan bir düzinesi parçalansa da Ruslar yerine bir düzine birlik daha yerleştirir."[156]

Napoléon zamanında Moskova'nın fethi, beklenen Rus mağlubiyetinin bir işareti olarak kabul ediliyordu. En azından Sovyetler de aynı fikirdeydi ve bu nedenle başkentin savunmasını güçlendirmek için tüm birliklerini seferber ettiler. Hitler ise Moskova'yı değersiz görüyordu (ayrıca kuşattığı ve aç bırakmaya çalıştığı Leningrad'ı da). Halder düşman rezervleri konusunda uğradığı hayal kırıklığını kâğıda döktüğü zaman Hitler de aniden önceliklerini değiştirdi. Heinz Guderian gibi panzer generallerine öfkelenerek merkez ordu birliklerine Moskova'ya doğru ilerlemeyi kesip Ukrayna'ya yönelmelerini emretti. Eylül ayının sonunda Kiev kuşatıldı ve yaklaşık 600 bin Sovyet askeri rehin alındı: Ancak düşman hâlâ mağlup edilememişti.

Sonrasında Hitler, savaş planlarını bir kez daha değiştirerek kod adı "Tayfun Harekâtı" olan bir taarruzla Ekim başında Moskova'ya saldırı emrini verdi. Kısa zaman içerisinde radyoda yeniden son dakika fanfarları çınlamaya başladı: Wjasma'daki ve Brjansk'taki destansı savaşlarda Rusya hezimete uğrarken sadece Bryansk'ta Kızıl Ordu 700

156. Anthony Beevor, *Der Zweite Weltkrieg*, Münih, 2014, s. 234-235.

bin askerini kaybetti. Böylece Alman ordusu, bir zamanlar hayal bile edilemeyecek büyüklükte yeni bir zafer daha kazanmış oldu, ancak tüm bunlara rağmen hâlâ nihai zaferden bahsedilemiyordu.

Nihayetinde hava durumu değişti. Haftalarca yağmur yağdı; bazı bölgelerde Ekim ayı başında kar yağmaya başladı ancak çok kısa süre sonra karlar eridi. Sonuç yine aynıydı: Rusya'yla birlikte işgalciler de balçığa saplandı. Sovyet savaş muhabiri Wassili Grossman, havanın ilk defa Stalin'in askerleriyle ittifak halinde olduğunu ifade etti: "Yağmur, kar ve sulusepken her şeyi inanılmaz bir bataklığa, binlerce asker çizmesinin, tekerleğin ve panzer zincirinin yoğrulduğu siyah bir hamura dönüştürdü. Elbette yine herkes mutlu: Almanlar bizim cehennemden farksız sonbaharımızda çamura batıyorlar."[157]

Alman Nazi kuvvetleri ne sonbaharın balçığına ne de kışın getirebileceği diğer olumsuzluklara hazırlıklıydı. Askerlerin üzerlerinde yazlık üniformalar vardı: Ordunun kışlık donanım ve kıyafetlere sahip olması "yenilgiyi kabul etmek" anlamına geliyordu. En sonunda Führer, Sovyetler Birliği'nin sadece birkaç hafta içinde pes edeceğini duyurdu.

Mareşal Feder von Bock komutasında Moskova'ya doğru ilerlemeye devam eden merkez ordu birlikleri öncekilere göre daha yavaş olsalar da, durdurulmaları en az öncekiler kadar zordu. Sovyet başkentinde panik havası vardı; birçok insan Moskova'yı terk ediyordu. Hükümet erkânının bir kısmı Kubyschew'a götürüldü. Devrim lideri Lenin'in mumyalanmış naaşı ise daha güvenli Sibirya topraklarına nakledildi. Ancak Stalin Moskova'da kaldı. Tüm dünyanın gözünün bu şehrin üzerinde olduğunu biliyordu: 6 Kasım akşamı Majakowskaja metro istasyonunda, "faşistler"in Moskova'yı ele geçiremeyeceklerine dair söz verdiği en meşhur konuşmalarından birini yaptı. Ertesi gün Bolşevik Devrimi'nin yıldönümü şerefine Kremlin'in önünde geleneksel askeri geçit töreni düzenlendi. Geçit törenindeki alaylar giderek şehre yaklaşan cepheye ilerledi. Her ne kadar yakıt ve cephane ihtiyacı Nazi güçlerini açık bir biçimde uzun süredir oldukça zorluyor olsa da Kasım ayının ilk günlerinde bastıran don, Alman tanklarının tekrar katılaşan zeminde ilerleyişini kolaylaştırdı. Silahlı kuvvetlerin yeteri kadar akaryakıt ve harp malzemesi mevcuttu, ancak piyadeler için oldukça acı

157. Beevor, age., s. 270.

verici bir dönem başladı: Hava dayanılamayacak kadar soğuktu ve soğuğa göğüs germek için tüm imkânlardan faydalanmak zorundaydılar. Yırtık pırtık çizmeler uzun süredir samanla ve kimi zaman muharebede ölen Kızıl Ordu askerlerinin kışlık mantolarıyla dolduruluyordu. Yine de tüm bunlar yeterince yardımcı olmuyordu. Feder von Bock 5 Kasım'da hava sıcaklığının -28 derece olduğunu yazıyordu.

Aralık ayının ilk günlerinde termometre kısa süreliğine -35 dereceyi gösterdi. Almanlara ait zırhlı keşif araçlarından biri, 2 Aralık günü Moskova'nın banliyölerinden Himki'ye ulaşmayı başardı. Nazi ordusunun o zamana kadar Moskova'ya en fazla yaklaştığı andı bu. Askerler, dürbünlerinden Kremlin'in kulelerini görebiliyordu. Ertesi gece, hava sıcaklığı -40 dereceye düştü. O kış, kurmay doktorlar 10 bin operasyon yapıp 10 bin kez askerlerin aşırı soğuktan donan kol ve bacaklarını kesmek zorunda kaldı. Açık yaradan sızan kan saniyeler içinde donuyordu, artık tanklar ve uçaklar çalıştırılamıyordu.

6 ve 7 Aralık'ta yoğun bir kar yağışı başladı. Tahmin edileceği üzere bu, Almanlar için çok daha küçük bir sorundu. Bir gün önce, yani 5 Aralık 1941'de aylardır mağlup ve yok olmuş olarak tasvir edilen Kızıl Ordu, Moskova önlerinde istilacıların karşılık veremeyecekleri büyük bir saldırı başlattı. 23. Piyade Tümeni'nden bir er evdekilere şunları yazıyordu: "Bunun ne anlama geldiğini sana tarif edemem. Birincisi, hava korkunç soğuk ve kar fırtınaları yüzünden ayaklarımız devamlı ıslak; çizmeler kesinlikle kurumuyor ve onları çıkarmamız da yasak. İkincisi, Ruslarla aramızdaki sinir harbi."[158] Ancak yaşananlar bir sinir harbinden fazlasıydı: Sovyetler'in, yaklaşık bir milyon askerden oluşan bir yedek gücü vardı ve bu güç, General Georgi Schukow komutasında Almanların yerlerini dağıtıyordu. Schukow, 1945 ilkbaharında Berlin'in işgaline kadar Sovyet ordularının başında yer alacak ve 9 Mayıs günü Almanya'nın kayıtsız şartsız teslimini kabul edecekti.

Sovyet askerleri fazlasıyla donanımlıydı ve hava koşullarına uygun giyinmişti. Finlandiya'ya karşı verdikleri 1939-1940 Kış Savaşı'nda derslerini almışlardı; daha zayıf olduğunu düşündükleri rakiplerine saldırmış ve kötü hazırlandıkları için onur kırıcı bir şekilde birkaç kez yenilmişlerdi. İkinci Dünya Savaşı'nın tarihi hakkındaki kitabında

158. Beevor, age., s. 281.

Anthony Beevor şöyle yazmıştı: "Sibiryalı kayak taburu donmuş sisin arasında ansızın ortaya çıkıp büyük bir şaşkınlık yarattı ve hücuma geçti. Köylerden çaldıkları ya da cesetlerden alıp götürdükleri yaşlı kadın eldivenleri ve şallarıyla örtünmüş Almanların tamamıyla uygunsuz şekilde giyindiklerini acımasız bir hoşnutlukla fark ettiler."[159] Bu arada Almanya'da, vatan cephesindeki halk, askeri birlikler için kış kıyafetleri toplama çağrısı yaptı. Goebbel'in propagandasının ötesinde korkunç bir şeyler yaşandığının en açık işaretiydi bu insanlar için, ancak toplanan kıyafetler (aralarında varlıklı hanımların kürk mantoları da vardı) birliğe Şubat ayından önce ulaşamadı.

Alman askerler bazı cephelerde boyu bir buçuk metreyi bulan kardan kaçsa da aslında kar pek çok durumda hayatlarını kurtarmalarına yardımcı oldu. Artık saldırıya geçen Sovyetler, kar yığınlarından dolayı umdukları kadar hızlı ilerleyemiyordu. Alman generallerden biri geriye dönüp baktığında şöyle söylüyordu: "Kar, Demjansk'ta köşeye sıkışmış Alman birliklerini yok olmaktan kurtardı. O karın ortasında Rus piyadelerin saldırı başlatması mümkün değildi."[160]

Alman cephesi, aralarında Sovyetlerin eline düşmemek için kendini vuran çok sayıda yaralı askerin de bulunduğu ağır kayıplara rağmen, yıkılmadı. 129 yıl önce Büyük Ordu'nun geri çekilişindeki gibi bir felaket yaşanmadı. Korkunç kışın sona ermesiyle Alman askeri birliğinin, beklenmedik derecede güçlü Sovyetleri mağlup edebileceğine dair inancı arttı. Ancak 1942 yılında buz gibi soğuk ve karlarla kaplı harap bir şehirde, 6. Alman Ordusu'nu çökertecek saldırı yaşanacaktı: Bu şehir Stalingrad'dı. Aralık 1941'deki savaştan farklı olarak, Nazi güçlerini mağlup eden hava değil, daha donanımlı, daha iyi idare edilen ve daha arzulu düşmanlarıydı.

159. Beevor, age., s. 283.
160. Allen F. Chew, *Fighting the Russians in Winter, Three Case Studies*, Fort Leavenworth, Kansas, 1981, s. 33.

6 Haziran 1944

D-Day: Fırtınanın Ortasındaki Sessizlik

DÜNYANIN, DAHA DOĞRUSU SERT ve küresel bir savaşın yarattığı cehennemvari bir dünyanın tüm güçleri Dwight David Eisenhower'in kullanımına hazırdı. 53 yaşındaki Teksaslı, Batı Avrupa'daki müttefik birliklerin *(SHAEF= Supreme Headquarters of the Allied Expeditionary Forces*[161]*)* başkomutanıydı ve 1944 yazında gerçekten de tarihi bir görevdeydi: Britanya, ABD, Kanada ve diğer ülkelerin silahlı kuvvetlerinin dört yıldan beri Nazi Almanya'sının işgali altındaki Fransa'ya varmasını sağlayacaktı. Aylardır, kısaca "saldırı" ya da askeri şifreyle "Overlord Harekâtı" olarak tanımlanan ve tarihe D-Day olarak geçen bu girişimi planlıyordu. Bu harekât tarihteki en önemli dönüm noktalarından biri olacaktı: Batı Avrupa'nın kurtuluşu ve Adolf Hitler'in diktatörlüğünün sonunun başlangıcı.

1943 yılının Aralık ayında Eisenhower, ABD Başkanı Franklin D. Roosevelt tarafından Batı Müttefik Ordusu'nun başkomutanlığına atandı: Bu, az da olsa şaşkınlık yaratmıştı çünkü bu görev için General George C. Marshall düşünülüyordu. Roosevelt de ABD Silahlı Kuvvetleri Genelkurmay Başkanı Marshall'dan vazgeçmek istemiyordu (savaştan sonra ABD'nin Dışişleri Bakanı olarak görev alan Marshall, enkaz halindeki Avrupa'nın yeniden inşası için kendi adının verildiği planla belirleyici rol oynadı). Daha önce 1942 Kasım'ında müttefikle-

161. (İng.) Müteffik Güçlerin Büyük Garnizonu. –yhn

rin Kuzey Afrika çıkarmasında (Meşale Harekâtı) görevlendirilen Eisenhower, her şeyden önce idari ve diplomatik yeteneklerinden dolayı bu göreve seçilmişti. İttifak halinde olduğu Britanya ordusunun tam anlamıyla kaprisli komutanı Bernard Law Montgomery ya da bazı Amerikalı ve Britanyalı politikacılar tarafından ince bir İngilizce ifadeyle *pain in the ass*[162] olarak adlandırılan "özgür Fransızların" lideri General Charles de Gaulle gibi askeri ve sivil kişiliklerle ilişkilerinde bu niteliklere ihtiyacı vardı. Eisenhower'ın gücü sınırsız gibi gözüküyordu: Krallar, başkanlar ve başbakanlar onunla akşam yemekleri yiyip ondan tavsiye alıyordu. İngiltere'de başbakanın yanındaki en güçlü adamdı; Overlord Harekâtı için hazırlıkların ve talimlerin yapıldığı İngiltere'nin batı kıyısının büyük bir kısmı, askeri yasak bölge ilan edilmişti.

Karada ve denizde gerçekleştirilecek bir çıkarma için bugüne kadar bir araya getirilen en güçlü ordu ve muhtemelen bir komutanın emrine verilen en büyük mühimmattı. Eisenhower'in emrinde yaklaşık 2 milyon asker ve 1200'ü sadece Normandiya kıyılarına çıkarma yapmak için kullanılacak 7 binin üzerinde savaş gemisi mevcuttu. Bunun haricinde 11 binden fazla uçağı vardı; özellikle de Alman savunma hatlarını tuzla buz edecek bombardıman uçakları, müttefiklerinin hava hâkimiyetini emniyet altına almak için avcı uçaklar ve gece saatlerinde denizden yapılacak çıkarmalardan önce yaklaşık 24 bin paraşütçü askeri yere indirebilen planörler gibi hava nakliye uçakları vardı.

Ancak General Dwight D. Eisenhower havaya hükmedemezdi.

Batılı müttefiklerin Fransa kıyılarında herhangi bir yere çıkarma yapmalarından sonra bir saldırının gerçekleşmesi, hem Almanlar hem müttefikler hem de savaştaki ulusların halkları için endüstri devi ABD'nin neredeyse sınırsız gücünü Aralık 1941'de Hitler'in düşmanları lehine kullanmaya başlamasından beri bilinen bir şeydi. Bu, özellikle de 1940 Haziran'ından 1941 Haziran'ına, yani Hitler'in Sovyetler Birliği'ne gerçekleştirdiği saldırıya kadar Avrupa'nın büyük bir kısmında hâkimiyetini kurmuş Nazi Almanya'sına karşı tek başına savaşmak zorunda kalan Britanya'nın yararınaydı. Britanya İmparatorluğu'nun başındaki kişi, yani Başbakan Winston Spencer Churchill'in, "Britan-

162. Kıçtaki sızı. Baş belası. –çn

ya'nın yalnız kaldığı" o karanlık dönemde bile, Fransa'nın ve Alman Nazi güçlerinin işgalindeki diğer ülkelerin, günün birinde yeniden özgürlüklerine kavuşacaklarından hiç şüphesi olmamıştı.

Saldırının karmaşıklığının, planlayıcıları için başa çıkılmaz problemler yaratacağı aşikârdı. Saldırının tarihi Britanya ve ABD'den kendi asker kuvvetlerinin rahatlaması için ikinci bir cephe talep eden Sovyet diktatörü kızdıracak şekilde yeniden ertelendi. Müttefikler 1942'de Avrupa'da açılacak ikinci cepheyi duyurarak Stalin'e söz vermişti, ancak bu tamamıyla gerçek dışı gibi görünüyordu. Kızıl Ordu ve Sovyetler Birliği, Alman Nazi birlikleri için korkunç sonuçları olan kritik Stalingrad (1942-1943 kışındaki) ve Kursk (1943 Temmuzundaki) savaşlarından sonra çok daha iyi durumdaydı; 1944 yılında Almanlar doğu cephesinden tamamen çekilmeye başladı.

Saldırının başarıyla sonuçlanması için belirleyici faktörler insan sayısı ve mühimmat miktar ve niteliğinden ibaret değildi, aynı zamanda belli fiziksel unsurlar de önem arz ediyordu. Paraşütçülerin öngörülen iniş bölgesine yakın bir noktaya iniş yapabilmeleri için hedeflenen bölge ya çok az bulutlu ya da bulutsuz olmalıydı. Bulutlar her koşulda o bölgenin 30 bin fit (yaklaşık 1 kilometre) üzerinde bulunmalıydı. Ayrıca nakliye ve bombardıman uçaklarının da gece görevleri için en iyi ışık koşullarına, yani dolunaya ihtiyaçları vardı. Normandiya'nın kıyı şeridinde gelgit olacaktı: İniş için su seviyesi ne çok yüksek ne de çok alçak olmalıydı. Bir yandan çıkarma gemilerine mâni olmak için Almanların inşa ettikleri engellerin de hesaba katılması gerekiyordu. Diğer taraftan askerler Fransız topraklarına karadan girerken mümkün en yakın noktadan ayak basmalıydı, zira birlikler Alman makineli tüfeklerinin pusuda beklediği boş arazilerde ne kadar uzun süre ilerlerse o kadar da çok kurban verilecekti. Steven Spielberg'in D-Day'le ilgili *Er Ryan'ı Kurtarmak* adlı filminin ilk yirmi dakikası, çıkarma gemileri battıktan ve askerler muhafızların ateşi altında kaldıktan sonra Britanyalıları, Amerikalıları ve Kanadalıları nelerin beklediği hakkında bir fikir vermektedir. Çıkarmanın yapıldığı gün rüzgârın hızı saatte en fazla 20 kilometre olmalıydı, görüş açısıysa tahminen yaklaşık 5 kilometrenin altında olmalıydı. Ayrıca zemin de tankların, ciplerin, kamyonların ve Birleşmiş Milletler ordusunun beyaz yıldızını ya da Britanya Ordusu'nun sembolünü taşıyan diğer araçların hareket kabiliyetini en-

gelleyecek kadar yumuşak olmamalı, sürekli yağan yağmur yüzünden balçığa dönüşmemeliydi.

Tüm bunları "sağlayacak" kişinin ismi James Martin Stagg'dı. 20. yüzyılın ilk yılında İskoçya'nın Dalkeith kasabasında doğan Stagg, bir meteorologdu ve D-Day için "meteoroloji müdürü" olarak görevlendirildi: Bu büyük projedeki her görev gibi, bu da Britanyalı ve Amerikalı hava uzmanlarıyla geçimsizliği ve rekabeti beraberinde getiriyordu. Stagg sivildi, ama böyle bir askeri hiyerarşi içerisinde başkalarından saygı görmesi zor olacağından kendisine Kraliyet hava kuvvetlerindeki gönüllü asker grubunun komutanı rütbesi verildi. Öyle görünüyor ki Stagg dengeleyici tavrıyla Overlord'un planlama kadrolarındaki değişken kaygıları, talepleri ve kibri, doğruluk ve yeterliliğiyle aşmayı öğrendi. En üst karar mercii olan General Eisenhower'in güvenini hızla kazandı. Stagg, her bir askeri birlik için arzu edilen hava, ışık ve deniz koşullarının aynı anda sağlanamayacağının farkındaydı: "Bana söylenen tüm koşulların her biri için ısrarcı olunsaydı Overlord'un sonraki yüzyılda, hatta daha sonrasında bile harekete geçemeyeceğini anlamak zor değildi."[163]

1944 yazında meteoroloji oldukça gelişmişti. Büyük Britanya'da devletin 1854 yılından beri bir hava ajansı vardı: *Meteoroloji Bürosu*. Meteorolojik bir uyarı sisteminin kuruluşu, fırtınaların önceden tahmin edilemediği süreçte neredeyse tamamen doğal gözüken bir felaket vesilesiyle gerçekleşti: Ekim 1859'da, *Royal Charter* adlı yolcu gemisinin Galler'in kuzeybatı kıyısında batması ve 459 kişinin hayatını kaybetmesi. İkinci Dünya Savaşı'ndan önce Büyük Britanya'nın bayrağının dalgalandığı her yerde geniş bir biçimde yayılmış bir gözlem istasyonu ağı vardı: Yerli adalarda, Kanada'da, Avustralya'da, olağanüstü hava koşullarından mustarip çok uzaklarda, Falkland Adaları'ndaki ve Atlantik'in ortasındaki St. Helena'da. Veriler önce kablolarla, sonra da radyoyla iletiliyordu: Bu veriler sıcaklık, rüzgârın yönü ve hızı, özelikle de hava basıncı hakkındaydı. Ancak Stagg ve çalışma arkadaşları, Stagg'ın da anılarında belirttiği üzere, günümüzde meteorolojinin bir uydu ağıyla destekleyebileceği kesinlikten çok uzaktı: "Zorlu tecrübeler, bazı değerlerin önceden tahmin edilmesinin ve rutin bir işlem olarak gü-

163. J. M. Stagg, *Forecast for Overlord*, New York, 1971, s. 14.

venirliliğin ancak bir ya da iki gün öncesi için mümkün olabileceğini gösterdi."[164]

Stagg ve ekibi tahminlerinin hassaslığı konusunda Alman silahlı kuvvetlerinde çalışan rakip meteorologlardan bariz bir şekilde daha avantajlıydı. Sadece Büyük Britanya, İrlanda, İzlanda bölgelerindeki hava istasyonlarından elde edilen verilerle yetinmiyorlardı: Müttefik deniz filoları Atlantik'e hâkim oldukları için gemiler birbirinden farklı coğrafi bölgelerden veri toplayıp aktarabiliyordu. Almanların hava tahminleri ise işgal altındaki Fransa'nın batı kıyısındaki Brest şehrinde bulunan ve Atlantik'te uzun süredir devam eden savaşı müttefiklerin denizdeki ve havadaki üstünlüğüyle radarları ve sonarları karşısında kaybeden Alman denizaltı üssüyle sınırlıydı. Atlantik'teki hava koşullarının, hangi siklonların ve antisiklonların birbirine karışıp Avrupa'ya yöneldiğinin bilgisi onlarda yoktu. Bu durum, Afrika kıyılarında bulunan ve meteorolojik açıdan önem arz eden her bir bölge için de geçerliydi: Yeşil Burun Adalarında ve özellikle de Azorlarda. Bu adalarda da elde edilen verileri Kraliyet Donanması Başkomutanı ve Stagg'ın ekibinin görev yeri Portsmouth'daki Soutwick House'a ileten müttefiklere ait hava istasyonları vardı.

Mayıs ayında yapılması planlanan saldırının günü geçtikten sonra Eisenhower, Overlord Harekâtı için 5 Haziran Pazartesi gününü belirledi. Karargâhtaki atmosfer tarih yaklaştıkça daha kasvetli bir hal alıyordu. Hava korkunçtu, Atlantik ve Manş Tüneli fırtınalarla boğuşuyordu. Tünel boyunca dalgalar o kadar yüksekti ki küçük çıkarma gemilerine emniyetle binmek ya da gemilerden inmek imkânsızdı; alçaktaki bulutlar hava kuvvetlerinin planlanan görevlerini yerine getirmelerine engel oldu. Tarih yaklaştıkça meteorologlar ve Eisenhower'ın kurmayları, her gün birden fazla müzakerede bulunuyordu. Planlanan çıkarma tarihinden dört gün önce, 1 Haziran günü Stagg'ın elinde tuttuğu hava haritası eşbasınç eğrileriyle doluydu ve moral bozucu gözüküyordu: Onun tabiriyle alçak basınçlı dört bölgeden oluşan bir grup, hiç de iyiye işaret etmiyordu. Sadece, haritanın sağ alt tarafında, Azorlar üstünde, genellikle yüksek basınç bölgesi olan bir yerde bir antisiklon mevcuttu. Stagg'ın bir parmağa benzettiği bu bölge takıma-

164. Stagg, age., s. 19.

dalardan kuzeydoğuya doğru uzanıyordu: Parmak Biskay Körfezi'ne işaret ediyor gibiydi.

Günde 40 ila 60 sigara tükettiği tahmin edilen Eisenhower, inanılmaz bir baskı altındaydı. 2 Haziran'da yapılan görüşmede derhal konuya girdi: "Odaya girdiğimde, Eisenhower lafı uzatmadan hemen toplantıya başladı: 'Evet Stagg, elinizde bizim için neler var?' Kabaca özetlemek gerekirse dün akşam söylediklerimi ancak onaylayabilirim. Britanya Adası'ndan Newfoundland'e kadar bölgenin durumu potansiyel tehlikelerle dolu. Son 24 saat içinde şartların iyiye ya da kötüye gideceğine dair kesin bir işaret yok. En iyi şartlarda bile sonraki üç ya da dört gün boyunca tünelde hâkim olan hava bizim arzu ettiğimizden çok farklı olacak. Rüzgârın gücü 4 ile 5 arasındayken gökyüzünün bir kısmı tamamen bulutlarla kaplı olacak."[165]

Gruplar giderek daha fazla yorgun düşerken geceleri de hava toplantıları yapılmaya başlandı. 4 Haziran Pazar günü saat 3'te durum daha da kötüleşti. Eisenhower saldırıyı 24 saat daha erteledi. Saldırıyı belki de tamamen iptal etme kararını vermek zorunda kalacak ve bunun da büyük sonuçları olacaktı. Yaklaşık 100 bin asker ilk çıkarma dalgası için ya hazırda bekliyordu ya da büyük nakliye gemisindeydi. Pazar akşamı saat 10'da tekrar toplantı yapıldı. Eisenhower'ın şef kurmayı General Walter Bedell-Smith bir değişiklik fark etti: "Grup Kaptanı Stagg'ın yorgun yüzünde tebessüm izleri vardı. Stagg, Eisenhower'e 'Sanırım sizin için bir umut ışığı var efendim,' dedi. 'Atlantik'ten gelen hava dalgası beklenenden daha hızlı hareket ediyor. Dolayısıyla biz de 5 Haziran akşam saatlerinden 6 Haziran sabahına kadar hava koşullarının oldukça elverişli olacağını düşünebiliriz.'"[166] Stagg, kötü havanın süreceğine dair herhangi bir şüpheye yer bırakmadı. Hava geçici de olsa sakinleşecek gibi gözüküyordu; rüzgâr vardı ancak o kadar sert değildi ve bulutlar dağılmıştı. Karar verildi: Overlord Harekâtı 5 Haziran'ı 6 Haziran'a bağlayan gece başlayacaktı. Görüşmeden sonra Eisenhower meteorologların yanına gidip şunları söyledi: "Pekâlâ Stagg, harekâtı başlatıyoruz. Tanrı aşkına, bildirdiğiniz hava durumuna sadık kalın ve bize başka kötü haberler getirmeyin."[167]

165. Stagg, age., s. 87.
166. Jean Edward Smith, *Eisenhower in War and Peace*, New York, 2012, s. 352.
167. Stagg, age., s. 115.

Devasa donanım böylece harekete geçti. Stagg ve diğer meteorologlar için görev tamamlanmıştı: "Çadırımızda son defa bir araya geldik. 6 Haziran Salı günü saat gece yarısından sonra birdi. Portsmouth üzeri biraz bulutluydu ama hava sakin ve gökyüzü açıktı. Üzerimizde Avrupa saldırısını başlatmak üzere yola çıkmış bombardıman uçaklarının gürültülerini duyuyorduk."[168] Askeri üstünlüklerine ve elverişli hava tahminlerine rağmen, müttefikler arasındaki tereddüt büyüktü. Eisenhower başarısız olunması durumunda tüm sorumluluğun sadece kendine ait olduğunu belirten bir mektup yazdı. Winston Churchill 6 Haziran 1944 gecesi yatağına gittiğinde eşi Clementine'e şunları söyledi: "Yarın sabah uyandığında, 20 bin askerin ölmüş olabileceğini hayal edebiliyor musun?"[169]

Almanlar müttefiklerin saldırısını Pas de Calais civarında bekliyordu. Öncelikle Hitler, bu kadar büyük bir işgal birliğinin deniz üzerinden bu kadar uzun bir yol alabilmesinin imkânsız olduğunu düşünüyordu; zira hem karada hem de denizde yürütülecek operasyonlar ve deniz savaşı, kendi kendini Alman Nazi ordusunun başkomutanı olarak tayin eden Hitler'in stratejik ufkunu aşıyordu. Alman lider hafta sonu 3-4 Haziran'da, Atlantik kıyısında hâkim kötü hava koşullarının düşman tarafından gelebilecek her türlü saldırıyı engelleyebileceğine inanıyordu. Alman meteoroloji servisinin, 5 Haziran'ı 6 Haziran'a bağlayan gece havanın geçici de olsa sakinleşeceğine ilişkin herhangi bir bilgisi yoktu. B Ordusu Grubu'nun komutanı Mareşal Erwin Rommel, Normandiya'dan sorumluydu. İlerleyen günlerde herhangi bir saldırının olmayacağından emin olan Rommel, Normandiya'yı terk edip eşinin doğum gününü kutlamak üzere evine, Herrlingen'e gitti.

Uçaklar büyük ölçüde plana uygun şekilde iniş yapıyordu. Müttefiklerin karşılaştığı direnişin sertliği, sahil bölgelerine ve iniş bölgelerine bağlı olarak değişiyordu. Savaşın en şiddetli kısmı, öğleden sonra erken saatlerde Omaha Beach diye adlandırılan sahil bölgesinde ABD birlikleri üstünlük kazanana ve sahil bölgesini arkalarında bırakabilecek duruma gelene kadar sürdü. Müttefiklerin toplamda 160 bin askeri 6 Haziran günü Manş Denizi üzerinden harekete geçerken, İngiltere'de

168. Stagg, age., s. 122.
169. Andrew Roberts, *The Storm of War,* New York, 2011, s. 466.

D-Day: Müttefiklerin Normandiya Çıkarması.

yüz binlerce asker onları takip etmek üzere hazırda bekliyordu. Her iki tarafın da muazzam sayıda kayıp verdiği dramatik bir gün yaşandı; ölen müttefik askerlerinin sayısı 4 binin üzerindeyken Almanya tarafında da binden fazla asker hayatını kaybetti. Stagg'ın tahminlerinin ne kadar doğru olduğu kanıtlandı. Fırtınanın dinmesi onlara, en iyi koşulları olmasa da, yeterli koşulları sağladı. Alman komutasındaki generallerin Hitler'in izni olmadan Normandiya'ya destek yollamaya cesaret edememeleri de Eisenhower ve Montgomery'nin yararına oldu.

Eisenhower D-Day harekâtını erteleseydi, çıkarmaya elverişli bir sonraki tarih 19 Haziran olacaktı. Oysaki o güne kadar Müttefikler, Fransız topraklarında çoktan geniş bir köprübaşı oluşturmuştu. Tam da o gün, Stagg'ın da önceden tahmin edemediği ve bölgede ağır bir tahribata sebep olan ani bir fırtına çıktı. Dalgalar bazen 6 metre yüksekliğe kadar çıkıyordu; Britanya başbakanı şerefine "Port Winston" olarak adlandırılan ve müttefiklerin ikmal malzemeleri için gerekli bir suni liman niteliğindeki Mulberry Limanı yerle bir oldu. Bu nedenle

müttefikler planlarını değiştirmek zorunda kalarak Montgomery'nin emriyle taarruzu Caen şehrinin yakınlarına kaydırdı. Saldırı 19 Haziran'da gerçekleştirilseydi fırtına müttefikler için bir felaket olacaktı ve muhtemelen çıkarma yarıda kesilecekti. Karaya yapılacak yeni bir çıkarma arayışı, uzun süre Almanlar tarafından savunma hatlarını güçlendirmek için kullanılan topraklara yönelik olacaktı. Müttefik güçler tarafından daha geç bir tarihte yapılacak bir çıkarma, geriye tam anlamıyla farklı bir savaş sonrası Avrupa haritası da bırakabilirdi. Almanya'nın ve Avrupa'nın büyük bir kısmı Kızıl Ordu işgali altında olacaktı. Churchill'in 1946 yılında bir Amerikan kolejinde yaptığı meşhur konuşmasında "Szczecin'den Trieste'ye düştüğünü" gördüğünden bahsettiği demir perde, bu durumda Ren Nehri ya da Manş Denizi kıyılarına düşecekti. Savaş sonrası kıtadaki durumu belirleyen güç George C. Marshall, Charles de Gaulle, ABD başkanları Truman ve Eisenhower, Konrad Adenauer ve Avrupa'da uzlaşmayı sağlayan diğer önemli şahsiyetler yerine Josef Stalin olacaktı. 5 ve 6 Haziran 1944 tarihinde, Normandiya'daki fırtınalı yaz havasının geçici olarak sakinleşmesi ve bu hava durumunun doğru bir şekilde önceden tahmin edilmesi Avrupa için bir nimetti.

20 Temmuz 1944

Wolfsschanze'de Şiddetli Bir Yaz Sıcağı

TOM CRUISE'UN YÜZÜNDE bir nebze şaşkınlık ama daha çok hayal kırıklığı ifadesi var. 20 Temmuz 1944'teki Hitler'e yönelik başarısız suikast girişimiyle ilgili 2008 yapımı *Operasyon Valkyrie* adlı Hollywood filminin en önemli sahnelerinden birinde, Cruise tarafından canlandırılan Claus Graf Schenk von Stauffenberg, "Führer" ve yüksek rütbeli subaylarla durum değerlendirmesi yapmak üzere yola çıkar. Görüşmenin, Doğu Prusya'daki (Führer'in ana karargâhı Wolfsschanze'nin bulunduğu yer) şiddetli sıcaklardan dolayı buradaki sığınakta değil, birçok açık penceresi olan ahşap bir barakada yapılacağını öğrenir. Alman-Amerikan yapımı bu epik filmde, Cruise/Stauffenberg'le emir subayı ve suikast ortağı Üsteğmen Werner von Haeften (Jamie Parker tarafından canlandırıldı), endişeli bir ifadeyle suikast girişiminin en kritik anına doğru ilerlemektedir. Bu kısa sahnede şu kesindir: Beton sığınağın hava sızdırmayan odalarından birinde eğer bir bomba patlarsa açığa çıkan basınç dalgasının dışarıya çıkmasına imkân yoktur, orada bulunan herkes çok büyük ihtimalle ölecektir.

George Elser'in Hitler'e yönelik suikast girişiminden sonraki bu teşebbüs de, aslında oldukça parlak bir plan olmasına karşın, asıl eylem safhasına ulaşamayan birçok diğer teşebbüs gibi başarısız oldu ve bu başarısızlıkta havanın önemli bir rolü vardı. Patlamanın yaratacağı basıncı dağıtabilecek, daha fazla penceresi olan bir yere gidilmesi, Stauffenberg'in saldırısının başarısız olmasının nedenlerinden biriydi. As-

lında olay yerinin değiştirilmesi Stauffenberg için şaşırtıcı değildi. Aşırı sıcaklar uzun zamandır devam ediyordu ve Stauffenberg toplantının yapılacağı barakanın nasıl bir yer olduğunu, önceki günlerde edindiği deneyimle biliyordu. Hitler'in biyografisini yazan ünlü İngiliz biyografi yazarı Ian Kershaw'ın belirttiği üzere, "Görüşme, *her zaman olduğu gibi* (burada vurgu çevirmene ait) yüksek çitlerle çevrilmiş ve sıkı bir şekilde korunan Wolfsschanze'nin çevresindeki ahşap bir barakada yapıldı."[170]

Stauffenberg tarafından Hitler'in çok da uzağında olmayan bir evrak çantasına yerleştirilen bombanın istenen etkiyi gösterememesinin en az üç nedeni vardı. Hava şartlarından dolayı olay yerinin değiştirilmesinin yanı sıra Doğu Prusya'ya getirilen patlayıcılara fünye yerleştirilmesi de çabalarının boşa gitmesinde önemli bir rol oynadı. Sol elinde sadece üç parmağı olan Stauffenberg, büyük bir çabayla patlayıcı paketlerinin sadece birini fitilleyebiliyordu. Kendisi ve von Haeften'den acele etmeleri istendiğinde, üsteğmen ikinci patlayıcıyı kendi çantasına sakladı. Kershaw bu durumu, "Kaderi belirleyen an buydu. İkinci patlayıcı takımı da fünyeleri düzgün takılmasa bile birincisi gibi Stauffenberg'in çantasında bulunsaydı, patlama anında ateş alacak ve etkisi iki kat fazla olacaktı. Bu durumda kimsenin sağ çıkamayacağı da neredeyse kesinleşecekti,"[171] diye yorumladı. Üçüncü bir etken ise, meşe ağacından ağır bir masanın patlamanın şiddetini hafifletmesiydi. Yaz ortasında yaşanan bu gün, tam anlamıyla trajikti.

170. Ian Kershaw, *Hitler 1936–1945: Nemesis*, Londra, 2000, s. 672.
171. age.

1944 Aralık Ayı

Savaşın Sisi: Hitler'in Ardenlerdeki Son Saldırısı

BAŞARILI NORMANDİYA ÇIKARMASI, Müttefiklerin yakın zamanda başlatacakları taarruz ve Almanların yer yer gösterdikleri kısmı direnç dışında geri çekilmesi, Britanya ve Amerika karargâhlarında iyimser bir havanın oluşmasını sağladı. Paris 25 Ağustos 1944'te özgürlüğüne kavuştuğunda, herkes savaşın aynı yıl içinde ve mümkünse Noel'den önce biteceğine dair umutluydu.

Fakat yenilgiler de yaşandı. Arnheim'a (*A Bridge too far*[172]) havadan yapılan çıkarma tam bir felaketti ve Roer bölgesine yapılan Amerikan saldırısı güçlü bir Alman direnciyle karşılaşınca başarısız oldu. Üst düzeyde donanımlı Amerikan silahlı kuvvetleri için lojistik ihtiyaçlar büyük bir sorun teşkil ediyordu, bölgedeki yüz binlerce askerin ihtiyaçlarının giderilmesi ve altyapıları özellikle bombalı saldırılar nedeniyle büyük oranda hasar gören on binlerce uçak için bir çözüm bulunması gerekiyordu. Stratejik açıdan önemi büyük olan liman kenti Anvers'in fethi çok geç gerçekleşti; ilk tedarik gemisi 28 Kasım'da iskeleye yanaşabildi. Napoléon'un deyişiyle "her zaman mideleriyle birlikte ilerleyen" bir ordu için silahların, cephanenin, yakacağın ve doğal olarak gıda maddelerinin büyük bir kısmı Normandiya'daki iniş noktalarında toplanmak durumunda kalındı; burası hemen Alman sınırının yakınında, orduları gerçek anlamda zora sokan bir konumdaydı. Daha yakınlarda

172. (İng.) Çok uzaktaki bir köprü. –çn

bulunan Dunkerque liman şehri, teslim olduğu 9 Mayıs 1945 gününe kadar Alman birliklerinin hâkimiyeti altındaydı, ancak ihtiyaçların tedariki hususunda bir işe yaramıyordu. Hiç kimse ihtiyaç malzemelerinin tedarikiyle ilgili sorunlardan, *açıksözlü* kavramının hitabetini tarife yetersiz kaldığı ABD'nin üçüncü ordusunun başkomutanı gösterişli General George S. Patton kadar çekmemiştir. Hitler'in Amerikalı generaller arasında en yeteneklisi olduğunu –haklı sebeplerle– düşündüğü Patton, ihtiyacı olan 40 bin galon yerine halihazırda sadece 32 bin galon yakıtın olduğunu öğrenince, bugünkü Renanya-Palatina'ya doğru ilerleyişini durdurmak zorunda kaldı. Ancak buna rağmen etkileyici sözleriyle askerlerini motive etme kabiliyetini koruyordu: "Sizlere hatırlatmak isterim ki vatanı için ölen hiçbir hergele bir savaş kazanmamıştır. Başka bir salak hergeleyi kendi vatanı için ölüme mahkûm eden savaşı kazanır. Tanrı'ya şükür ki bundan 30 yıl sonra, şöminenin başında dizlerinizin üzerinde oturan torununuz İkinci Dünya Savaşı'nda ne yaptığınızı sorduğunda, 'Louisiana'da bok küredim' diye cevaplamak zorunda kalmayacaksınız."[173]

Müttefiklerin ilerleyişi geçici olarak yavaşladı; yine de General Eisenhower'ın kurmaylarından hiçbiri büyük bir problemle karşılaşmayı ve hatta, Alman tarafından iğne batması kadar hasar verecek bir saldırıyı bile beklemiyordu. Belçika'nın doğusunda sık ormanlarla kaplı dağlık bir bölge olan Ardenler, yılın bu mevsimindeki kötü hava koşullarıyla meşhurdu ve 1944 Aralık'ında karla kaplanan bu bölgede beklenmedik bir saldırı gerçekleşti. Büyük motorlu birlikler için Ardenler ve arkasındaki Eifel bölgesi güçlükle geçilebilen yerlerdi: Müttefik kuvvetlerin generalleri, bundan 4,5 yıl önce, 1940 yılının Mayıs ve Haziran aylarında, tam da bu dağlık bölgede Fransız ordusuna kısa sürede ani bir darbe indiren Almanların "Yıldırım Saldırısı"nı göz önünde bulunduruyordu. Eisenhower'ın Fransa'ya kısmen yeni getirilmiş birlikleri, yani "henüz olgunlaşmamış" olanlar; kar tipisi ve sulu kar yağışları altında çalışmaların zayıfladığı bu bölgeye ya yerleşti ya da Roer ve Hürtgenwald civarında yaşanan şiddetli çatışmalardan sonra burada "dinlenmek" zorunda kaldı. Bazı bölüklerde cephe oldukça zayıftı: Birleşik Devletler'in en "geniş" ordu grubu olan "B", 32

173. Carlos d'Este, *A Genius for War: A Life of George S. Patton*, New York, 1995, s. 603.

kilometrelik bir cepheden sorumluydu ve bir kilometreye 400'den az asker düşüyordu.

Üstün hava kuvvetleryle ortak çalışan Kara Kuvvetleri Başkomutanı Eisenhower, kara saldırılarını bombalı uçak saldırılarıyla destekleyerek yürütmeye alışmıştı. Kötü hava koşullarından ötürü yoğun bir saldırı yapmak ona tuhaf geliyordu ve askeri tarihte de bunun örnekleri oldukça azdı.

Diğer tarafın karar mercii kişiyse bunun tam tersini planlıyordu. Hitler, kendisine çok nadir olarak itiraz eden ve itiraz etmeleri halinde de bunu ancak kısık bir sesle söylemeye cesaret edebilen generallerinin tavsiyesinin aksine, batıdaki her şeyi riske atmak istiyordu; sıkça bahsettiği "kaderi" güçlü bir hükme bağlamak istiyordu. Irkçılıkla dolu, gerçeklikten fazlasıyla uzak bir ruh hali vardı. Özellikle Amerikalı askerleri değersiz buluyordu (bilhassa kalıtımları gereği koyu tenli olanları) ve Amerikan hattının kısa zamanda çökmesini bekliyordu. Ardenleri, Clausewitz[174] tarzı bir düşünceyle, "nihai savaş" varsaydığı muharebenin alanı olarak tayin etmişti, çünkü –haklı olarak– buradaki savunmanın zayıf olduğunu düşünüyordu: Planlanan saldırı noktasının kuzeyinde ABD ve Britanya birliklerini birbirinden ayıran bir hat mevcuttu ve bu saldırının asıl hedefi olan Anvers'e kadar sadece 160 kilometre mesafedeydi. Eifel'in ve Ardenlerin ormanlık arazi olması da düşmanın hava keşfini zorlaştıracaktı. Ancak çok önemli bir gereklilik söz konusuydu: Kötü hava koşulları sadece saldırıdan önce değil, saldırı sonrasında da ABD ordusunun hava kuvvetlerinin ve Britanya hava kuvvetlerinin bombardıman uçaklarının havalanamayacağı şekilde günlerce ve belki de saldırı haftası boyunca sürmeliydi.

Hitler Ardenlerde sonbahar hava koşullarının genelde kötü olduğunu biliyordu ve meteorologlarıyla yaptığı görüşmelerden sonra saldırı tarihini 25 Kasım olarak belirledi. Gerekli birliklerin ve malzemelerin bir araya getirilmesiyle ilgili zorluklardan dolayı, saldırı Aralık ayının ortasına ertelendi. Baştan beri asıl sorun yakıttı. Müttefiklerin bombalı saldırıları Almanya'nın benzin üretimini ve nakliyatını da aksatmıştı. Bu nedenle Ardenler saldırısı planlanırken bir Amerikan yakıt deposu-

174. Carl von Clausewitz; 19. yüzyılın başında yaşayan, Waterloo Savaşı'nda büyük rol alan Prusyalı general ve entelektüel. –yhn

nun ele geçirilmesi önemli bir meseleydi: Almanların elindeki kullanılabilir benzin miktarı Anvers'e ulaşmaları için yeterli değildi.

Alman Nazi ordusu, 5 tank ve 12 motorlu birlikten oluşan yaklaşık 200 bin adamı bir araya getirmeyi başardı. Saldırı için daha uygun bir askeri kod seçilemezdi: "Sonbahar Sisi Operasyonu". Gerçekten de bölge kalın bir sis örtüsüyle kaplandı, bulutlar alçakta olduğundan, görüş mesafesi kötüydü. Yapılan hazırlıklar havalanmayı başarabilen müttefiklerin keşif uçaklarının gözünden kaçmıştı. Gizlilik konusundaki bu başarıda Almanların telsizlerini tamamen susturmalarının da katkısı oldu: Savaşın başlarında, Britanyalı şifre çözücüler *(Ultra),* Almanların gizli şifresini büyük ölçüde deşifre etmeyi başarmıştı ve bu da savaşın müttefiklerin lehinde ilerlemesinde hatırı sayılır biçimde belirleyici olmuştu. Ancak bu Aralık ayında, Almanlar sadece elçiliklerden gelen ulaklar aracılığıyla iletişim kuruyordu.

Saldırı, 16 Aralık 1944'te sabahın erken saatlerinde başladı. Cephenin büyük bir bölümünde kar diz boyundaydı ve sis o kadar yoğundu ki bazı yerlerde Amerikalı askerler yanlarından geçen Alman birliklerini ya hiç ayırt edemiyor ya da çok geç fark ediyordu. Gece saatlerinde ilerleyen birliklerin yolunu biraz olsun aydınlatmak için sis bulutunda fenerler yakıldı. İlerleyen günlerde sulu karın da eşlik ettiği sisin içerisindeki saldırı, çoğunlukla kuzeyde Monschau'yla güneyde Echternach arasındaki bölgede gerçekleşti. Taarruz eden Almanların karşısında yaklaşık 83 bin Amerikalı vardı. Saldırının gidişatı neredeyse tamamen muarız Alman kuvvetlerinin karşısındaki Birleşik Devletler askeri birliklerinin tecrübesine ve niteliğine bağlıydı. Bazı bölgelerde, özellikle de cephenin orta kısmında, Almanlar hızlıca hâkimiyet kurmayı ve tecrübesiz Amerikan askerlerini mağlup etmeyi başardı. Esir alınan Amerikalılar arasında Şubat 1945'te savaş esiri olarak müttefik bombardıman uçaklarının Dresden'i yerle bir etmesine şahitlik eden yazar Kurt Vonnegut da vardı. Almanların diğer bölgelerdeki ilerleyişi durdu, cephenin kuzeyinde yer alan iki *Volksgrenadier*[175] tümeni de Amerika'nın 99. Tümen'ine karşı mücadele ederken mağlup oldu. Taarruzun ilk günlerinde cephenin merkezinde ilerleyebildiler. Generallerin ellerindeki haritalarda batıya işaret eden yaklaşık 60 kilometre genişli-

175. Halk piyadeleri. –çn

ğinde ve 80 kilometre derinliğinde bir tümsek görünüyordu; savaş İngilizce *Battle of Bulge*[176] adını buradan almıştı.

Kaçmayan ya da teslim olan Amerikan askerleri, destek kuvvetler gelene kadar bizzat kazdıkları çukurlarda beklemeye çalıştı. Amerikalı askerlerden biri yaşadıklarını şöyle hatırlıyordu: "Rüzgâr fırtına şiddetinde esiyordu ve kar yüzümüze mermi gibi vuruyordu. Tüm cepheye sıcak yemek tedarik etmek imkânsızdı ve sadece K-rasyonuyla (kuru gıda paketi) beslenmek zorundaydık. Islak ve soğuk çukurlarda hiçbir şekilde hareket etmeden dururken *Siper Ayağı* (Ayak donması, İmmersiyon Ayağı) hastalığına yakalanmaya başladık. Belli bir zaman geçtikten sonra aşırı soğuk, yorgunluk, sıkıntı ve sürekli tehlikeden dolayı bir asker delirdi. Bazıları oldukları yerde yığılıp kaldı, altlarını ıslattı, kustu, ağladı ya da başka belirtiler gösterdi."[177] Bir noktada Almanların donanımı daha üstündü. Ordu mensubu birçok kişi kış üniformaları giyiyordu: Rusya'da ve Ruslara karşı dört yıl süren savaşta tecrübe kazanılmıştı.

Savaşın daha ikinci gününde, ABD askeri birliklerinin kısa bir süre içerisinde yedeklerini kullanmaya başlayacağı belli oldu. Eisenhower yaklaşık 60 adamını ve 11 bin uçağını savaş alanına yönlendirdi. Müttefiklerin malzeme anlamındaki muazzam üstünlüğü etkili oldu. Kararı, Eisenhower'ın kuzeye doğru ilerlemesi için zorladığı General Patton'un emrindeki 3. Ordu verecekti. Patton yola çıkmadan önce Lüksemburg'da küçük bir kilisede şöyle dua etti: "Efendim, konuşan kişi Patton. Hangi tarafta olduğuna şimdi karar vermelisin. Barış prensin İsa'nın doğum günü hediyesi olarak tüm bir Alman ordusunu yok etmem için hemen bana yardım etmelisin."[178] Patton'un Noel için askerlerine dağıttırdığı kartpostalların üzerinde askerlerin ne için dua etmeleri gerektiği çok net bir biçimde yazıyordu: Daha iyi hava koşulları.

Sonunda tüm bu içten dilekler göğe yükselmiş olmalıydı. 19, 20 ve 21 Aralık tarihlerinde sis yeniden çok yoğunlaştı, bazı yerlerde görüş mesafesi 100 metrenin altındaydı. Bu durumdan ötürü Amerikalı topçu sınıfı atış esnasında hedefi tutturamıyordu. 19 Aralık'ta yaklaşık 8 bin Amerikalı, Belçika'nın St. Vith bölgesi yakınlarında teslim oldu:

176. İng. Tümsek Savaşı. –çn
177. Stephen Ambrose, *Citizen Soldiers*, New York, 1997, s. 212.
178. Roberts, age., s. 506.

1861-1865 yılları arasındaki iç savaştan sonra Amerikan birliklerinin en büyük silah bırakma hamlesiydi bu. 22 Aralık'ta bazı bölgelerdeki görüş mesafesi 150 metrenin altına düşmüştü, nadiren de olsa kar ve yağmur yağıyordu. Ardından ciddi bir hava değişimi yaşandı. 23 Aralık günü öğleden sonra Sibirya'dan gelen bir yüksek basınç dalgası savaş alanına ulaştı. Sabah saatlerinde 450-900 metre arasında değişen görüş mesafesi öğleden sonra geç saatlerde 5 kilometreyi buldu. Hava buz gibi soğuktu, ancak gökyüzü açıktı. Müttefiklerin dokuz gün art arda karada beklemek zorunda kalan uçakları aynı gün içinde tam 294 uçuş yaptılar. Sonraki gün, yani 1944 Noeli arifesinde yeniden 2381 uçuş yapıldı. Patton'un ordusu, hava desteği ve keşfiyle Alman birlikleri tarafından kapatılan Bastogne Ulaşım Merkezi'ni kurtardı. Alman saldırılarına karşı şehri savunan 101. Hava İndirme Tümeni Komutanı Tuğgeneral Anthony C. McAuliffe, Almanların silah bırakma çağrısına o zamandan beri efsane hâline gelen tek kelimelik bir cevapla karşılık verdi: "Delilik!" General Patton da değişen hava koşulları nedeniyle âdeta bayram ediyordu: "Almanları öldürmek için soğuk ve açık harika bir Noel havası; elbette bunun kimin doğum günü olduğu düşünürsek biraz da korkunç."[179]

Soğuk ve açık havayla birlikte Almanlar için sorunlar artmaya başladı, bunun tek nedeni müttefiklerin havadan müdahalesi değildi. Amerikan ordusunun *Battle of the Bulge* saldırısı esnasında hava durumuna dair yapılan bir incelemede şunlar belirtilmektedir: "Doğudan gelen soğuk ve kuru rüzgârlar nedeniyle ayın 23'ünde çarpıcı bir biçimde değişen hava koşulları Alman ordusunun hava saldırılarından korunmasını engelledi, ancak olup bitenler bununla sınırlı değildi. Rüzgârdan dolayı Eifel bölgesindeki dağlarda kar yığılmaya başladı ve bu da orduların Ren Nehri'nin batısındaki erzak temini açısından oldukça önemli yollara girmesine engel oldu. Almanlar az sayıda at tarafından çekilen kar sabanlarının yetersiz olduğunu fark etti ve kardan korunmak amacıyla aceleyle dikilen koruyucu çitler de yakacak odun arayan askerler tarafından söküldü. Kar temizleme araçları Eifel bölgesine girdiğinde, Amerikan avcı uçakları hareket eden tüm araçları tek tek bombaladı."[180]

179. Roberts, age., s. 506.
180. Marvin D. Kays, *Weather Effects During the Battle of the Bulge and the Normandy Invasion*, U.S. Army Atmospheric Science Laboratory, White Sands, New Mexico, 1982, s. 13.

Gökyüzünün açık olduğu o dört gün içinde müttefik uçakları 15 binden fazla saldırı gerçekleştirdi. Yeniden etkili olan bu tartışmasız hava üstünlüğü ve Eisenhower'in cephede verdiği yoğun destek Hitler'in son saldırısını tam anlamıyla bertaraf etti. Almanların Batı askeri birliğinin başkomutanı Mareşal Gerd von Rundstedt, müttefiklerin havadaki üstünlüğünün önemini çok iyi kavramıştı. Savaş sona erdikten sonra yapılan bir sorguda bu saldırıları Almanları başarısızlığa uğratan üç faktörün kaynağı olarak anlatıyordu: "İlk olarak onların hava kuvvetlerinin inanılmaz üstünlüğü gün içerisinde yapılacak tüm harekâtları imkânsız kıldı. İkinci olarak yakıt kıtlığı çekiliyordu; dolayısıyla tanklarımız ve hava kuvvetlerine ait araçlarımız zor çalışıyordu. Üçüncü olarak da demiryolu hatlarının sistematik olarak tahrip edilmesiyle Ren Nehri üzerinden tek bir demiryolu vagonumuzu bile geçiremedik."[181]

28 Aralık'ta sis geri geldi. Amerikanların B-17 ve B-26 bombardıman uçakları, özellikle Noel'de birkaç gün boyunca Alman ordusunun başına bela olan tankları, araçları ve mevzileri tam hedefinden vurabilecek şekilde alçaktan uçabilen P-47 Thunderbolt ve P-38 Lightning avcı-bombardıman uçakları hava koşullarındaki bu değişiklikten dolayı saldırılarına ara vermek zorunda kaldı. Ancak Alman ordusu mühimmat yetersizliği ve verdiği çok sayıda kayıptan dolayı bu son durumu fırsata çeviremedi. O günkü hava şartlarına dair Amerikalılar tarafından yapılan araştırmada şu bilgiler kaydedilmektedir: "28 Aralık günü gökyüzünün alt katmanları bulutlarla kaplıydı. Ertesi gün İskandinavya üzerinden gelen hava akımıyla birlikte kar fırtınaları ve tipi başladı ki bu da karada görüş mesafesini iyiden iyiye düşürdü. Araçlar çok yavaş hareket ediyordu ve kar seviyesinin yüksekliğinden dolayı yürümekte zorlanan piyadeler yorgundu. Şoka giren yaralılar karda yarım ya da bir saatten fazla yalnız bırakıldıklarında ölüyordu."[182] Kötü hava koşulları bir sonraki hafta boyunca da devam etti. Alman ordusu o kadar kan kaybetmişti ki Amerikalılar hava kuvvetlerinin desteği olmadan da ilerleyebiliyordu; 28 Ocak'ta tüm *tümsek* boyunca, o çıkıntılı bölgeden tamamen geri püskürtüldüler ya da daha doğru bir ifadeyle bölge Amerikalılar tarafından yeniden ele geçirildi.

181. Roberts, age., s. 507.
182. Kays, age., s. 14.

Sonrasında Batılı müttefikler ilerlemeyi sürdürdü. 24 Mart 1945'te General Patton Nazi Almanya'sını yıkma ve Almanya'yı işgal etme yolundaki son doğal engellerden biri olan Ren Nehri'nden, kendi birlikleri tarafından nehirde inşa edilen yüzer köprüyü kullanarak geçti ve bu tarihi dakikaları kendi tarzıyla taçlandırdı: Pantolonun fermuarını açıp nehre işedi.

Ekim 1946 - Mart 1947

Kıtlıkla Geçen Bir Kış Mevsimi

HAVA RAPORLARI felaket haberleri veriyordu. 13 Aralık'ta durum şöyleydi: "Önceki gece hava sıcaklığı -10 °C'nin altındaydı, hatta Hannover-Braunschweig bölgesinde -18 °C'ye kadar düştü. Gece Hamburg'da -12 °C'de don yaşandı." Ertesi gün durum daha da kötüye gitti: "Doğudan gelen soğuk hava akımı donun etkisini daha da artıracağa benziyor." Noel arifesinde haberler çok da iyi sayılmazdı: "Yer seviyesine yakın sert ve sakin bir soğuk hava dalgası güneyden güneydoğuya doğru ilerliyor. Gün içinde en yüksek hava sıcaklık değeri -5 °C iken en düşük sıcaklık değeri -10 °C'ydi." Soğuk hava birkaç gün değil, haftalar boyunca sürdü. Yeni yılın 8 Ocak'ında, meteoroloji servisi şunları bildirdi: "Önceki gece kuzeybatı Almanya'da da hava sıcaklıkları yeniden donma noktasının 14 ila 17 °C altına düştü." İlk olarak 28 Şubat'ta hava raporunda tehlikenin geçtiğine dair bir işaret verildi: "Güneybatı Avrupa üzerindeki geniş alçak basınç sisteminin etkileri kuzeydoğu yönüne doğru yayılmaya başladı. Hava sıcaklıkları önceki gün öğleden sonra, yani 38 günün ardından 20 Ocak'ta ilk defa yeniden 0 °C'ye yükseldi."[183]

Modern çağdaki okuyucular için bu raporlar oldukça nahoş bir soğuk mevsimin ve ısınma masraflarının sinir bozacak kadar artacağı-

183. Alexander Häusser, aktaran Gordian Maugg, *Hungerwinter, Deutschlands humanitäre Katastrophe 1946/47*, Berlin, 2013, s. 14–16.

nın habercisidir. Ancak 1946 yılı kışında, bu soğuklar birçok insan için ölüm fermanıydı. Bazılarına göre muhtemelen kuzeybatı Avrupa'da 20. yüzyılın en soğuk kışı olan bu olağanüstü mevsim, harap olmuş bir ülkeye ve büyük oranda hayatta kalma sınırında yaşayan bir topluma denk geldi. Soğuk mevsim 1946'nın Ekim ayının başında çok erken gelen bir don olayıyla başladı ve ancak 1947 yılının Mart ayı günlerinde sona erdi. Önceki zamanlarda yaşanan bazı hava felaketlerinde olduğu gibi, bu felakete de kıtlık eşlik etti. Ancak bu sefer kıtlığın tek nedeni 1315 yılında olduğu gibi kötü hasatlar alınması değildi; insanların neden olduğu altyapı tahribatı, Hitler tarafından başlatılan Dünya Savaşı'nın etkileri ve Batılı müttefikler tarafından gerçekleştirilen tahrip edici bombardımanlar, kıtlığın esas nedenleriydi.

Birçok Alman şehri birer harabeden ibaretti; yaşam alanları çoğunlukla zarar görmüştü, kapılarından ve pencerelerinden soğuk hava sızan bu evler, zorlukla ısıtılabiliyordu; tabii yakacak bir şey bulunabilirse. Yaşam alanları oldukça sınırlıydı; Britanya işgali altındaki bölgede her bir Alman sivile ortalama 6,2 metrekarelik bir kullanılabilir alan kalıyordu. Yaşanabilecek durumdaki daireler de genellikle aşırı kalabalıktı; birçok yerde doğudan ve bombalanmış yerlerden gelen, kalacak yeri olmayan sığınmacılar vardı. 1946-1947 yıllarında evlerin merkezi sobaydı. Bu yıllara ait fotoğraflarda pek çok insanın yün yorganlara ya da başka şeylere sarıldığı, birçok ailenin bu ısınma gerecinin etrafında toplandığı görülmektedir. Yakacak bulmak en az besin bulmak kadar zordu. Britanya garnizonu yüksek komutanı Mareşal Montgomery, kendi işgal bölgesinde yaşayan her bir Alman için günlük 1000 kalorilik gıda tüketiminin yeterli olduğunu ifade etmişti. Gerekçesi ise Bergen-Belsen'deki tutukluların 800 kaloriyle yetinmek zorunda olmalarıydı. Ancak Montgomery'nin belirlediği miktar daha da kısıtlandı. 1947 yılının başında Hamburg'da yaşayanlar günde 770, Hannover'da yaşayanlar 740 ve Essen'deki insanlar 720 kalori alıyordu.[184]

İnsanlar soba başında ısınabilmek için çaresizce yakabilecekleri bir şeyler arıyordu. Odunun her şekli yakılıyordu: Eski mobilyalar, bahçedeki çitler (ara sıra komşunun bahçe çitleri), en yakın park alanlarında bulunabilen her şey yakacak olarak kullanılıyordu. Berlin'deki hayva-

184. Häusser, Maugg, age., s. 50.

nat bahçesi gibi savaşı bir biçimde atlatan şehir içi yeşil alanlar da neredeyse tamamen çıplaktı. Kömür dağıtımı yetersizdi. Bunun bir nedeni de Ruhr bölgesi gibi kömür işletmelerinin bulunduğu yerlerden kömür naklinin çok zor olmasıydı. Almanya'da 1300 kilometreden fazla demiryolu hattı ve 2 binden fazla demiryolu köprüsü zarar görmüştü; ayrıca hem lokomotifler hem de vagonlar oldukça azdı. Britanya kontrolü altındaki bölgede beslenmeden sorumlu bakan Hans Schlange-Schöningen, 1955'te "Ekonomik Mucize"nin başlamasıyla birlikte anılarını *Im Schatten des Hungers* [Açlığın Gölgesinde] başlığı altında bir araya getirdi. Geçmişe dönüp baktığında, yaşanan bu olağanüstü kış mevsimi üzerine şunları yazıyordu: "Su yolları dondu ve demiryolları vagon ve lokomotiflerin yetersizliğinden dolayı ülke içinde artan nakliye ihtiyacını karşılayamıyordu. Trenlerin çoğu kullanılmıyordu, çünkü ancak geçici olarak tamir edilebilmiş makineler kazanları dondan ötürü zarar gördüğünden, donmuş demiryolu makaslarında ve karla kaplı raylarda zorlanıyordu. Lokomotiflerin ve yük vagonlarının yarısı geçici olarak kullanılamaz durumdaydı. Bu nedenle Bremen'den tahıl nakliyatı demiryolu personelinin insanüstü çabalarına rağmen haftalar boyunca neredeyse tamamen durdu. Liman kullanılamıyordu ve denizaşırı ülkelerden tahıl getiren gemiler Emden, Hamburg, Rotterdam ve Anvers üzerinden yönlendiriliyordu. Tahıl taşımacılığı için sıklıkla ve büyük güçlüklerle açık yük vagonları kullanılıyordu, ancak bu vasıtalar için de yakıt ve tekerlek yetersizliği söz konusuydu. Endüstri bölgelerinden asgari stoku tedarik etmek için gösterilen çabalar da Almanya üzerinde dolanan üç sert soğuk hava dalgası tarafından engellendi."[185]

Gençler çoğunlukla birkaç parça kömür "ayarlayabilmek" için geçici olarak tamir edilen demiryolu hatlarında hareket eden kömür trenlerine atlıyordu. Kıtlıktan ötürü bu dönemde karaborsada ve pek çok dolandırıcı dükkânda fiyatlar değişkendi. Hayatta kalmak her şeyden önemliydi ve bu noktada insanlar din adamlarından destek alıyordu. Köln'deki Başpiskopos Kardinal Josef Frings, 1946 yılının yılbaşı gecesinde verdiği vaazda, ufak tefek hırsızlıklar yaparak hayatta kalmaya çalışan insanlara anlayış gösterilmesi gerektiğini söyledi. Eğer bunlar

185. Hans Schlange-Schöningen (Der.), *Im Schatten des Hungers*, Hamburg ve Berlin, 1955, s. 114 ve devamı.

dürüstçe çalışılarak elde edilemeyecek acil ihtiyaçlarsa, girişilen bu eylem yasaklanmamalıydı. Böylece Alman dilinde yerini bulan *fringsen*, yani araklamak ifadesi, varoluşsal bir tehlike halinde yasaya aykırı ancak ahlaki olarak mazur görülebilir bir kendi kendine yardım etme biçimi anlamını taşıyordu.

Barış ilan edildikten sonra ikinci Noel bayramı yaşanıyordu. Bu koşullar altında ve hava sıcaklığı -20 °C'ye kadar düşmüşken Noel coşkusundan bahsetmek pek de mümkün değildi. O dönemde çocuk olan bir yazar, şunları hatırlıyordu: "Hava o kadar soğuktu ki yetişkinler bile bunun alışılmadık bir kış olduğunu söylüyordu. Kabaca söylemek gerekirse, kıçımız donuyordu. Havanın bundan daha soğuk olabileceğini düşünemiyorduk. Evlerin içi tamamen buz kesmişti ve ısıtılması mümkün olmuyordu. Kömür yoktu, yakacak başka bir madde yoktu, evde alev alması mümkün her eşya çoktan yakılmıştı. Dolayısıyla küçük erkek çocukları olarak bir şekilde bir yerlerden yakacak bulmayı kendimize görev edindik, her nereden ve ne olursa olsun."[186] Döneme tanıklık eden bir başkası, bugün bakıldığında hayal edilmesi oldukça zor koşullardan bahsediyordu: "Uyuduğumuz odanın duvarlarında tıpkı pencerelerdeki gibi buz sarkıtları oluşmuştu, ancak bunlar daha parlaktı. Bu buzlanmayı biraz olsun önleyebilmek için arakladığımız kâğıttan topları rulo yaptık ve bunlarla pencere ve duvarları odaya daha fazla buz girmesin diye daha korunaklı bir hale getirdik."[187]

Kıtlıkla geçen bu kış mevsimi büyük bir insanlık felaketiydi; Almanya'da ölenlerin sayısı literatüre "yüz binler" olarak geçti. Dondurucu kış elbette sadece Almanya'yı vurmadı, aynı zamanda savaştan dolayı harap olan Hollanda ve Fransa gibi komşu ülkeleri de vurdu. Ancak bu ülkelerin altyapısındaki zarar Almanya'dakilerle kıyaslanamazdı. Önceden Nazi Almanya'sına ait olan ve artık işgal altındaki bölgelerdekine benzer bir yıkım yoktu; zafer kazanan müttefik devletlerinin yardımları Hitler'in fetih savaşının buralardaki kurbanlarına daha çabuk ulaşmıştı. Almanya'daki bu korkunç yoksunluğu hafifletmeye çalışanlar ise savaş esnasında tarafsız kalan iki ülkedeki yardım dernekleriydi. O zamanlar çocuk olup da İsveç'ten ve İsviçre'den gelen yiyecekler sa-

186. Häusser, Maugg, age., s. 124.
187. age., s.168.

yesinde hayatta kalabilenler, Folke Bernadotte'nin kraliyet sarayından yardım gönderen İskandinavya ülkesini ve güneydeki komşularını hayatları boyunca güzel hatırlayacaktır. 1946'dan 1956'ya kadar Almanya'dan toplamda 44 bin hasta ve yetersiz beslenen çocuğun İsviçre'ye getirilmesi ve üç ay için İsviçreli ailelerin yanında kalabilmeleri adına "çocuk trenleri" seferleri düzenlendi. Bu insanlık örneğinin ileride herkesçe bilinen bir sembolü olacaktı: Kırmızı zemin üzerine beyaz haç.

Almanya'da yaşanan bu insanlık felaketi, sonunda muzaffer Batılı güçlerin de dikkatini çekti: ilk önce ABD ve Büyük Britanya'nın, sonrasında da, biraz gecikmeyle de olsa, Fransa'nın. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra o zamana dek görülmemiş ölçekte yardım dağıtan ABD'nin eski başkanı Herbert Hoover Şubat 1947'de Almanya'yı ziyaret etti ve içerisinde şu değerlendirmenin ön plana çıktığı endişe verici bir rapor hazırladı: "Alman halkının büyük bir kısmını ilgilendiren beslenme, ısınma ve kalacak yer gibi ihtiyaçların tedarik düzeyi Batı uygarlığının son yüzyılda gördüğü en düşük seviyededir."[188] Böylece *yardım paketleri* ve ABD Dışişleri Bakanı George C. Marshall'ın adıyla özdeşleşen yardımlar bir dönüm noktası oldu, galip ve mağlup tarafların aşamalı olarak dost ve müttefik olmasına katkı sağladı ve Avrupa'nın yeniden inşası için planlar yapılmaya başlandı.

Sadece doğa acımasızdı. Aşırı soğukların yaşandığı kış mevsimini, 1947 yılının Temmuz ve Ağustos aylarında termometrelerin 40 °C'yi gösterdiği rekor sıcaklıkta bir yaz takip etti. Patatesler sıcaktan kavruldu ve bir kez daha gıda yetersizliği yaşandı. Diktatörlük ve savaş tarafından çalınan gençliklerini hatırlayan yaşlı vatandaşlar, bu yıldan "45'ten sonraki en kötü zaman" olarak bahseder.

188. age., s.163.

16-17 Şubat 1962

Gelgit

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONA ERDİKTEN 17 yıl sonra birçok Alman şehri gibi Hamburg da iki yönünü birden açığa vurdu. Bunlardan biri tüm dünyayı şaşkınlığa uğrattı: Federal Almanya'nın yarattığı ekonomik mucize bu liman şehrini hızla gelişen bir ticaret merkezine dönüştürdü. Liman iskelesine tüm dünyadan yük gemileri ve genç Federal Almanya Cumhuriyeti'nin koruyucu güçlerine ait bazı uçak gemileri yanaşıyordu. Şehir bir basın metropolü (o zamanlar henüz kullanılmayan bir terimdi bu) olmak üzereydi, pek çok yerel gazetenin yanı sıra *NDR, Bild, Zeit, Welt* ve kısa süre içinde Franz Josef Strauß ve savunma bakanının sonunu getiren (ya da tutumlarından dolayı gazetede basılan nahoş bir haber yüzünden) bir hükümet krizine yol açan haber dergisi *Spiegel*'in merkezi de buradaydı. Alster Nehri civarındaki caddelerde iş çıkışlarında trafik tıkanma noktasına geliyordu; bu sıralarda "Beetle", Volkswagen'in en çok satılan modeliydi. Yeni rejim henüz sadece on üç yaşında olsa da Mönckebergstraße[189] boyunca uzanan alışveriş merkezlerinde müşteriler yeni rejimin özgüven sembolü Alman markını taşıyordu. Milyonlarca insanın yaşadığı bu şehirdeki kafeler, özellikle 1962 Şubat'ındaki gibi soğuk kış günlerinde, gördükleri büyük ilgiden memnundu. St. Pauli merkezli Hamburg gece hayatının, tedavüldeki paradan sağladığı kazanç yüksekti: Bölgede seks işçiliğinin yanı sıra

189. Mönckeber Caddesi. –yhn

para harcamak isteyen herkes için etkileyici bir müzik dünyası vardı. "*Star Club*"[190] müdavimleri Nisan 1962'de Liverpool'dan gelen ve "Twist and Shout", "Long Tally Sally" gibi şarkıları olan bir müzik grubunu dinleyip çok beğeneceklerdi. Ne bu dört genç adam ne de bu mekândaki ve 1960'tan beri bu grubun tekrar tekrar çıktığı diğer mekânlardaki dinleyiciler, bu ezgilerin yeni bir dönemin ezgileri olacağının ve Beatles'ın bu dönemin sembolik figürlerinden birine dönüşeceğinin farkında değildi.

Ancak bambaşka bir Hamburg daha vardı. "Enkaz halindeki arazi" ifadesi, tıpkı diğer yerlerdeki gibi burada da gündelik hayatta sıkça kullanılıyordu. Savaş ve sayısız bombardıman, geride enkaz halinde bölgeler bıraktı. Hamburg 1943 yazının ortasında, "Gomora Operasyonu" çerçevesinde, o zamana dek görülmemiş bombalı saldırılara maruz kaldı. Neredeyse bu şifreli isimle müsemma olarak haritadan silinmek üzereydi.[191] Yüksek yaz sıcaklığı ve bundan kaynaklanan kuraklığın da etkisiyle özellikle Kraliyet Hava Kuvvetleri'nin yangın bombaları şehri tarumar etti ve 34 bin insan hayatını kaybetti.[192] Saldırılar devam ederek Hamburg'u Alman şehirleri arasında en fazla zarar gören kente çevirdi. 1962'de insanların barınmasına yetecek kadar konut yoktu; devam eden bombardımandan dolayı evlerinden olanlar ve Doğu'dan gelen sığınmacılar, geçici iskân bölgelerinde ve sıklıkla bir ortak nokta olarak bulunan küçük bostanlarda yaşıyordu: Bu konaklama bölgeleri Elbe Nehri'nin yakınlarındaki oldukça düz bir arazinin üzerindeydi ve bu durumun birçok insan için trajik sonuçları olacaktı. Bentlerin durumu da kötüydü. 1825'teki gelgit olayından sonra inşa edilmişlerdi ve savaştan sonraki düzenlemelerde tekrar elden geçirilmediler. Hamburg'daki insanların ve Hamburg Senatosu'ndaki siyasi sorumluların başka öncelikleri vardı. Şehrin Kuzey Denizi kıyılarından yaklaşık 100 kilometre uzakta olması insanlara güven veriyordu.

On yıldan az bir süre önce komşu ülkelerden biri, denizden uzak olmanın deniz seviyesinin altında bulunan bölgeleri korumaya yetme-

190. (İng.) Yıldız Kulübü. –çn

191. Gomora *Eski Ahit*'te helak edildiği anlatılan bir şehirdir. –yhn

192. Pilotlar, üstleri olan hava mareşali Arthur T. Harris'in amacını gerçekleştirdiler: "Hep Hamburg'a gerçekten ve doğrudan saldırmayı diliyordum... Bir gün orada gerçekten korkunç şeyler yapmak istiyordum." Florian Stark'tan aktaran, "Die Bombardierung Hamburgs setzte neue Maßstäbe", *Die Welt*, 22. 1. 2013.

diğini tecrübe etmek zorunda kalmıştı. 31 Ocak 1953'te İskoçya yakınlarında iki alçak basınç bölgesi birleşerek bir kasırgaya neden oldu. Ani fırtınalar bu noktada en yüksek hızlarına, yani saatte 180 kilometreye ulaştı. Sistem güneydoğuya yöneldi ve 1 Şubat gecesi Hollanda kıyısına ulaştı. Şubat 1962'de Hollanda halkı hava haberleri ve radyodan yapılan fırtına uyarıları yüzünden, tıpkı Hamburglular gibi, fazlasıyla huzursuzdu. Dünya, Güneş ve Ay'ın hizalanması (yeniay ya da dolunay evresinde hepsinin aynı doğru üzerinde bulunması) da gelgitin şiddetini artırıyordu. Hollanda'da da pek çok bent iyi durumda değildi. Özellikle Zelanda ve Brabant bölgelerinde gece saat 3'ten sonra bentler yıkıldı. Bu arada radyodan yapılan yayınlarla insanlar su baskınlarına karşı uyarıldı; halkın uyarıları dikkate alması gerekiyordu ancak bu da yetersizdi. Yaklaşık 180 kilometrelik bir alandaki tüm bentler yıkıldı ve bu topraklarının dörtte birinden fazlası deniz seviyesinin altındaki bir ülke için tam bir felaket oldu. Su baskınlarının nelere mal olduğu, ancak gün ağardıktan sonra anlaşılabildi. Cumartesi günü gerçekleşen bir sonraki su baskınıyla su seviyesi daha da arttı. Büyük ölçekli tahliye işlemleri ve yardımlar, ilk olarak 3 Şubat Pazartesi günü başlatıldı; sonradan Hamburg'da olduğu gibi, başta ABD ve Büyük Britanya askeri birlikleri olmak üzere NATO müttefiklerinin askerleri her daim yardıma hazırdı. Dikkatle bakıldığında insanlığın yaşadığı trajedi açığa çıkıyordu: Sel felaketi Hollanda'da toplamda 1835 kişinin canını aldı. Britanya Adaları da bu felakette ağır yara aldı; bölgede gelgitten ötürü yaklaşık 300 kişi hayatını kaybetti. Belçika felaketi 14 kurbanla nispeten daha hafif atlattı. Karada fırtınanın kuvveti azalırken Ardenler üzerinden gelen Hollanda fırtınası rekor seviyede kar yağışına neden oldu.

17 Şubat 1962'de tehlike durumunda halkın nasıl davranması gerektiğine dair net uyarılar yapılması ve açık talimatlar verilmesi konusunda ihmalkâr davranılınca ortaya trajik sonuçlar çıktı. Gelgit Almanya'nın Kuzey Denizi kıyısının tamamını etkilese de hafızalarda özellikle Hamburg kaldı, çünkü kurbanların yüzde doksanı bu bölgede verilmişti. Batıdan esen şiddetli rüzgârlar, daha yılın başından itibaren kıyı şeridinde sürekli etkili oldu. İlk defa 15 Şubat Perşembe günü kuzeye kayan Azor yüksek basınç dalgası, Kuzey Denizi civarında hava basıncının ciddi anlamda düşmesine neden olunca, kıyı bölgesi için bir fırtına uyarısı yapıldı. Kuzey Denizi'nin kuzeyinde kalan bazı bölgeler-

de rüzgârın hızı ölçüm sınırlarına ulaşmıştı: Bu da şiddetli bir fırtınanın geleceğinin kesin bir habercisiydi. Meteorologlar bu kasırgayı *Vincinette*[193] olarak adlandırdı. *Vincinette*, fener gemisi *III. Elbe*'nin demir zincirini parçaladı ve denizlerdeki pek çok gemi büyük tehlikeler yaşadı.

Sonraları, fırtına hattında yer alan Hamburg gibi büyük bir şehirde bu kadar az önlem alınmış olması eleştirildi. Cuma günü, kıyı şeridinde yaklaşan fırtınaya dair oldukça açık uyarılar yapılmıştı: "Cuxhaven'deki bentler yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya. Halktan acil olarak daha yüksek bölgelere gitmeleri rica ediliyor. Lütfen komşularınızı durum hakkında bilgilendirin."[194] Bremen ve Bremerhaven'da vatandaşlar hoparlörlerden yapılan anonslarla uyarıldı; Federal Almanya silahlı kuvvetleri, itfaiye ve teknik hizmetler hazır bekletiliyordu.

Cuxhaven'de fırtınanın etkisiyle bentler yıkıldıktan sonra, gelgit dalgaları Elbe Nehri'ne doğru ilerledi. Hamburg'da radyolar, meteorolojiden anlamayanları paniğe sürüklemeden teknik bir dil kullanarak ve özellikle de son cümlesi rahatlatıcı olan bir uyarıda bulundu: "Almanya'nın Kuzey Denizi kıyılarının tamamı için oldukça sert bir gelgit tehlikesi mevcut. Gece su baskını, ortalamanın yaklaşık 3 metre daha üstüne çıkacak. Bir sonraki gün öğle saatlerindeyse bu kadar yüksek bir artış olmayacak." Kimse, akşamları televizyonda yayınlanan ve çok sevilen "Die Hasselbachs" adlı aile dizisinin yarıda kesilmesini istemiyordu. İkaz sistemleri de her şeye rağmen zamanında devreye giremedi. Kıyı şeridi ve Cuxhaven civarında elektrik şebekesi çöktüğü ve telefon hatları çalışmadığı için 18. yüzyıldan kalma bir sistem olan alarm fişekleriyle *Blanker Hans*, yani gelgit konusunda tüm yurt ikaz edildi. Stade'deki liman amiri fırtınayı haber vermek için topları iki kez ateşledi, su baskınından sonra o toplar başka yerlere sürüklendi. Gece yarısından hemen sonra gelgit Hansestadt şehrine ulaşarak ilk bendi kırdı. Toplamda 63 bent yıkıldı ve birkaç günlük bir gecikmeden sonra yayınlanabilen haber dergisi *Spiegel*'de analiz edildiği üzere, insanlığın en temel korkularını yeniden canlandıran büyük bir felakete neden oldu: "İnsan, beton ve enerjinin kalesi olan, 750 kilometrekare alana yayılmış ve örnek alınacak şekilde düzenlenmiş bu şehir, 100 kilometre

193. Muzaffer. –çn
194. Hellmuth Vensky, "1962 – Land unter in Hamburg", *Die ZEIT*, 15. 2. 2012.

uzağındaki deniz karşısında derme çatma inşa edilmiş ilkel bir köy gibi kaldı. Medeni insanların yaşadığı bu derme çatma köy, üç gün boyunca 2 milyon sakiniyle birlikte felç halindeydi. Hamburg elektrik, gaz ve telefon olmadan karanlık ve kötürümdü. Sel, insanlığın başlangıçtan bu yana mevcut korku imgeleminde bir kırılmaya yol açmış gibi görünüyordu." Editörler olayın tarihsel boyutuna şöyle yaklaştı: "1825 ve 1855 yıllarında yaşanan felaketler, 1962'deki Hamburg'da yaşananın yanında hiç kalır. 1855'te ebeveynleri evde olmayan iki çocuk ve gemisiyle alelacele geri dönmeye çalışan bir denizci boğulmuştu. Wilhelmsburg bentleri dokuz yerde kırıldı, ancak bu çok da büyük bir hasar sayılmazdı: Gelgit yüzünden iki ev yıkıldı."[195]

Wilhelmsburg en büyük trajedinin yaşandığı yerdi. Elbe Nehri'nin iki kolu arasında kalan bu ada, geçici olarak küçük bostanlarda ikamet eden sayısız evsizi ağırlıyordu. Burada da savaştan kalma enkaz kalıntılarıyla tıkanan bentler hızla yıkıldı. Küçük bahçeli evlerinde tehlikeden bihaber çok sayıda insan boğularak öldü. Sadece bu adada 222 kişi hayatını kaybederken bölgede aralarında ertesi gün bölgeye gelen yardım ekiplerinden beş kişinin de olduğu toplamda 315 kişi sele kurban verildi ve tüm Hamburg'da da 340 kişi hayatını kaybetti.

Ertesi sabah şehrin yaklaşık beşte birinin sular altında kaldığı görüldü, St. Pauli'de su seviyesi 5,70 metreydi ki bu bir rekordu. Yeni inşaat bölgelerinde çatılara çıkan insanlar, sırılsıklam kıyafetleriyle dondurucu soğuklarla mücadele etti. İnsanların (daha fazla insanın) donarak ölmesine engel olmak için acilen ve özellikle havadan müdahaleye ihtiyaç vardı. Hamburg'daki yetkililerin ve ilk belediye başkanı Paul Nevermann'ın senatosunun etkili olamadığı bu saatlerde, senatör Helmut Schmidt işi efsanevi (ya da efsaneleştirilen) bir şekilde ele aldı. Askeri çevrelerle bağlantıları iyi olan Schmidt, ordudan ve müttefik askeri birliklerden helikopterler ve hücumbotlar aracılığıyla destek vermelerini istedi. Schmidt'in bu hamlesi çok kısa sürede etkisini gösterdi. Özellikle helikopterleri kullanan pilotlar, ara sıra şiddetlenen rüzgârlara rağmen havada inanılmaz bir başarı gösterdi ve soğuktan donmak üzere olan korku içindeki travmatize olmuş insanları ağaç tepelerinden, çatılardan ve zorlu kaçış noktalarından topladı. Felaketten kısa bir süre sonra

195. *Der Spiegel*, 28. 2. 1962.

kendisiyle yapılan bir röportajda Schmidt Hamburg'da alınan önlemleri ve yapılan felaket planlarını "oldukça iyi, oldukça cesurca" sözleriyle tasvir ederken, aslında yetersiz olduklarını ima ediyordu. Polis şeflerini, "çıldırmış gibi etrafta koşuşturan gergin tavuklar" olarak görüyordu. Sağlık iznine çıkan ilk belediye başkanı bir gün sonra geri döndü; siyasal idareyi eline alan Schmidt, onun yokluğunun rahatsız edici değil, aksine faydalı olduğunu düşünüyordu. Schmidt, Hamburg'un o günlerde ihtiyaç duyduğu otoriteyi yansıtıyordu. Sonraları kriz yönetimindeki idaresini bariz bir gururla hatırlayacaktı: "Dükkânı açık bırakanı sahneden sildim."[196]

Sefalet çok büyüktü, yaklaşık 15 bin Hamburglu, kelimenin tam anlamıyla bir gecede evsiz kaldı. Yükselen sularla cesetler sürükleniyordu, diğerlerininse su basmış ve ölüm tehlikesi arz eden kilerlerden kurtarılması gerekiyordu. Hamburg'daki bir haber dergisi, geçmişe dönük olarak şunları yazıyordu: "Evsiz kalan insanlar, kamuya ait binalara yerleştirildi ve tıbbi ihtiyaçları karşılandı. Helikopterler yaralıları kurtardı ve dış dünyayla bağlantısı kesilenlerin yiyecek ve ilaç ihtiyaçları karşılandı. Sürüklenmekten kurtarılan cesetler, yer yetersizliğinden dolayı şehirdeki morglara kaldırılamadı. Bu nedenle ölü bedenler, kimlikleri tespit edilene kadar Planten un Blomen Parkı'ndaki yapay buz pateni pistinin üzerine dizildi. Gelgit, 1825'ten kalma bir bent düzeni olan Hamburg'un kapısına dayanmıştı. Şehir, 1963 yılından itibaren bentlerin yüksekliğini deniz seviyesinin 6,5 metre üzerine çıkarmayı planlamıştı ancak bunun için biçilen bir yıl, çok geçti."[197]

Hamburg'da (kıyı şeridinde bulunan pek çok diğer şehirde ve yerel yönetim merkezinde olduğu gibi) felaketten ders çıkarılarak pek çok yapısal önlem alındı. Bentler bugün 1962'dekilere oranla ortalama 2,5 metre daha yüksek, ayrıca çok sayıda önlem alındı ve Şubat ayının o hafta sonunda yaşanan yetki karmaşasıyla çıkan kaosun bent koruma düzenlemesiyle telafi edildiği umuluyor. 1962'den beri sekiz tane gelgit yaşandı, 17 Şubat 1962'dekinden daha yüksek su seviyeleri ölçüldü, ancak kayda değer bir zarar görülmedi. İnsanlar, gelecekte Hansestadt'da buna benzer hava felaketlerinin yaşanma riskinin daha büyük olacağı-

196. Olaf Wunder, 17. 02. 1962, "Der Tag, an dem Helmut Schmidt zur Legende wurde", *Hamburger Morgenpost*, 18. 2. 2012.
197. http://www.spiegel.de/einestages/sturmflut-1962-hamburgs-untergang-a-947482.html

nın farkındadır: "İklim değişikliği ve deniz seviyesinde beklenen artış, gelecekte de su taşkınlarından korunmak için ciddi önlemler alınmasını zorunlu kılıyor. Şehrin merkezine yakın ve deniz seviyesinin altında bulunan yerleşim yerleri geliştiğinden beri, gelecek için yapılacaklar da daha fazla önem kazanmıştır (...) Bentleri daha da sağlamlaştırmak ya da barajlar inşa etmek, gelgit felaketleri karşısında tam anlamıyla bir koruma sağlayamaz. Teknik açıdan gerekli önlemleri almanın yanı sıra kaçınılmaz risklerin de göz önünde bulundurulması önemlidir. Bir felaket yaşanması halinde yalnızca düzgün bir biçimde bilgilendirilmiş vatandaşlar doğru bir biçimde hareket edebilir."[198]

Hamburg'daki gelgit felaketi esnasında senatör olan (aynı yılın Haziran ayında eyalet içişleri bakanı olmuştur) 43 yaşındaki Helmut Schmidt'in kriz yönetimi konusunda başarılı çabaları, sonraki dönemde politik kariyerinin de temelini oluşturdu. O zamandan beri her zorlu dönemde seçmenler üzerinde etkili olan "iş bitirici adam" lakabı üzerine yapıştı. Schmidt 1965'te yapılan Almanya Federal Meclisi seçimlerinde, 1953'ten 1962 yılının Ocak ayına kadar üyesi olduğu Bonn'daki parlamentoya bir kez daha girdi. Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin (SPD) genel başkanı olarak ilk büyük koalisyon hükümetinde iki politik rakibi, Hıristiyan Demokratları ve Sosyal Demokratları bir arada tutma noktasında önemli bir rol oynadı. Etkileyici konuşma tarzı ve fark edilir Hamburg aksanıyla, partilerden bağımsız olarak çok sevilen biriydi. 1969'da yapılan federal meclis seçimlerinde sosyal demokratların hükümeti kurma görevini üstlenmesiyle birlikte Schmidt, öncelikle savunma bakanı, ardından da ekonomi ve finans bakanlığının en tepedeki adam tarafından yönetildiği aylarda (terminolojik açıdan doğru bir adlandırma olmasa da), geçici "süper bakan" olarak Brandt'ın kabinesindeki en güçlü adam oldu. Guillaume skandalından dolayı istifa eden Willy Brandt'ın sahneden çekilmesinden sonra Schmidt, Mayıs 1974'te Federal Almanya'nın beşinci şansölyesi seçildi. Görev süresi boyunca defalarca kriz yönetimiyle uğraştı. Bunların en etkilisi muhtemelen Almanya'yı sarsan RAF (Kızıl Ordu Fraksiyonu) terörü dönemindeydi. Görev süresi 1 Ekim 1982'de bir güvenoyuyla son buldu; bu dönemde kendi partisinde, dış politikadaki tutumları yüzünden

198. http://www.hamburg.de/sturmflut-1962/4357752/hochwasserschutz/

(NATO Çift Yön Kararı ve barışçıl döneme ilişkin görüşler karşısındaki genel direnç) yalnız bırakılmıştı. Helmut Schmidt, haftalık *Die ZEIT* gazetesinin yayıncısı olarak 21. yüzyılın ikinci on yılına kadar Alman politikasının ve basın dünyasının en etkili kişiliklerinden biri olarak kaldı. Sonradan ifade ettiği gibi; Şubat 1962'de kenti zor durumda kaldığında, anayasadaki yetki sınırlamalarına bakmadan dümeni ele geçirmesini sağlayan özgüvenini her zaman korudu.

24 Nisan 1980

Kartal Pençesi Harekâtı: Kum Fırtınasıyla Son Bulan Başkanlık

ABD BAŞKANI JİMMY CARTER bu hadise yaşanana kadar *Habub* kelimesini hiç duymamış olmalıydı. Bu sözcük, dünya üzerinde çölleşmiş bölgelerde muson rüzgârlarının kuru atmosfer tabakalarıyla birleşmesi sonucu çıkan kum fırtınalarına verilen isimdi. Bir kum fırtınası esnasında muazzam miktarda kum ve toz birlikte dönerek gökyüzüne doğru yükselir. Bu fırtınaya şahit olan insanlar, kendilerini derhal korumaları gerektiğini düşündüren, tozdan bir duvarın üzerlerine doğru geldiğini zannedebilir. Fırtınaya genellikle gök gürültüleri eşlik eder ve hızı saatte 80 kilometreyi geçebilir. Habub yalnızca belli bir bölgeyle sınırlı bir hava olayı değildir: Kum ve toz kütleleri 100 kilometreye kadar yayılabilir ve bundan çok daha yükseğe erişebilir.

24 Nisan 1980'de Jimmy Carter bir kum fırtınasının nelere mal olacağını bizzat deneyimledi.

Cumhuriyetçi Richard Nixon'ın Watergate skandalından ötürü istifa etmesinden iki yıl sonra, yerfıstığı çiftlikleriyle ilgilenen Jimmy Carter 1976'da ülkenin en üst düzey makamına seçildi. Görev başındaki başkan Gerald Ford karşısındaki başarısı, her şeyden önce ABD'nin güneyindeki tüm eyaletlerde (Virginia hariç) kazanabilmesinden ileri geliyordu; ayrıca uzun bir süre boyunca demokratların bunu başarabilen son adayı oldu. Carter'ın başkanlığının ilk iki üç yılı vasat olarak tanımlanabilir. En büyük başarısı, 1978'de İsrail ve Mısır arasında

Camp David'de imzalanan barış antlaşmasıydı. 1979'da enerji krizinden dolayı benzin istasyonlarının önünde oluşan kuyruklar ve iki basamaklı sayılara ulaşan enflasyon değerleri, iç politikada bir kriz ortamı oluşmasına neden oldu. Carter'ın 1979 yılının Temmuz ayındaki kırgınlık dolu meşhur konuşmasında, iyimserlik dışında ne ararsanız vardı. ABD'de durum kötüydü. Ancak daha kötüsü olacak, Vietnam Savaşı ve Watergate skandalından dolayı zarar gören "dünya gücü" daha önce görülmemiş bir biçimde küçük düşecekti.

4 Kasım 1979'da, siyasal görüşlerine göre kiminin "öğrenciler" kiminin ise "teröristler" olarak tasvir ettiği bir insan kalabalığı, Tahran'daki Amerikan Büyükelçiliği'ne akın etti. Bu insanlar İran'ın yeni lideri Ayetullah Humeyni'nin destekçileriydi. Konsoloslukta bulunan donanma direnme emrini yerine getirmeyince, askerlerin burunları bile kanamadan konsolosluk çalışanları rehin alındı. İlerleyen günlerde aralarına pek çok silahlı kişinin de katıldığı ve öğrenci olmaları ihtimali oldukça düşük olan konsolosluk işgalcilerinin talebi, her şeyden önce bir yıl evvel İran'dan kaçan ve o dönemde ABD'de kanser tedavisi gören Şah'ın iadesine yönelikti. Ayrıca ABD'nin geçmişte İran'a yaptığı tüm haksızlıklardan dolayı özür dilemesini istiyorlardı. Birkaç gün sonra işgalciler, İslam toplumunu şekillendirdiğini söyledikleri tutumu gözler önüne sermek adına, ezildiklerini düşündükleri azınlıklarla aynı duyguları paylaştıklarını ve kadınlara fazlasıyla saygı duyduklarını ifade etmek için konsolosluk çalışanları arasındaki pek çok siyahiyi ve kadın çalışanı serbest bıraktı. Ben Affleck'in 2012 yılında gösterime giren *Argo* adlı filminde de konu edildiği üzere, altı ABD'li diplomat, Kanadalı çalışma arkadaşlarının yardımıyla konsolosluktan kaçmayı başardı. Ancak 52 Amerikalı için tutsaklıkla, aşağılanmayla, yalana dayalı infazlarla ve diğer işkence şekilleriyle dolu acılı bir dönem başladı.

Washington'daki hükümet, olayın başından beri diplomatik bir çözüm bulunması gerektiğini düşünüyordu; ancak İran'ın o anki koşullarında diplomatik müzakerenin yürütülebilmesi için muhatap bulmanın çok zor olduğu göz ardı ediliyordu. Carter İran'ın ABD'deki mal varlığına erişimi dondurdu, ancak bu konsolosluktaki "öğrencileri" pek etkilemişe benzemiyordu. Rehine olayı ABD'de olup biten her şeyi geri plana itti. Öfke ve hayal kırıklığı her geçen gün büyüyordu. Televizyon

haberlerinde sunucunun hemen arkasında konsolosluk çalışanlarının kaç gündür rehin tutuldukları yazıyordu: 31 gün (...) 64 gün (...) 122 gün. Bazı yerlerde ağaçların etrafına eve dönüş zamanının dört gözle beklendiğini simgeleyen sarı kurdeleler bağlanıyor ya da toprağa ABD bayrakları saplanıyordu. Günler geçiyor ve çözüm için (genellikle Humeyni'nin talimatlarına göre) yapılan her müdahale başarısızlıkla sonuçlanıyordu. Carter başkanlığı sürecinde bu olay dışında olan bitenlerin hiçbir şey ifade etmediğini anlamıştı ve Amerikalıların her geçen gün onun yönetim gücünden daha çok şüphe ettiklerini acı bir biçimde hissediyordu.

Carter en nihayetinde 1980 yılının ilkbaharında soruna askeri bir çözümle yaklaşmaya karar verdi: Rehineler özel bir birlik olan Delta Force'un yardımıyla özgürlüklerine kavuşturulacaktı. Ordunun geliştirdiği plan, ABD silahlı kuvvetlerinin tarihindeki en cesur girişimlerden biriydi. Tüm çarklar birlikte hareket etmeliydi ve çok az bir hata payı vardı. En önemlisi de hava şartları uygun olmalıydı. Askerler coğrafi koşulları İran'la benzerlik gösterdiği için Arizona eyaletindeki bir çöl bölgesinde, Yuma şehri yakınlarında defalarca talim yaptı. Her şey fark edilmemelerine, hazırda bekletilen yeterli sayıda nakliye aracının kullanıma hazır ve düzgün bir biçimde çalışabilir olmasına bağlıydı. 1980 yılı Nisan ayının başında, İran'daki çöl bölgelerinden birine fark edilmeden inen bir hava kuvvetleri subayı, ücra bir yere uçak pisti inşa etti. Burayı radyo frekansı aracılığıyla uçaklar tarafından aktifleştirilebilen ve böylece pisti gösterebilen zayıf, ancak fark edilebilir kontrol lambalarıyla donattı. Tahran'ın 300 kilometre güneybatısında yer alan bu iniş pistine *Çöl-Bir* adı verildi. Helikopterlerin yakıt ikmali yapmak için başkente buradan daha yakın bir alana, *Çöl-İki*'ye uçup Delta Force birliğindekileri bırakmaları gerekiyordu. Gün içinde her şey yolunda giderse siper alacak, ikinci geceyse gece kurtarma harekâtını başlatacaklardı. Bu harekâtın kod adı *Eagle Claw,* yani Kartal Pençesi'ydi.

24 Nisan 1980'de, altı C-130 Hercules tipi nakliye uçağı Umman'a ait bir adaya inmek üzere korunaklı alandan kalktı. Karanlığın koruması altında ve susturulmuş telsizleriyle uçaklar *Çöl-Bir* pistine doğru hareket etti. İranlıların radar kontrolü pek güvenilir olmadığından geçici iniş pistine varacaklarına dair güzel umutları vardı. Uçaklardan

üçü, askerleri ve teçhizatlarını taşırken geriye kalan diğer üç uçakta da helikopterler için gerekli yakıtla dolu tanklar bulunuyordu. *RH-53 D Sea Stallion* tipi sekiz helikopter, *USS Nimitz* uçak gemisinden harekete geçti. Sayı olarak az çok yeterliydiler: Rehineleri ve onları kurtaranları Tahran'dan geri getirebilmek için en az altı tane helikopter gerekliydi. Plana göre rehineler İran hava üssünden *C-141 Starlifter* tipi nakliye uçaklarıyla alınmalıydı. Ancak süreç başka türlü ilerleyecekti.

İlk olarak, *Sea Stallion* tipi uçaklardan biri rotor arızası yüzünden İran sınırı civarına mecburi iniş yapmak zorunda kaldı ve personeli başka bir helikopter tarafından alındı. Artık geriye kullanılabilecek yedi helikopter kalmıştı.

Nakliye uçaklarının birinde, gece yarısından hemen önce ufukta sis gibi bir şey fark edildi. Üç hafta önce iniş ışıklarını gizlice getiren Binbaşı John T. Carney olayın farkındaydı: Kum fırtınası yaklaşıyordu. *Hercules* uçağı bu bölgeden geçerken kabinin sıcaklığı fark edilir biçimde arttı. Dört motorlu uçak kum fırtınasından hasar görmeyebilirdi, ancak helikopterler için durum farklıydı. Harekâtın havacılıkla ilgili kısmından sorumlu hava kuvvetleri yetkilisi Albay James H. Kyle, telsizlerin kullanılmamasına ilişkin emre karşı gelerek helikopter pilotlarını ana karargâh üzerinden uyarmaya karar verdi. Ancak "Kum Fırtınası" için herhangi bir kod adı oluşturmadıklarından bu mesaj helikopterlere ulaşmadı. *Sea Stallion* tipi uçakların görüş mesafeleri fırtınada sıfıra indi, düzenlerini bozdular ve sert sarsıntılar eşliğinde körlemesine uçmaya devam ettiler. Derken fırtınanın ortasında uçaklardan birinin navigasyon sistemi bozuldu. Personel temkinli davranıp *Nimitz*'e geri dönmeye karar verdi. Kartal Pençesi Harekâtı'nda geriye sadece altı helikopter kalmıştı.

Altı nakliye uçağı, karanlığa rağmen planlanan zamanda iniş yapmayı başardı. Ancak askerlerin uçaklardan çıkmaları oldukça zordu, harekâtı planlayanların öngörmediği bir şey olmuştu: Çöl kesinlikle boş değildi. Kısa bir süre önce, *Çöl-Bir* iniş pisti yolu için düşünülen yerden bir tanker, bir de yolcu otobüsü geçmişti. Delta Force otobüsü durdurdu, ancak yoksul oldukları gayet aşikâr bu İranlı yolculara ne yapacağı konusunda kararsızdı. Washington'da bulunan ve harekâtı çok yakından idare eden Başkan, yakalanan bu insanları başka bir bölgeye uçurup harekât sona erdikten sonra İran'a geri götürmeye ka-

rar verdi. Tanker ise tanksavarlar tarafından imha edildi. Sürücüsüyse oradan geçen bir başka kamyonla kaçtı: Sözde kimsenin olmadığı bu bölgede ilk dakikalarda en az üç araçla karşılaşılmıştı.

Yanan tanker, çölü o kadar belirgin bir şekilde aydınlattı ki yavaş yavaş bölgeye varan *Sea Stallion* tipi uçakların pilotları, *Hercules* uçaklarından birinin iniş esnasında düştüğünü sandı. Zamanlama kum fırtınasından dolayı tamamen şaşmıştı ve askerler kesinlikle fark edilmez bir konumda değildi. Buna rağmen operasyona devam edildi. Ardından kum fırtınaları nedeniyle pistlerin niteliğinin değiştiği fark edildi: Zemin artık Binbaşı Carney'in teftişlerinde keşfettiği kadar sert değildi. Üzerinde kalın bir toz ve kum tabakası vardı, bazı yerlerde askerler ayak bileklerine kadar kuma batıyordu. *Hercules* uçağını kaldırmak zor olacaktı. Ancak gerçekten yıkıcı olan bambaşka bir şeydi: Helikopterlerden birinin hidroliği arızalanmıştı ve uçmaya elverişli olmadığı fark edildi. Artık geriye sadece beş helikopter kalmıştı.

Sorumlu subaylar Delta ekibini küçültmeyi ve sadece beş helikopterle operasyona devam etmeyi düşündü. Askerler oldukça hevesliydi. Karar, Washington'da iptal edildi. Harekât yarıda kesildi. Carter, "Lanet olsun, lanet olsun," diye homurdandı ve İran'dan gelecek haberleri gerginlik içinde bekleyen başkan yardımcısı Walter Mondale ve onun en yakın danışmanları Warren Christopher, Hamilton Jordan ve Jody Powell'la (Dışişleri Bakanı Cyrus Vance, kısa bir zaman önce askeri operasyona karşı olduğu ve diplomasiye bir şans daha vermeyi istediği için istifa etmişti) beraber her şeye iyi tarafından bakmaya çalışıyordu: En azından hiçbir Amerikalı ve masum İranlı zarar görmemişti.

Ancak bu durum da kısa sürede değişecekti. *Sea Stallion*'un kalkışı esnasında o kadar çok kum dönerek gökyüzüne doğru yükseldi ki pilotlar hiçbir şey göremiyordu. Helikopterin pervaneleri nakliye uçağı *Hercules*'e temas edince çalışmayı durdurdu. Benzin depolarıyla dolu C-130 patladı. Cehennem gibi bir çöl gecesinde sekiz Amerikan askeri hayatını kaybetti, hayatta kalanların vücutlarında ise ağır yanıklar oluştu. Haber Beyaz Saray'a ulaşınca Carter'in beti benzi attı, danışmanı Jordan ise kustu. Rehin alma olayının hikâyesini yazan Mark Bowdens şöyle bir noktaya değinmişti: "Amerika'nın seçkin kurtarma ekibi sekiz adamını, yedi helikopterini ve bir de C-130 tipi uçağını düşmanla hiçbir şekilde karşı karşıya gelmeden kaybetti. Bu tam bir fiyaskoydu.

Kelimenin tam anlamıyla fiyasko."[199]

Bir sonraki akşam Carter Amerikan halkını felaket hakkında bilgilendirdi ve bir açıklama yapmaya çalıştı. Kum fırtınası olayların bu şekilde sonuçlanmasında ciddi bir rol oynamıştı. Ancak askeri ve siyasi planlamacıların da bu olayda hataları vardı. Askeri bir süper güç olan ABD, bu kadar riskli bir harekât için neden sekizden fazla helikopterini hazır edememişti? Böylece Jimmy Carter'ın başkanlıktaki başarısızlığı kesinleşti. Bundan altı ay sonra Cumhuriyetçi Ronald Reagan ezici bir oy üstünlüğüyle Beyaz Saray'da Carter'ın yerini aldı. Çöldeki felaketin ardından Amerika'nın politik görüşü, seçimlerde bugüne kadar belirgin bir biçimde sağa kaydı. Carter'ın zafer kazandığı güney tarafıysa bugün cumhuriyetçilerin elindedir. 20 Ocak 1981'de Reagan'ın görev başına geldiği gün, 444 günlük esaretten sonra rehineler yeniden özgürlüklerine kavuştu.

199. Mark Bowden, "The Desert One Debacle", *The Atlantic*, Mayıs 2006. http://www.theatlantic.com/magazine/archive/2006/05/the-desert-one-debacle/ 304803/

29 Ağustos 2005

Katrina Kasırgası

KÜRESEL ISINMANIN ETKİLERİ KONUSUNDA yapılan tartışmalarda, birçok mesele oldukça spekülatif ele alınır. Bu durum olağanüstü hava olayları için de geçerlidir. Bazı iklim uzmanları, yükselen hava ve özellikle deniz sıcaklığıyla tropikal fırtınalar (Atlantik ve Güney Pasifik üzerinde etkili kasırgalar, Pasifik'in büyük bir kısmında etkili tayfunlar ve Hint Okyanusu'nda görülen siklonlar) arasında bir ilişki olduğunu düşünürken, diğer uzmanlar bu ilişkiye şüpheli yaklaşmakta ya da tam tersini, yani fırtınaların görülme sıklığının daha sıcak iklim koşullarında azaldığını düşünmektedir. Yeterince kesin bulgu olmadığından, özellikle medyada ve politikacılar arasında sıklıkla spekülasyonlar ve ideolojik yaklaşımlar öne sürülmektedir.

Tropikal bir kasırganın oluşabilmesi için genellikle okyanus yüzeyinin sıcaklığının en az 26 °C olması gerekir. Son yirmi otuz yılda okyanuslardaki ısınma, küresel anlamda istikrarlı değildir ve yapılan pek çok araştırmaya göre, bu ısınma en fazla 0,5 °C artmıştır. Fırtına uzmanları, kasırga mevsimlerinin yoğunluk miktarını ACE (*Accumulated Cyclone Energy*[200]) adlı bir ölçekle belirliyorlar. Modern dönemde fırtınaların en yoğun yaşandığı yıllarla ilgili son yirmi yılda yayınlanan ortalama sıcaklık değerleriyle hiçbir ilişkisi olmayan bir liste hazırladı-

200. Birikmiş Siklon Enerjisi. –çn

lar. Bizim enlemlerimizde en sıcak yaz dönemi ve modern dönemdeki yıllık ortalama sıcaklıkların en yüksek olduğu zaman aralığı 2001'ken, ACE tablosunda rekor sayıda fırtınanın meydana geldiği yıl 2001 değildir. İlk sırada, Atlantik'te en yoğun kasırga mevsiminin yaşandığı ve *Katrina* Kasırgası'nın çıktığı 2005 yılı yer almaktadır. Listenin devamında 1950 yılı ve Rudolf Diesel'le aynı adı taşıyan motoru için patent başvurusu yaptığı 1893 yılı yer almaktadır. Pasifik'teki en yoğun fırtınalı yıllarla ilgili listenin ilk onunda fazlasıyla sıcak 21. yüzyılımız yer almamaktadır.

Ancak son 20 yılda Kuzey Atlantik üzerinde meydana gelen kasırgaların sıklığında artış olduğu yadsınamaz. Ayrı bir isimle ifade edilecek kadar şiddetli kasırgaların sayısı 1980'lerde, Haziran'dan Ekim ya da Kasım ayına kadar süren bir kasırga mevsiminde 10'dan azken, 21. yüzyılın ikinci on yılında bunların sayısı 12-14 arasındadır. Kasırgalara bir kadın ya da erkek ismi vermek bir gelenek haline gelmiştir ve bu tanımlamalar zaman içerisinde yeniden tekrar edebilmektedir. Ancak bir tanesini geleceğin meteorologları için tabu haline gelmiştir: Bir daha hiçbir tropikal kasırga, Katrina olarak adlandırılmamalıdır. Katrina istisnai bir durumdu ve ileri teknolojiyle donatılmış bir ülke olan ABD için zorlu bir sınavdı. Ülkenin en meşhur ve geleneksel şehirlerinden biri olan New Orleans büyük zarar gördü.

Yarım ay şeklindeki *Crescent City* şehri, Birleşik Devletler'de pek çok açıdan özel bir yere sahiptir. Diğer metropollere kıyasla New Orleans kendine özgü tropikal ve nemli havasını korumuştur. Bugün bile New York, Boston ya da Philadelphia'nın aksine İngilizlerin kolonileştirme çabaları neticesinde kurulmadığını ve köklerinin Büyük Britanya'nın ezeli rakipleri Fransız Bourbon Hanedanlığı'na ve Napoléon'a dayandığını hatırlatır niteliktedir. Yaklaşık yüz yıldan beri Fransa bayrağının dalgalandığı şehri ve onunla birlikte Mississippi'nin batısında kalan Fransız bölgesinin tamamını 1803 yılında ABD'ye satan kişi imparator oldu. Ocak 1815'te ABD birlikleri şehrin kalelerinin önünde İngiliz ordusuna ateş açtı; bu 1812 Savaşı'ndaki en son ve en büyük çarpışmaydı. Savaşın 1814 Noel'inde, sonradan Belçika topraklarına dahil olan Gent şehrinde imzalanan ateşkes anlaşmasıyla sona ermesi ve aslında bu çarpışmanın gereksiz olması (o zamanın mevcut iletişim olanaklarından ötürü haber Atlantik üzerinde yeterince hızlı yayılma-

dı), bu savaşın Amerikalıların ulusal bilinci üzerindeki etkisini azaltmadı ve zafer kazanan General Andrew Jackson bu muharebeden 14 yıl sonra Beyaz Saray'da yerini aldı. Ayrıca bu zamana kadar da 20 dolarlık banknotların üzerindeki yerini korudu.

Bu çokkültürlü şehir, Caz müziğinin doğduğu yerdi, kötülük yuvası atmosferini de hep korumuştu. Klasik bir halk şarkısı olan *House of the Rising Sun* (önce The Animals, daha sonra Frijid Pink ve Dolly Parton tarafından seslendirildi) diğer bölgelerdeki hâkim Amerikan püritenliğine ve resmi cinsiyet ayrımcılığına karşı duran bu hayat anlayışının müzikal bir anıtıydı. Seks işçileri ya da kiliseyi düzenli ziyaret edenler (Jackson'ın atlı heykelinin arkasındaki St. Louis Katedrali 1987'de Papa II. Jean Paul tarafından ziyaret edildi) de dâhil olmak üzere şehrin tüm sakinleri New Orleans'ta Demokles'in kılıcının altında yaşandığını bilirdi: Sel tehlikesi altında. Şehrin büyük bir kısmı deniz seviyesinin altında bulunmaktadır ve daha da önemlisi Pontchartrain Gölü'nün güney sahilinde yarım ay şeklindeki şehrin sınırları kıvrılarak ilerler. Bentler, kanallar ve pompa istasyonlarından oluşan bir sistemin New Orleans'ı su baskınlarından koruması gerekirdi, ancak bu her zaman mümkün olmadı: 1947 yılında isimsiz bir kasırgayla şehrin bir kısmı sular altında kaldı. Eylül 1965'teyse daha da kötüsü yaşandı. Betsy Kasırgası dördüncü kategoriden, yani en yüksek ikinci dereceden kasırgalar arasındaydı. 2005 yazının sonunda, New Orleans'ta ve ABD'nin körfez kıyısında meydana gelen kasırgaysa beşinci kategori olarak sınıflandırıldı. Katrina, Amerika Birleşik Devletleri tarihindeki en yıkıcı üç kasırgadan biriydi.

Meteorologlar 23 Ağustos'ta Bahamaların güneydoğu tarafında oluşan tropikal bir alçak basınç bölgesinden bahsediyordu. Bir sonraki gün ise uzmanların Katrina ismini verdiği tropik bir fırtına başladı: Bu isim, ilerleyen günlerde ve haftalarda Amerikan basınında sıkça bahsi geçen Irak'taki ve Afganistan'daki savaşların önüne geçecekti. 28 Ağustos sabahı Katrina saatte 280 kilometreye ulaşarak beşinci kategoriye yükseldi. Bu büyük kasırga Florida, Alabama, Mississippi ve Lousiana'ya hızla ulaşarak her yerde ağır hasarlara neden oldu. New Orleans içinse Katrina varoluşsal bir tehlikeye dönüştü.

28 Ağustos sabahı saat 10 civarında, *National Weather Service* (Ulusal Hava Servisi) bir bülten yayınlayarak New Orleans'ın korkunç

bir durumla karşı karşıya olduğunu ifade etti. Normalde sakin bir birikinti olan Pontchartrain Gölü'nde, Katrina'nın etkisiyle iki metreden yüksek dalgalar oluşması bekleniyordu. Yönetimdeki politikacılar, yaklaşan tehlike hakkında meteorologlar tarafından tam zamanında bilgilendirildi, ancak politikacılar tam zamanında harekete geçemedi. Louisiana Valisi Kathleen Blanco, Başkan George W. Bush tarafından teklif edilen yardımı geri çevirdi. New Orleans Belediye Başkanı Ray Nagin (sonradan yolsuzluk yaptığı gerekçesiyle hapse atıldı) şehri tahliye etme planını çok geç eyleme geçirdi. Tüm şehri tahliye etme kararını ancak 28 Ağustos sabahında verebildi. New Orleans'ın tarihinde o zamana kadar eşi görülmemiş bir durumdu bu. Ancak nüfusun yaklaşık üçte birinin arabası yoktu: Nüfusun büyük bir kısmını yoksul Afro-Amerikalılar oluşturuyordu (bu durum hâlâ geçerlidir). Tıpkı ulaşımın özel araç merkezli olduğu diğer ABD metropollerindeki gibi New Orleans'ta da yüz binlerce insanın tahliye edilmesi için kullanılabilecek toplu taşıma altyapısı oldukça sınırlıydı.

29 Ağustos 2005 Pazartesi sabahı Katrina New Orleans'ı vurduğunda şehirde hâlâ yaklaşık 100 bin insan bulunmaktaydı; bu insanların çoğu görece yüksek bir bölgede bulunan Louisiana Superdome Çok İşlevli Spor Salonu'na sığındı. Futbol ve basketbol maçlarında yaklaşık 75 bin izleyiciyi misafir edebilen bu devasa binanın (aynı zamanda Alman lüks otomobil üretici markalarından biriyle adaştır) içine büyük bir kitlenin sığınmasıyla ortamdaki hijyen koşulları hızla kötüleşmeye başladı. Evsiz kaldıkları için buraya kamp kuran çok sayıda insan sonradan Houston'a (Teksas) götürüldü. Ardından eyalette suç oranının belirgin bir biçimde artması, ABD ortalamasından 10 kat daha fazla cinayet işleme oranına sahip New Orleans şehrinden taşınan toplumsal sorunlara işaret etmekteydi.

29 Ağustos günü 50'den fazla yerde su setleri yıkıldı. Yaygın su baskınları, New Orleans'a fırtınanın kendisinden çok daha fazla zarar verdi. Yıkımın fotoğrafları ve geride kalanların sefaleti her gün, 24 saat boyunca televizyonlarda canlı yayınla tüm dünyaya gösterildi. ABD'ye dair alışmadık bir manzara görüntüleniyordu: Bir dünya gücü olan ABD buna benzer felaketlerde görevlendirilen sorumlu *FEMA*'nın (*Federal Emergency Management Agency* [Federal Acil Durum Yönetim Kurumu]) çok geç devreye soktuğu yardım düzenlemeleri, yağmalar

ve diğer şiddet olaylarıyla birlikte, karışıklığı daha da artıran kısmen abartılı medya haberleri yüzünden çaresiz durumdaydı. Şehirde acilen ihtiyaç duyulan New Orleans polis teşkilatında bazı polislerin resmi araçlarıyla güvenli bölgelere kaçması her şeyi daha da kötüleştirmişti. Ancak sahil güvenliğin, gönüllü yardımseverlerin, doktorların, itfaiyenin ve milli muhafızların sürekli çabaladıkları cesaret verici manzaralarla da karşılaşılabiliyordu.

Felaket New Orleans'ta 1400'den fazla insanın hayatına mal oldu; Katrina körfez devletlerinin tamamında 1800'den fazla insanın ölümüne neden oldu. Felaketin ekonomik zararlarının 100 milyar dolardan fazla olduğu düşünülmektedir. Tüm dünyada bir duygudaşlık ve dayanışma dalgası oluştu; normalde kendileri de dışarıdan yardım alan Bangladeş ve Pakistan gibi bölgelerden mali ve teknik yardımlar geldi. Bir diğer Başkan Bush'un komutası altındaki Amerikan birlikleri tarafından Saddam Hüseyin'in işgalinden kurtarılan refah içerisindeki Kuveyt 500 milyon dolar yardımda bulunarak en büyük cömertliği gösterdi.

Katrina'dan sonra geçen on yıl içinde, New Orleans felaketin yaralarını büyük ölçüde sararak bent sistemlerini güçlendirdi. Biyoteknoloji firmaları kuruldu, şık barlar ve butik oteller açıldı. Yine de hâlâ şehirde hiçbir turistin gitmek istemeyeceği yerler var ve bu yerlerde yaşayanlar bir sonraki kasırgada şehri kendi başlarına terk edemeyecekler. Katrina Kasırgası dünya gücü ABD'de teknolojik yeterliliklerin ve insan çabalarının hiçbirinin *doğa ananın* öfkesi karşısında duramayacağına dair bilinci güçlendirdi.

2015 Yazı

Kaliforniya Kuraklaşıyor

AMERİKAN MİTOLOJİSİNDE KALİFORNİYA'nın yeri her zaman özeldi, insanların girişimcilik ruhunun diğer 49 eyalete kıyasla çok daha az kısıtlandığı bu şehir, sınırsız olanakların yanı sıra bir ülkenin ulaşabileceği en son noktaydı. 19. yüzyılın ortalarında ABD'nin doğusundan ve dünyanın birçok yerinden gelen yüz binlerce insan, bu kutsanmış toprakları ziyaret etmek üzere yola çıktı, zira İsviçre'den gelen girişimci John Sutter akarsu yataklarının birinde kısa zamanda zengin olma hayalini gerçeğe dönüştürecek bir şey bulmuştu: Altın. Meksikalılarla yapılan kısa ve kanlı bir savaşın ardından ele geçirilen topraklar El Dorado olarak adlandırıldı ve 1848'deki keşfine dayanan resmi ismi, günümüze kadar *Golden State* (Altın Devlet) olarak kalmıştı. Burası, Amerikan ulusunun ilk yüzyılında, sivil savaşın acımasızlığı içerisinde şekillenen ve 1865'te savaşın sona ermesinden sonra kararlılık ve kayıtsızlıkla takip edilen tasarılarında hedeflediği yerdi. Çin ve İrlanda gibi çok uzaklardaki dünya ülkelerinden gelen kalabalık işçi grupları, burada çağın en büyük teknolojisini hayata geçirdi: Kıtalararası demiryolu. Demiryolu hattı Mayıs 1869'da tamamlandığında ve Missouri Nehri'ni Sacramento'ya (kısa bir süre sonra da birer metropole dönüşen Chicago ve San Francisco'ya) bağladığında, karşılıklı çalışan tren hatlarının Utah'ta kesiştiği noktaya çakılan çivi altındandı.

20. yüzyılın başlarında bu eyaletin daha da gelişmesine başka bir altın biçimi yardımcı oldu: "Siyah altın", yani petrol. Yepyeni bir en-

düstri Los Angeles'ın kapılarına kadar dayandı: Hayal fabrikası. Hollywood kitlesel eğlencenin ve kitle kültürünün yeni şeklinin merkezi haline geldi: Film sektörü. 20. yüzyılın ikinci yarısında Kaliforniya dijital çağın ve bilgisayar çağının yüksek teknolojisinin ana yurduna dönüştü: Silikon Vadisi bu yenilikçi cennetin sembolü oldu. Film sektöründeki kötü adamlar Roger Moore'un ajanların başındaki adam olarak son kez görüntülendiği *James Bond: Ölüme Bir Bakış* filminde James Bond ve Grace Jones'un sert kadınsılığının yardımıyla manidar bir şekilde burada yola getirildi. Bugün Kaliforniya internetin merkezi ve dünyaya Steve Jobs ve Mark Zuckerberg gibi kahramanların yanı sıra Google, Facebook, Twitter ve Uber gibi farklı alanlarda başarılı uygulamalar kazandırdı.

Kriz zamanlarında bile Kaliforniya'da umut vadeden bir atmosfer, daha iyi bir geleceğe açılan kapılar mevcuttu. Dünyada ekonomik krizin en kötü olduğu dönemde John Steinbeck en önemli romanını kaleme almıştı: *Gazap Üzümleri*. Eser 1939 yılında basıldı ve bir yıl sonra Hollywood'da başrolünde Henry Fonda'nın benzersiz bir soğukkanlılık ve kadercilikle oynadığı filmi çekildi. Steinbeck, karakterlerinden birine Kaliforniya'yı, "insanın ağzına süt ve balın aktığı" eyalet olarak betimletiyordu.

21. yüzyılın ikinci on yılında, özellikle de portakal suyu üretiminde, işler bu şekilde devam ediyor: Kaliforniya, yeryüzünde pek benzeri olmayan bir şekilde, ABD'nin diğer eyaletlerinin ve dünyadaki pek çok bölgenin besin ihtiyacını karşılamaktadır.

Ancak Kaliforniya'da başka bir şey, her zaman daha kısıtlı akmaktadır: Su. Belli bir dönemde patlama denilebilecek seviyede artan nüfus ve genişleyen tarım alanlarıyla beraber, mevcut kaynaklarla tüm insanların ihtiyaçlarının karşılanması her zaman sorun olmuştur. Su ihtiyacının büyük bir kısmı Sierra Nevada'daki sukemerinden, buzulların bulunduğu dağ göllerinden ve buzul bölgelerinden karşılanır. İçme suyunun kaynağıysa büyük oranda dağlardaki kar birikintileridir.

2014-2015 kışında eyaletin doğu tarafında bulunan dağlardaki kar miktarı normalin sadece yüzde 6'sına ancak ulaşmış ve yıllardır süren kuraklık sorununu çarpıcı bir biçimde derinleştirmiştir. Biliminsanları Kaliforniya'daki bu dalgalanmaların keskinleşmesinde küresel ısınmayı bir faktör olarak kabul etmektedir. Princeton Üniversitesi'nden iklim

uzmanı Michael Oppenheimer bu durumu şu şekilde açıklamaktadır: "Kuraklığa neden olan iki unsur vardır: Çok az miktarda yağış ve çok fazla sıcak. Yağış miktarının azalması iklim değişikliğiyle doğrudan ilişkilendirilemese de gezegenin ısınmasının Kaliforniya'da hava sıcaklığının artışına sebep olması muhtemeldir." (*New York Times*, 2 Nisan 2015). Vali Jerry Brown'un 2015 ilkbaharında ilk defa su tüketimini yüzde yirmi beş oranında azaltmak amacıyla aşırı kullanım durumunda yüksek miktarda para cezaları ödenmesine karar vermesi, eyalet için bir dönüm noktası olmuştur. Ancak bu kısıtlama tarım ekonomisi için geçerli değildi. Bu düzenleme her şeyden önce Kaliforniya'ya özgü hayat tarzını gözler önüne seriyordu: En iyi koşullarda üzerinde ancak kaktüslerin yetişeceği topraklarda bahçesindeki fıskiyelerin neredeyse sürekli çalıştığı, ıslak yeşil çimler arasında bir ev ve bu bahçede bir de havuz. Banliyölerde böyle bir evin günlük su tüketimi yaklaşık 600 litredir, oysa San Francisco'da ön bahçesiz bir evde yaşayan bir kişi günde sadece 180 litre su tüketmektedir. Palm Springs'teki golf sahası zengin emeklilerin noktacıklı sığınağı olan Coachella Vadisi'nin çorak bölgesinin ortasındadır. Burada bir vatandaş günde yaklaşık 800 litre su harcamaktadır ve burada herhangi bir doğal kaynak yoktur.

Kuraklık, dördüncü yılında, ilerlemenin sınırlarını sorgulamak zorunda kalan bir eyaleti vurdu. Güney Kaliforniya Üniversitesi'nden tarihçi Kevin Starr bu konuda, "Doğa Ana burada yaklaşık 40 milyon insan yaşayacağını öngörememiş," diyordu (*New York Times,* 5 Nisan 2005). Kaliforniya'daki iş imkânları 1960 yılında 15,7 milyon olan nüfusun, 2015 yılında 38,8 milyona yükselmesini sağladı. Yeni gelenler oldukça hareketli yaşam tarzına alışmaya gayret etti. Arabayla 100 kilometreden fazla yol yaparak işe gitmek ve akşamları aynı şekilde eve geri dönmek Kaliforniyalılar için alışıldık bir durumdur. Bu hayat tarzı, çizim masalarında kurulan banliyölerle ve yeni yapay kent merkezlerinin inşasıyla kolaylaştırılıyor. ABD'nin diğer bölgelerinde olduğu gibi, Kaliforniya'da da tarım çoğunlukla "geliştiriciler" tarafından şekillendirilmiştir. İnşaat firmaları ve arkalarında duran yatırımcılar şehirleri hızla değiştiriyor ve içerisinde ileride kurulacak yapay şehirler için kültürel dayanak noktaları olarak düzenlenebilecek devasa alışveriş merkezleri kurabilecekleri yeni ve el değmemiş bölgeler arıyor.

Fikirler sıklıkla değişir, yemyeşil çimler artık banliyödeki müstakil

evlerin tek olası süsü olarak görülmemektedir; aynı zamanda bölgede yetişen ve sürekli olarak sulanması gerekmeyen bitkiler de sakinlere güzel gelmeye başlamıştır. ABD'deki diğer eyaletlerle karşılaştırıldığında Kaliforniya'daki toplu taşıma imkânı daha gelişmiştir: Eğer bir yerde hızlı tren sistemi inşa edilecekse burası San Francisco – Los Angeles hattı üzerindeki Golden State olmalıdır. Demokratların baskın olduğu politik sahnede buna benzer tasarılar, cumhuriyetçilerin ağırlıkta olduğu eyalet meclisinden ve valilikten çok daha büyük bir açık görüşlülükle ele alınır. Ayrıca Amerikan "bin yılı" içerisinde, Kaliforniya'da yüzyıl dönümünden önce doğan, genç ve hırslı meslek sahipleri arasında gözlemlenebilir bir eğilim vardır: Şehre geri dönüş, işyerine *yürüme mesafesinde* ev ya da daire tercihi.

Dünyanın gözü, öngörülebilir bir süre boyunca Kaliforniya'nın üzerinde olacaktır, çünkü bu gezegen üzerindeki en büyük ekonomik güç ve teknoloji ulusları arasında birinci sırada olan bu ülkenin bu zorluğa nasıl karşılık vereceğine burada karar verilecektir. Kaliforniya, hayat tarzını uyumlu hale getirip daha fazla sürdürülebilirlik sağlamak adına bu yolda kararlı bir biçimde ilerleyerek teknolojik bilgiyi insan, doğa ve iklim için fayda sağlayacak şekilde kullanabilir. Vatandaşlarının, ileri teknolojiye sahip firmalarının, fikir fabrikalarının ve zirvedeki üniversitelerinin yenilikçi gücünden faydalanarak, iklim değişikliğinin neticeleriyle yüzleşebilir. Ya da başını kuma gömerek sorunları görmezden gelebilir: Giderek büyüyen oranlarda çölleşme banliyölerdeki çimlerde başladı ve durmak bilmeyecektir. Birçok unsur Kaliforniya'nın bahsettiğimiz ilk şıkkı tercih ettiğini göstermektedir ve belki de burası ilerleme yolunda öncü olacaktır.

Sonsöz

(Şimdiki) Küresel Isınmanın Kısa Tarihi

İKLİM UZMANLARININ ÇOĞU aynı fikirde: Bir iklim felaketine doğru sürükleniyoruz ve bunun suçlusu da insanoğlu. Özellikle insanlar tarafından doğaya salınan gazlar atmosferin yapısını uzun süreli olarak etkilemektedir. Giderek azalan kaynaklardan dolayı karışıklıkların yaşanacağı, göçlerin ve savaşların başlayacağı tahmin edilmektedir. *Hamburger Abendblatt* adlı gazete bu konuda şunları yazmıştır: "Birçok meteorolog geri dönüşü olmayan noktaya gelinmesinden korkuyor. Kirli hava iklimi kaçınılmaz ve durdurulamaz bir şekilde etkileyebilir."[201] Medya, bu dramın bu nesilde olmasa da bir sonrakinde ya da bir sonraki nesilde yaşanacağı konusunda okuyucuların, dinleyicilerin ve izleyicilerin korku duymasına neden oluyor. *Spiegel* (haber dergisi) de kıyamet senaryoları yazmaktan geri kalmıyor: "Rahatsız edici veriler incelendikten sonra pek çok iklim araştırmacısı 20. yüzyılın ilk yarısında, uzun süredir devam eden elverişli iklim koşullarını yaşayan insanoğlu için durumun tam tersine dönüşmesinin muhtemel olduğunu düşünüyor. Wisconsin Üniversitesi Çevrebilimleri Enstitüsü dekanı Amerikalı biliminsanı Reid Bryson, mevcut iklim bozukluklarının devam etmesi halinde şunların olacağı konusunda uyarıyor: 'Kısa bir zaman içerisinde 'tüm insanlık büyük bir sefaletin içine düşecek' ve bir

201. 21 Mart 1970'ten.

milyar insan açlıktan ölecektir. Şimdi bile neticeleri kendini belirgin bir biçimde göstermektedir.'"[202]

Gelecekte ne olacağı tam olarak bilinemese de en kötü ihtimalin gerçekleşeceğine dair retorik bugün birçok okuyucuya tanıdık gelmektedir. Ancak pek çoğu birbirine benzeyen bu sesler, Alman basınında 1960'ların son yılları ve 1970'li yılların başlarından beri yükselmektedir. O dönemde iklim araştırmacıları yeni bir buzul çağından bahsediyordu. Konferanslarda bu felakete mâni olabilmek için alınabilecek önlemler ele alındı. Bu önlemler arasında kutuplardaki buzulların üzerinin siyah folyolarla kaplanmasıyla Albedo etkisinin (yansıtabilirlik etkisi), yani güneş ışınlarının büyük buzul bölgeleri gibi açık renkli alanlardan geri yansımasının ve böylece sıcaklık kaybının azaltılmasının sağlanması da yer alıyordu. Ciddi anlamda göz önünde bulundurulsa da düzenli olarak artan karbondioksit ve bilhassa sera gazı salınımı yeryüzünün ısınmasına sebep olmaktadır. Karbondioksit salınımının bu kadar artmasına son dört yüzyılda herhangi bir resmi kararla engellenmeyen kömür santralleri, endüstri tesisleri ve milyarlarca arabanın egzoz gazları sebep olmuştur. Son olarak Birleşik Devletler ordusu da bunlardan geri kalmayarak kutup bölgelerinin birkaç hidrojen bombası neticesinde ısınmasını tartışmaya açmıştır.

Günümüzde de iklim araştırmacıları büyük ölçüde aynı fikirdedir: Literatürde karşımıza çıkan uzmanların % 97'si aynı şeyi düşünüyor, bu konuda daha açık olmak gerekirse, bilimsel camia içerisindeki şüphecilerin azınlık olduğuna şüphe yok. Başlangıçta bir çare olarak görülen sera gazı, uzun süredir hem bizim hem de gezegenimizin başına bela olmuştur. Yıllardan beri antropojenik iklim değişikliği, yani insanların sebep olduğu ya da en azından katkıda bulunduğu küresel ısınma, maalesef çok nadir ortak hareket eden tüm dünya toplumu için gelecek dönemlerde karşılaşılacak en acil sorun olarak tanımlanmaktadır.

Bu kitap, hava ve iklimin tarihsel sonuçları üzerine yazılmıştır ve belirsiz bir geleceğin genel taslağını ortaya koymayı amaçlamamaktadır. Geçmişte yaşananlara bakıldığında, iklimi etkileyen birçok faktörün (bazıları henüz araştırılmamış) mevcut olduğu ve bunların arasında

202. 12 Ağustos 1974'ten. O zamanki tartışmalara genel bir bakış: http://www.welt.de/wissenschaft/umwelt/article5489379/Als-uns-vor-30- Jahren-eine-neue-Eiszeit-drohte.html

insanın da olduğu açıkça görülmektedir. İklim değişikliklerinin antropojenik nedenine odaklanıldığında sıklıkla insanların neden olduğu salınımların bugünün ve geleceğin iklimini etkileyen tek faktör olduğuna ilişkin bir algı oluşmaktadır. Bu konuyla yakından ilgilenenler içinse iklimin doğrusal bir biçimde ilerleyen ve bu nedenle önceden kesin olarak tahmin edilebilecek bir süreç olmadığı açıktır. Günlük havamızı şekillendiren ve iklimimizi biçimlendiren pek çok şey, bugünkü bilim tarafından dikkate alınmamaktadır. Son on yılda rahatsız edici boyutlardaki ısınmanın azalması, bu kitabın bazı bölümlerinde dile getirilen ve insanlar tarafından yapılan salınımlar kadar iklimin değişiminde belirleyici olan geçmişteki kimi etkilerin göz ardı edilmesine neden olmaktadır. Bu faktörlerden biri volkanik aktivitelerdir. Yakın zamanda yanardağ patlamalarının uluslararası hava trafiğine zarar veren öncelikli faktörlerden biri olduğu medyaya yansıyan haberlerde yer almıştır. 1815 yılındaki Tambora Yanardağı'nın patlaması (ve buna benzer pek çok olay) tarihte münferit bir olay değil, her an tekrarı mümkün bir doğa olayıdır. İklim tarihçisi Wolfgang Rammacher "Tambora sınıfına ait herhangi bir yeni ve daha ağır patlama her an, hatta belki de yarın gerçekleşebilir ve gelecek yaz biz burada, Almanya'da 40 °C'nin üzerinde yeni bir sıcaklık rekoru (2003 yılında olduğu gibi) yerine Haziran ortasında yağan kardan bahsediyor olabiliriz," ifadeleriyle konuya dikkat çekmektedir.[203]

Başlangıçta yapılan ironi yanlış anlaşılmamalıdır: Bu satırların yazarı da küresel ısınmanın gerçek ve kısmen de olsa antropojenik olduğundan emindir, öyle ki hükümetler tarafından ilan edilen salınımları azaltma hedeflerinin gerçeğe dönüşmesini ve mümkünse aşılmasını, yaşamın her alanında iklim dostu teknolojilerinin daha fazla gelişmesini ve her bir kişinin kendi kendine bu küçük, hassas ve kalabalık gezegeni korumak için gücünün yettiği kadarını yapmasını dilemektedir. Her çevre sorununda olduğu gibi, iklim değişikliği gerçeğinde de üzerine konuşulması pek hoş karşılanmıyormuş gibi görünen çok temel bir olgu mevcuttur. Bu olgu, gezegen üzerindeki nüfus artışıdır. Papa iklim değişikliği üzerine endişelerini dile getirip bu konuya ilişkin yorum ayrılıklarını reddederken, onun liderliğindeki kurum, (diğer dünya dinleri

203. http://www.winterplanet.de/Sommer1816/Jahr%20ohne%20Sommer.html#Europa

gibi) hâlâ, "verimli olma ve çoğalma" politikasının propagandasını gütmeye devam etmektedir. Ancak Aldous Huxley, iklim değişikliği konusundaki uyarısında herkesten daha haklıydı: "Aşırı nüfus artışına bir çözüm getiremezsek, diğer tüm sorunlar çözümsüz kalacaktır."

hava *nasıl* tarih yazar

antikçağdan günümüze iklim değişiklikleri *ve* felaketler

İklim, tarihi nasıl şekillendirdi? Coğrafya kader mi?
Dünyanın kaderini değiştiren iklim değişikliklerinin ardında ne yatıyordu?
Roma'nın bir dünya imparatorluğuna dönüşmesini sağlayan neydi?
Amerika kıtası Colomb'dan önce nasıl keşfedildi?
Maya kültürü neden bir anda yeryüzünden silindi?
İklim, devrimlere nasıl zemin hazırladı?
Napoléon Ruslara boyun eğdirebilir miydi?
Hitler'in orduları nasıl mağlup oldu?
20. yüzyılın iklim felaketlerinin ardında neler var?

Ronald D. Gerste'nın hava şartları ve iklimin tarihsel sonuçlarını mercek altına aldığı çalışması *Hava Nasıl Tarih Yazar*, iklimin çok sayıda değişkene bağlı dinamik yapısını tarihsel kırılma anlarıyla örneklerken insanın doğayla etkileşiminin hava şartları üzerindeki bazen bir medeniyeti sona erdirebilecek kadar kritik sonuçlarına dikkat çekiyor. İklim tarihi verilerinden yola çıkarak iklim değişikliklerinin ne felaket senaryolarının bahsettiği kadar insan merkezli ne de somut gerçekliği inkâr edenlerin iddia ettiği kadar insandan bağımsız olduğunun altını çizerken, günümüzde iklim sorunlarına nasıl yaklaşmamız gerektiğine dair akılcı bir öngörü sunuyor.

kolektif kitap | www.kolektifkitap.com

9 786055 029807